سۆسیۆلۆژیای سیاسی

د.ئەمیر خوداکەرەم زەندی

چاپی یەکەم

٢٠٢١ز

MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

سوپاس و پێزانینمان بۆ دەزگای مرۆیی مام کە ئەرکی
بەچاپ گەیاندنی ئەم کتێبەیان لە ئەستۆ گرت

سۆسیۆلۆژیای سیاسی

نوسەر:دکتۆر ئەمیر خوداکەرەم زەندی

بابەت:سۆسیۆلۆژیای سیاسی

دیزاینی بەرگ: بریار کەمال قادر

دیزاینی ناوەڕۆک: ئارام عوسمان

تایپ و هەڵەچن: هاوڕێ ڕەزا

چاپ: چاپی یەکەم

ساڵ: ٢٠٢١

شوێن: سلێمانی

نرخ:(٥٠٠٠)

تیراژ: ١٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردن (١٤٧٠)ی ساڵی ٢٠٢١ی پێدراوە

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

(پێرست)

پێشەکی...٧
بەشی یەکەم سەرەتایەک بۆ سۆسیۆلۆژیای سیاسی.١١
سۆسیۆلۆژیا(زانستی کۆمەڵناسی) ١٢
پەرەسەندنی سۆسیۆلۆژیا..١٦
سۆسیۆلۆژیای سیاسی... ٢١
هۆکارەکانی دەرکەوتنی کۆمەڵناسی سیاسی.................. ٢٩
قۆناغەکانی گەشەسەندنی کۆمەڵناسی سیاسی...............٣١
ئامانجەکانی کۆمەڵناسی سیاسی.................................٣٣
بوارەکانی کۆمەڵناسی سیاسی......................................٣٥
ماکس ڤێبەر سیاسەت و سۆسیۆلۆژیا............................٣٨
زانستە سیاسیەکان و سۆسیۆلۆژیا.................................٤٢
سیاسەت لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆژیای سیاسیەوە.............٥٠
میتۆدەکانی سۆسیۆلۆژیای سیاسی.................................٥٩
بەشی دووەم سیستمە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان....٧٠

سیستمە سیاسیەکان.. ٧١
سیستمی سیاسی و سیستمی کۆمەڵایەتی.................... ٧٤
پێگەیاندنی سیاسی.. ٧٧
کورد و پەیوەدنییە سیاسیەکانی...................................... ٨٣
کلتوری سیاسی.. ٩٤
خودی سیاسی.. ١٠٢
زمانی سیاسی.. ١٠٤
پارتە سیاسیەکان.. ١٠٩
بەشداری هاووڵاتیان لە پرۆسەی سیاسیدا.......................... ١٢٣
پەرلەمان... ١٢٨
هەڵبژاردن... ١٣١
بەشی سێهەم دەوڵەت و سیستمی فیدراڵی ١٩٢
دەوڵەت.. ١٩٣
تایبەتمەندیەکانی دەوڵەت.. ١٩٥
دروستبوونی دەوڵەت.. ١٩٦
گرنگی دروستبوونی دەوڵەت... ٢٠٧
ئەرکەکانی دەوڵەت.. ٢٠٩
ڕۆڵی دەوڵەت.. ٢١٢
سیاسەت و حکومەت و دەوڵەت.. ٢١٦

حکومەتەکان و دەسەڵاتیان.................................۲۲۵
حکومەت و دەوڵەت...۲۲۸
سیستمی فیدڕاڵی.. ۲۳۰
چەمکی فیدڕالیزم..۲۳۵
بنەماکانی فیدڕاڵیزم..۲٤۱
تایبەتمەندیەکانی سیستمی فیدڕاڵی.......................۲٤۹
تایبەتمەندیەکانی دەوڵەتی فیدڕاڵی.......................۲۵۵
جۆرەکانی سیستمی فیدڕاڵی.............................. ۲٦۰
فیدڕاڵیزم لەڕوانگەی تیۆری سیاسیەوە....................۲٦۸
بەشی چوارەم پرۆسەی جیهانگیری........................... ۲۷٤
جیهانگیری...۲۷۵
جیهانگیری سیاسی...۲۷۹
دەوڵەتەکان و نەتەوەکان و جیهانگیری......................۲۸۳
دیموکراسی..۲۸۷
داب و نەریت و پێشکەوتن و یۆتۆپی........................ ۲۹۰
کورتەیەک بۆ سایکۆلۆژیای سیاسی.........................۲۹۵
بیرۆکراسی...۳۰٦
بەشی پێنجەم یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی..........۳۱۵

یاسا و سیستم و دادپەروەری..٣١٦
بەرژەوەندی تایبەتی و بەرژەوەندی گشتی....................٣٢٠
ئازادی و لێبوردن و سەربەخۆیی.....................٣٢٣
سنوری لێبوردن..٣٢٦
یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی..............................٣٣٢
موڵکداری و پلاندانان و بازاڕ...٣٣٥
فەرهەنگۆک...٣٤٢
سەرچاوەکان...٣٤٧

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

پێشەکی

بڕیـــاردان لەســـەر نوســـینی هەر بابەتێـــک یـــان توێژینەوەیەک یا کتێبێک بێ گومان ئاسان نییە و پلان و بەرنامەی تۆکمەی دەوێ بۆ ئەو بوارە کە لەبارودۆخێکی شـــیاو گونجـــاودا ئەنجـــام دەدرێ وبگـــونجێ بۆهەمـــوو ســـەردەمەکان وتەنهـــا بـــۆ ناوبانـــگ نەبێـــت،بەڵکو بـــۆ ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەی لایەنی شاراوەی ئەو بابەتە بێت و سودبەخش بێت بۆ زۆربەی چین و توێژەکانی ناو کۆمەڵگا، بەتایبەت بۆ ئەو کەسانەی کە حەزیان لە سیاسەت و کۆمەڵناســـی سیاســـی هەیە، یـــا پێویســـتیان بە بـــابەتە سیاســـیەکان هەیە بـــۆ فێربـــوونو بەکارهێنـــانی بابەتەکـــان لەبواری توێژینەوەی ئەکادیمی و زانسی دا.

ئەگەر سیاسەت لەمێژوودا لای چەند کەسانێک هەبووبێت و خەڵکی تەنها ملکەچ بوون بۆی، ئەوا ئەمڕۆ گۆڕانکاری بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوەو هەموو ئەندامانی کۆمەڵگا، بەڕۆشـــنبیرو نەخوێنـــدەوارو خوێنـــدەوارەوە لەسیاســـەت

تێگەیشتوون و مامەڵەی لەگەڵ دەکەن و ڕۆژانە ئاگاداری ڕووداوە سیاسیەکانی ناوخۆ و دەرەوەن، ئەمەش بەهۆی ئەو پێشکەوتنە خێرایەی کە جیهانو جیهانگیری و تەکنەلۆژیایە کە کەسی بێ بەش نەکردووە وهەموو سنوورەکانی بەزاندووە و خۆشبەختانە کۆمەڵگەی کوردی لەسەرەتای ڕاپەڕینە مەزنەکەی ١٩٩١وە تاکو پرۆسەی ئازادی عێراق لە٢٠٠٣/٤/٩وە ئاشنابوونێکی لەگەڵ ئازادی سیاسی و دیموکراسی و فرەیی و پارتایەتیەوە هەبووە، هەربۆیە لەدوای ئازادی پرۆسەی سیاسی عێراقەوە جارێکی دیکە پێی ناوە ناو سیاسەتەوە، بەشێوازێکی فراوانتر لەگەڵ عێراق و قەوارە سیاسیەکان بەهەموو نەتەوەو ئاینزاکانیەوە، ئەمەش وایکرد کە ڕۆڵی خۆی ببینێ لەسیاسەتدا بەهەموو کەموکوڕیەکانەوە، چونکە شتێک نییە لەسیاسەتدا بەناوی کامڵ بوون ، هەربۆیە تا ڕۆژ دێت و ڕۆژگار دەڕوات پێویستیمان بەهۆشیاری و زانیاری و پەیوەندی پتەوتر هەیە، بۆ تێگەیشتن و باشتر مامەڵەکردن لەگەڵ بارودۆخ و دۆزو گۆڕانکارییە ئابووری وسیاسیی و کۆمەڵایەتیەکان، واتا ئەمڕۆ سیاسەت جیاوازە لەدوێنێ خەڵکی چاوەڕوانی شتی نوێن و قبوڵی فێڵ و ڕاکردن

لەڕاستیەکان ناکەن و بەرپرسان و سیاسەتمەداران دەبێ ڕاستیەکان وەک خۆی باس بکەن وبەردەوام بگەڕینەوە بۆ جەماوەرو بیروڕا و بۆچوونیان وەربگرن لەپرسە چارەنوسازەکانی میللەت، ئێمە ئەم هەوڵە بچووکەمان کۆکردەوە لەچوارچێوەی کتێبێکدا بۆ ئەوکەسانەی کە ئارەزوویان لەخوێندنەوە هەیە، کەزۆر بەداخەوە خوێنەر کەم بۆتەوە بەهۆی تەکنەلۆژیای سەردەم و بارودۆخ و ناسەقامگیری و بێزاری، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەخوێنەر نەمابێت، ئێمە بەهەوڵە بچووکەکەی خۆمانەوە ئەم بەرهەمە دەخەینە بەردەم خوێنەری خۆشەویست، بەڵکو توانیبێتمان کەلێنێکی بچوک پڕبکەینەوە بەهەموو کەم و کوڕییەکەوە، کەبێگومان هیچ نوسینێک کامڵ نییە ، بۆیەئەم کتێبە کۆمەڵێک بابەتی کۆمەڵناسی سیاسیوسیاسەت لەخۆدەگرێت و دەشێت بەکاربهێنرێت بۆتوێژینەوەی زانستی چونکە پشتمان بەچەندین سەرچاوەی زانستی بەستووە، هیوادارم بەم هەوڵە توانیبێتمان یارمەتی و هاوکاری کۆمەڵێک لەخوێنەرو خوێندکارانی بەشی کۆمەڵناسی و زانستەسیاسیەکان و ئەوانی دی دابێت، بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە زانستیە

MHF MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

ئەگەر هەستیان بەبوونی کردبێ، ئەگەر هەیانبووبێ، دووبارە سوپاس و پێزانینم بۆ هەموو ئەو خوێندکارو هاوڕێیانەم هەیە کە هاندەرو پاڵپشتی تەواوم بوونە بۆ نوسین و ئامادەکردنی ئەم کتێبە کە بەئاسانی نەهاتۆتە بەرهەم، بەتایبەتی لەبارودۆخێکی ناسەقامگیری وەک عێراق و هەرێمی کوردستانیش، دیارە هەربابەتێکی سیاسی نێوئەم کتێبە بە مەبەستی ئەکادیمی نوسراوەو بەهیچ شێوەیەک بۆشکاندنەوە و ڕوخاندنی قەوارەیەک یا پارتێک یا نەتەوەیەک نییە، بۆیە مەبەست لەم بەرهەمە خزمەتکردنی کتێبخانەی کوردی و خوێندکارانی خۆشەویستن کەشایستەی زیاترن.

د.ئەمیر زەند

سلێمانی

٢٠٢١

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

بەشی یەکەم

سەرەتایەک بۆ سۆسیۆلۆژیای سیاسی

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

سۆسیۆلۆژیا
(زانستی کۆمەڵناسی)

سۆسیۆلۆژیا(پێگەی سەرەکی) لەنێوان گروپێک لە زنجیرە زانستەکان (لەوانە مرۆڤناسی،ئابوری،زانستە سیاسیەکان)ندا کە زۆربەیان بە زانستە کۆمەڵایەتیەکان دەناسرێن،داگیر دەکات ئایا لە ڕاستیدا ئێمە دەتوانین ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤ بە زانستی شیکار بکەین؟بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەش دەبێت پێش هەموو شتێک تایبەتمەندییە سەرەکیەکانی زانست وەکو شێوەیەک لە هەوڵ و ماندووبوونی بیرمەندانە بناسین، واتە زانستە چیە؟ زانست بەکارهێنانی گونجاو مانابەشی میتۆدەکانی توێژینەوە،بیرکردنەوەی تیۆری هەڵسەنگاندنی لۆژیکی بەڵگەکانە،بۆ پەرەسەندنی و فراوان کردنی کۆمەڵێک لەو زانیاریانە کە سەبارەت بە بابەتێکی تایبەت ڕێکدەخرێن. ئیش و کاری زانست پەیوەستە بە بونیادی بیرکردنەوەی بوێرانە و نوێگەرایی و گونجاوکردنی وردەکاریەکانی بەڵگەنامەکان بۆ پەسەندکردنیان یان ڕەتکردنەوەی گریمانە تیۆریەکان،زانیاری و وێناکردنەکان و لە ڕێگای خوێندنەوە

و باسی زانستیەوە بەسەر یەکتردا کەڵەکە دەبێت تا ڕادەیەک شێوازێکی تاقیکردنەوەیە،دەکرێت لەژێر ڕۆشنایی بەڵگەنامەکان دابێت یاخود بەڵگە نوێیەکان بخرێنە بەر باس یانیش ڕەتبکرێتەوە،کاتێک دەپرسین ئایا سۆسیۆلۆژیا زانستە؟مەبەستمان دوو شتە: ئایا ئەم بەشە دەتوانێت بە وردی لەسەر بنەمای میتۆدەکانی زانستە سروشتیەکانەوە دابڕێژرێت؟ ئایا دەتوانین ئومێدمان بەوە بێت کە سۆسیۆلۆژیا بگاتە هەمان زانیاری بە بڕشت و سەلمێنەر کەوا زانستە سروشتیەکان لە جیهانی فیزیکیدا دەستیان کەوتووە؟ئەم بابەتانە هەمیشە تا ڕادەیەک ناکۆکییان لەسەر بووە،بەڵام بەدرێژایی سالانێک زۆربەی کۆمەڵناسان وەلامێکی ئەرێنییان دەدایەوە.ئەوان باوەڕیان وابوو سۆسیۆلۆژیا دەتوانێت و دەبێت "لە ڕوانگەی بونیادەکانەوە" و "لە ڕوانگەی خەسلەتیشەوە" هاوشێوەی زانستی سروشتی بێت ئەو تێڕوانینەی کاتێک کە وەکو بەڵگە خواز یان سەلمێنراو دەناسرا ئەم بۆچونە ئێستا خاوییەکی پێوە دیارە وەکو زانستەکانی تری کۆمەلایەتی کە سۆسیۆلۆژیا بەشێکی زانستیە.

بەو مانـــایە(میتۆدە ڕێکوپێکەکـــانی لێکۆڵینەوە،شــیکردنەوەی زانیاریەکان،هەڵســـەنگاندنە تیۆریەکـــان لەژێـــر ڕۆشـــنایی بەڵگەکاندا و بەشێک هۆکاری تری لۆژییکی) لەخۆدەگرێت بەڵام خوێندنەوەی مرۆڤەکان بە بینینی ڕووداوەکان لەناو جیهـانی فیزیکیـدا زۆر جیـاوازە،لە چوارچێـوەیەکی لـۆژیکی ئەنجامەکـانی خوێنـدنەوە سۆسـیۆلۆژیەکانیش ناکرێـت بە بەراوردکـاری لەگەڵ زانســـتی سروشـــتیدا تـــێ بگەیـــن.لە تـــوێژینەوەی ژیـــانی کۆمەڵایەتیـــدا ســـەرقاڵی ئەو جـــۆرە چالاکیـانەین کە بـۆ ئەو خەڵـکەی سـەرقاڵی ئەو چالاکیـانە دەبـــن شـــتێکی گونجـــاو و مانابەخشـــە بە پـــێچەوانەی شتوومەکی سروشت مرۆڤەکان بوونەوەرە هۆشمەند و بە ئاگاکانن و مانا و ئامانج دەدەنە کار و کردەوەکانیان ئێمە ناتوانین ژیـانی کـۆمەڵایەتی بە گونجـاو و مانـابەخش بـاس بکەیـن مەگەر مانـای ئەو ڕەوشـتانە بـزانین کە خەڵـک بەو مانایە دەبەخشنە ڕەوشتەکانیان بۆ نموونە مەرگێک وەکو خۆکوشتن پێویستی بە دۆزینەوەی کەمێک زانیارییە کەسی دیاریکراو هەیە، کاتێک مرد چ بیرۆکەیەکی لەمێشکدا بوو؟ خۆکوشـتن تەنیـا لەو شـوێنە دەتوانێـت ڕووبـدات کە تـاک بەشێوەیەکی ڕاستەقینە نیازی لەنـاوچوونی خـۆی هەبێت.

ئەو کەسەی کە بەڕێکەوت سەیارە لێیدەدات و دەکوژرێت ناتوانین بلێین توشی خۆکوشتن بووە ئەو مەرگە لەژێر ئیرادەی ئەو کەسەدا نەبووە، ئەو ڕاستیەش کە دەڵێت(ناتوانین مرۆڤەکان ڕێک وەک شتومەکەکانی ناو سروشت بخوێنینەوە) لە چەند ڕوانگەیەکەوە بە خاڵێکی تایبەت بۆ سۆسیۆلۆژیا دەژمێردرێت،و لە بەشێک لە شێوازی تریشدا کێشە و گرفتێک دروست دەکەن،زانایانی سروشت ڕووبەڕوویان نابنەوە،توێژەرەوە کۆمەڵناسەکان لەوەی کە دەتوانن ڕاستەوخۆ هەندێک پرسیار سەبارەت بەو کەسانەی کە لێکۆڵینەوەیان لەسەر دەکەن،مرۆڤەکانی تر پێشنیار بکەن،سوود وەردەگرن لە لایەکی ترەوە ئەو خەڵکانەی کە دەزانن چالاکیەکانیان لەژێر توێژینەوەدایە زۆربەی کات بە هەمان شێوە هەڵسوکەوت دەکەن،ناجولێنەوە بۆ نموونە: کاتێک مرۆڤ وەڵامی پرسیارەکان دەداتەوە دەکرێت هۆشیارانە یان ناهۆشیارانە بۆچوونێک دەرببڕن لەگەڵ تێروانینەکانی باویاندا جیاوازە هەتا لەوانەیە هەوڵ بدەن بە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەش گومان لەوە بکەن لێکۆڵەر خوازیارە یارمەتی بدەن.

پەرەسەندنی سۆسیۆلۆژیا

فێربـووین کۆمەڵناسـانە بیـر بکەیـنەوە ئەمەش بەمانـای ڕاهێنـانی هێزە خەیاڵیەکانمانەوە،خوێندنەوەی سۆسـیۆلۆژیا ناتوانێـت بە تەنیـا پڕۆسـەیەکی سروشـتی بەدەسـتهێنانی زانیـاری بێت،کۆمەڵنـاس ئەو کەسـەیە کە دەتوانێـت خـۆی لەژێـر کـاریگەریەتی ڕاسـتەوخۆی کاروبـارە کەسـیەکانی خۆیـدا ئـازاد بکات،کـاری کۆمەڵناسـەکان پەیوەنـدی بەو ڕسـتە بەناوبـانگەی(سـی ڕایـت میڵـز)ەوە هەیە کە نـاوی "ئەندێشـەی کۆمەڵناسـانە"یە لەڕاسـتیدا زۆربەی پەرتـووکە وانەیـیە سۆسـیۆلۆژیەکان سـەرنجی خـوێنەر بەلای ئەم چەمکەدا ڕادەکێشن.بەڵام بە پێچەوانەوە خودی (ڕایت میڵز) زۆربەی کـات بە تەواوی و بەبـێ دەسـەڵاتی خەیـاڵەوە بەکـاری دێنن.بیـروڕای کۆمەڵناسـانە بە شـێوەیەکی تـایبەت پێویسـتی بە توانـای دورخسـتنەوەی بۆچوونەکانمـانە لەبـارەی ڕەوتە ئاسـاییەکانی ژیـانی ڕۆژانەمـان بـۆ ئەوەی سـەر لەنـوێ تێیـان بڕوانینەوە،ڕاسـتەقینەیەتی سـادە و سـاکاری خـواردنەوەی کوپێـک قـاوە لەبەرچـاو بگـرن لە ڕوانـگەی سۆسـیۆلۆژیایەوە سـەبارەت بە بەم جـۆرە

هەڵسوکەوتە بە ڕواڵەت پشتگوێخراوە دەتوانین چ شتێک بڵێین؟ وەڵامەکەی ئەوەیە زۆر شتێک دەتوانین بڵێین. یەکەم:دەتوانین بلێین قاوە تەنیا خواردنەوەیەک نیە کە یارمەتی پاراستنی ڕێژەی شلەمەنی پێویستی جەستەی مرۆڤ دەدات بەڵکو وەکو بەشێک لە ڕێوڕەسمە کۆمەڵایەتیەکانی ڕۆژانە خاوەن هێمایەکی بەهادارە،زۆربەی جاران ئەو ڕێوڕەسمانەی کە لەگەڵ خواردنەوەی قاوەدا هەن زۆر گرنگترن لە کردەی بەکارهێنانی خودی ئەو خواردنەوەیە بۆ نموونە:دوو کەس بڕیار دەدەن قاوە بەیەکەوە بخۆنەوە،لەوانەیە زۆرتر لەوەی حەزیان لە خواردنەوەی قاوەکە بێت زیاتر حەزیان لەسەردان و گفتوگۆکردن لەگەڵ یەکتر بێت،خواردنەوە و خواردن لەهەموو کۆمەڵگەکان دەرفەت گەلێک بۆ کاردانەوەی بەرانبەری کۆمەڵایەتی و جێبەجێکردنی ڕێوڕەسمەکان دەڕەخسێنێت و ئەو دەرفەتانەش بابەتێکی دەوڵەمەند لەبارەی ڕاڤەی سۆسیۆلۆژیایەوە پێشکەش دەکەن.

دووەم:قاوە ماددەیەکی هۆشبەرە کافاینی تێدایە کاریگەریەتیەکی بزوێنەری لەسەر مێشک هەیە،

خووگرتــوانی قــاوە لە لایەن زۆریــنەی زۆری کــۆمەڵانی خەڵکــی فەرهەنگــی ڕۆژئــاواوە وەکــو خــووگرتن لێــک نادرێنەوە،لەبارەی ئەوەش کە بۆچی دەبێت بەم جۆرە بێت پرســیارێکی سۆســیۆلۆژیا ســەیرو ســەمەرەیە،قاوە وەکــو ئەلکهـــــول مـــــاددەیەکی هۆشـــــبەرە و لە ڕوانــــگەی کۆمەڵایەتییەوە پەسـەندە لە کاتێکدا ماری جوانا بەم جۆرە نـــیە لەگەڵ ئەمەشـــدا فەرهەنگێکـــی زۆر هەن بەرگەی بەکارهێنـای ماری جوانا دەگرن بەڵام بەکارهێنـانی قـاوە و ئەلکهـــــــــول بە ناپەســــــــــەند دەزانـــــــــــــن.

ســێیەم:ئەو تــاکەی کە چــۆڕ چــۆڕ قــاوە دەنۆشــیَ لەگەڵ کـۆمەڵەیەکی فـراوان لە ئـاڵۆزی پەیوەنـدییە کـۆمەڵایەتی و ئابوریەکـــانی سەرتاســـەری جیهـــانێکی فراوانـــدا دەســتەویەخەیە،بەرهەمهێنان و بــارکردن و گواســتنەوە و بڵاوکـردنەوەی قـاوە پێویسـتی بە ئـاڵوێرە بەردەوامەکـانی نێوان ئەو تاکانەیە کە هەزاران میل لە خواردنەوەی قاوەوە دوورن،ڕاڤەکردنـی ئەو چەشـنە مـامەڵە جیهـانییە یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی سۆسیۆلۆژیا پێک دێنێت،چونکە زۆربەی شـێوازەکانی ژیـانی ئـێمە ئێسـتا لەژێـر کـاریگەریی ئەو پەیوەنـدی و ئـاڵوێرە بازرگانیـانەی جیهانـدان.لە کۆتایـدا

کـــردەی خـــواردنەوەی چـــۆڕ چـــۆڕەی قـــاوە بیـــرۆکەی پڕۆســـەیەکی تەواوی گۆڕانکـــاری کـــۆمەلاٌیەتی و ئـــابوری ڕابردوومـــــان دەخـــــاتە بەردەم،لەگەڵ زۆربەی کەرەســــتە باوەکـانی تـری ڕژێمـی خـۆراکی ڕۆژئـاوایی وەکو(چـایی_ مـۆز_ پەتاتە_شـەکر) قـاوە تەنیـا لە سـەدەی نـۆزدەهەم بەدواوە بە شــــێوەیەکی فــــراوان بەکارهات،هەرچەنــــدە بەکارهێنـــانی قـــاوە لە ڕۆژهەلاٌتـــی ناوەڕاســـتەوە دەســـتی پێکرد،بەکارهێنـانی بەکۆمەڵەکەشـی لە قۆنـاغی پەرەسـەندنی داگیرکـاری ڕۆژائـاوا لە مـاوەی سـەدە و نیوێـک لە پێشـدا دەست پێدەکات،لە ڕاستیدا تەواوی ئەو قاوەی ئەمڕۆکە لە ولاٌتـانی ڕۆژئاواییـدا دەیخـۆینەوە لەو ناوچـانەوە دێـت کە لەلایەن ئەوروپییەکانەوە داگیرکراون وەکو(ئەمریکای باشـور و ئەفریقـــا). ڕاهێنـــانی بیـــروڕای کۆمەڵناســـانە بە مانـــای بەکـــاربردنی بـــابەتە مرۆڤناســـیەکانی وەکـــو(ڕاڤەکردنی کـــۆمەڵگە نەریتیەکـــان) و مێـــژوو وە هەروەهـــا خـــودی سۆسیۆلۆژیا،ئاڕاستەی مرۆڤناسی بۆ خەیاڵی کۆمەڵناسانە زۆر گرنگە،چـونکە ئەو دەرفەتەمـان بـۆ دەڕەخسـێنێ تـا وێـــنەی جـــۆراو جـــۆری ژیـــانی کـــۆمەلاٌیەتی ببینـــین بە ڕاڤەکردنـــی ئەوانە لەگەڵ شـــێوازی ژیـــانی خۆمانـــدا ئەوا

جیاوازی نموونە تایبەتەکانی هەڵسوکەوتەکەمان زۆرتر بۆ ڕوون دەبێتەوە،ئاراستەی مێژووی بیرڕۆیی کۆمەڵناسانەش بە هەمان ڕادە بناغەیی و سەرەکییە،ئێمە تەنیا ئەو کاتەی ماهیەتێکی جیاوازی جیهانی ئەمڕۆکەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، بتوانین لەگەڵ ڕابردوو بەراوردی بکەین،ڕابردوو ئاوێنەیەکە کە کۆمەڵناس دەبێت بۆ ناسینی ئەمڕۆ لەبەر دەستی دا بێت،هەر کام لەم ئەرکانە لە خۆگری دورخستنەوەی بۆچوونەکانمانن، سەبارەت بە داب و نەریتەکانی خۆمان بۆ ئەوەی ناسینێکی قوڵترمان لە ئاست ئەوانەدا چنگ بکەوێت،هێشتاکەش شێوازێکی تر لە بیروڕۆیی کۆمەڵناسانە لە ئارادایە،ئەو شێوازە لە ڕاستیدا (ڕایت میلز) زۆرتر لە هەمووان جەختی لەسەر کردۆتەوە،ئەو شێوازە سەبارەت بە داهاتوومان پەیوەندی بە دەرفەتەکانمانەوە هەیە سەبارەت بە داهاتوو،کۆمەڵناس نەک تەنها یارمەتی ئێمە دەدات نموونە باوەکانی ژیانی ڕۆژانەمان شی بکەینەوە،بەڵکو ئەمەشمان بۆ دەڕەخسێنێ هەندێک لەو دەرفەتانەی داهاتووش کە بۆ ئێمەی کردۆتەوە ببینین،بەدواداچوونی لێکۆڵینەوە پسپۆڕیەکانی کاری کۆمەڵناسانە لێوەشاوەیی کاری کۆمەڵناسە نەک تەنیا

دەتوانێت چۆنیەتی دۆخی ئاساییمان بۆ دەربخات، بەڵکو دەتوانێت ئەمەشمان بۆ دەربخات کە لەکاتی ئارەزووکردنی ئێمە دۆخەکە بە چ شێوازێک دەتوانێت بگۆڕدرێت،ئەو هەوڵ و تێکۆشانانەی ئێمە بۆ کاریگەریەتی خستنەسەر گۆڕانکاریەکانی داهاتوو لە کاتێکدا لەسەر بنەمای تێگەشتنی سۆسیۆلۆژیای هۆشیاریانەی ڕەوتەکانی داهاتووەوە بەند نەبێت بێهودەو بێ ئاکام دەبێت.

سۆسیۆلۆژیای سیاسی

ئەو زانستەیە کە لەڕاستیە کۆمەڵایەتیەکان دەکۆڵێتەوە ئەو ڕاستیانەی کە لەدەرئەنجامی کۆبوونەوەو چاوپێکەوتنی یەکتردا ڕوودەدات. دەتوانین بڵێی بەشێکە لەکۆمەڵناسی (غاستون بوتول) هەریەکەی لە(ئەفلاتۆن وئەرستۆ) بە پێشەنگەکانی زانستی کۆمەڵناسی سیاسی ئەژمار دەکات و دەڵێت: هەرچەندە لەنێوان هەردووکیاندا جیاوازی فیکری هەیە بۆئەو چەمکە، چونکە ئەفلاتون هزرەکەی پێوەرییە, بەڵام ئەرستۆ بیرەکانی لەتێبینی وبەراوردکردن دروست بووە.

- کۆمەڵناسی پەیوەندی ڕاستەوخۆی هەیە بەسیاسەتەوە وەک چۆن (ڕیمۆن ئارۆن) دەڵێت: هەموو زانایەکی کۆمەڵناسی دەبێتە سیاسی ئەگەر بەویستی خۆیشی نەبێت.هیچ کۆمەڵگایەک بێ سیاسەت بوونی نیە بۆیە باس و گفتوگۆی ڕۆژانەی هاولاتیانە,هەروەها کۆمەڵناسی سیاسی یەکێکە لەزانستە کۆمەلایەتیەکان، زۆر لەزانایان وەک بزوتنەوە جەماوەرییە مۆدێرنەکان لەنوسراوەکانی بیرمەندانێکی وەک (ئارنێتو فرۆندا) تارادەیەکی زۆری شێوەی ڤێبەریان پێوە دیارە بۆیە لەکۆمەڵناسی سیاسی ڤێبەردا بابەتی تەوەرەییە، واتە پەیوەندییەکی دەوڵەت و کۆمەڵگا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ تاوتوێی ناکرێت، هەڵبەت دەوڵەت لەکۆمەڵگا مۆدێرنەکاندا جێگەیەکی بەرچاو داگیردەکات و لەو ڕووەوە دەبێ بۆ بەکارهێنانی سەردەستی بەسەر دەوڵەتدا کۆمەڵە گروپێکی جیاواز تێبکۆشن.

لەڕوانگەی ڤێبەرەوە کاروبارە کۆمەلایەتیە جیاوازەکان بۆ کۆنترۆڵی دەزگای دەوڵەت لەڕکەبەرایەتیدا، بەلام هیچ گروپێکی کۆمەلایەتی تایبەت نایەتە ئاراوە، دەوڵەت نەک تەنها وەک ئامرازی سەردەستی گروپێکی کۆمەلایەتی

تـایبەت نـایەتە ئەژمـار , بەڵکـو پەیوەنـدی دەوڵەت لەگەڵ بونیـادی ڕیزبەنـدییە کۆمەڵایەتیەکـانیش بەگشـتی نادیـار دەمێنێتەوە، واتە لەڕوانگەی ڤێبەرەوە دەوڵەت تەنها وەک گۆڕەپانی پێکدادانی کاروبارە کۆمەڵایەتیە جیاوەزەکان دێتە ئەژمـار، بەڵام یاسـایەک سـەبارەت بەوجـۆرە پێکـدادانە بەدەستەوە نادات.

دەیگێـڕنەوە بـۆ کۆمەڵناسـی ئەوانـی دیـکە بـۆ سیاسـەت ئەوکـاتەی باسـی سیاسـەت دەکرێـت باسـی دیـاردە کۆمەڵایەتیەکان دەکرێت.

کۆمەڵناسـی سیاسـی:- مەعریفەیەکـی زانسـتیە لەناوەنـدە زانستیەکاندا.

کۆمەڵناسـی سیاسـی:- وەک زاراوە لەدیـاردە سیاسـیەکان دەکۆڵێتەوە کەناوەڕۆکێکی کۆمەڵایەتیان هەیە.

کۆمەڵناسـی سیاسـی لەودیـاردانەی کـۆمەڵ دەکـۆڵێتەوە کەپەیوەنـدیان بەدەسـەڵاتو سـەرکردایەتیو سـەروەریەوە هەیە لەلایەکو ڕێـڕەوەی ئـابووری وکلتوریەکـان شـی دەکاتەوە.

بۆتۆمـــۆر: وایـــدەبینێ دیـــاردەی هێـــز بـــابەتی ســـەرەکی کۆمەڵناسـی سیاسـییە لەسـەر ئاسـتی کـۆمەڵ بەشـێوەیەکی گشتگیر.

کۆمەڵناسی سیاسـی وەک (لـویس کـوزر) پێناسـەی کـردووە کە بـــریتییە لەو لـــقەی کۆمەڵناســـی کە گرنگـــی دەدات بەهۆکارەکـان و دەرئەنجـامە کۆمەڵایەتیەکـانی دابەشـکردنی هێـز بەشـێوەیەکی دیـاریکراو لەچوارچێـوەی گروپەکانـدا گرنگـی دەدات بەململانـێ کـۆمەڵایەتی و سیاسـیەکان کە دەبنە هۆی گۆڕانکاری لەدابەشکردنی هێزدا.

ئەم پێناسەیە تاوتوێی هۆکارە کۆمەڵایەتیەکان و ڕێککەوتنی سیاسی

جیاوازەکـان لەگەڵ پەیوەنـدیەکانی بونیـادی کـۆمەڵایەتی و هێـــزی سیاســـیی و شـــیکردنەوە و ڕاڤەکردنـــی دەســـتە بژێرەکـــان، هەروەهـــا بنەمـــا کۆمەڵایەتییەکـــانی گـــروپە جیاوازەکان دەکۆڵێتەوە. وەک:

پارتە سیاسیەکان، گروپەکانی فشار،..

گۆڕاوە کۆمەڵایەتیەکانی گروپە سیاسیە جیاوازەکان (پارتە سیاسیەکان)، بۆیە ئەتوانین بڵێین هەموو بوارێکی سیاسی بـوارێکی کۆمەڵایەتیشـە. بـواری سیاسـی بـوارێکی جێگیـرو

نەگۆڕ نیە، واتە خاوەن بوارێکی جولاوە کە لە هەموو بوارە سیاسـیەکاندا پێویسـتی بەپڕۆسـەی کـارلێکردنی هەیە و سەپانوویەتی، بۆئەوەی بتوانێت هاوسەنگیەک لەنێوان هێزە جیاوازەکاندا دروست بکات.

بۆیە گرنگە تـوێژەر ئەوە تـاوتوێ بکـات لەنێـوان کـۆمەڵ ودەوڵەتـدا بـۆ ئەوەی بتوانێـت وەسـفی ئەو ئاکامـانە بکەیـن ودیاری بکەین لەسەر هەموو ئاستەکان واتە لەچوارچێوەی میتـۆدی کۆمەڵناسـی سیاسـیدا بەشـێوەیەکی واقیعـیو کردارەکی لێکۆڵینەوەی دیاردە سیاسیەکان بەپێی تێڕوانینی کۆمەلایەتی.

کۆمەڵناسـی سیاسـی بـریتییە لە زانسـتی هێز.(مـۆریس دیڤیرجیە): جەخت دەکاتە سەر ئەوەی کۆمەڵناسی سیاسی وەک زانسـتی دەوڵەت وایە بەواتـای بەیەکەوە گرێدانی ئەم زانستەیە بەشێوەی دەوڵەتی مۆدێرنە وە بەوپێیەیی کە دوا شـێوەیی مێژوویـی کـۆمەڵی سیاسـیە واتە دەوڵەتـی نەتەوەیی.بـۆیە دوای ئەو هەمـوو پێناسـانەی کەبەشـێکی کەمن و زۆیـان مـاوە، دەتـوانین بڵێین:کۆمەڵناسی سیاسی دەکەوێتە بەر کاریگەری لێکۆڵینەوە یاساییەکان لەبەرئەوەی

لەسـەدەی شـازدەهەمەوە پەیوەنـدی نێـوان دەوڵەتو یاسـا دەرکەوت ئەمەش لەئەنجـامی تیـۆری سـەروەرییەوە بـوو کەبیرمەنـدی فەرەنسـی (جـان بـۆدانە) دایڕشـت ئەم تیـۆرە دەڵێــت دەوڵەت پێویســـتی بە دەســـەڵات هەیە بــۆ ئەوەی توانـایی یاسـادانانی هەبێت و بتوانێت ژیـانی کـۆمەڵایەتیو سیاســـی ڕێکبخـــات بـــۆیە (مـــوریس دیڤـــریجە) ئەو ئایدۆلۆژیایەی داڕشـت و دەڵێت: دەوڵەت بـووە بەجۆرێـک لەکـۆمەڵی کامـڵو دوای کـۆمەڵی دیـکە ناکەوێـتو هەمـوو کۆمەڵەکانی دیکە بەڕێوە دەبات بەم شێوەیە دەوڵەت دەبێتە گەورە. پاشـــان فەرمانڕەواکـــانی دەوڵەت دەبـــنە خـــاوەن جیاوکی تایبەت بۆ ئەوەی سەرۆکی دەستەکانی دیکە تێیدا لەگەڵیانـــــدا بەشـــــداری بـــــکەن، ئەمەش خەســـــڵەتی ســـــەروەرییە.ئەگەر بێیـــــنە ســـــەر باســـــی هێـــــز هێز: واتە توانای گروپ یان تاکەکەس بۆ سەپاندنی ئیرادەی خۆی بەسـەر گـروپ یـان تاکەکەسـدا، هەرچەنـدە تـاکەکەس بەرهەڵسـتی ئەم ڕاپەڕانـدنە دەکـات، هێـز وەک بەڵگەنـامە مێژووییەکـان ئامـاژەی بـۆ دەکەن دەبێـتە ململانـێ لەنێـوان گروپەکاندا یان تاکەکاندا بەرەو وڵاتەکان لێرەوە:

سۆسیۆلۆژیای سیاسی نوێ نییە لەبابەتەکانیدا، بایەخ بەبابەتی نوێ دەدات، چونکە بەمیتۆدی نوێوە بابەتەکان لەخۆدەگرێت وەک بوارەکانی سیستمی سیاسی، دەستەبژێری سیاسی، بیرۆکراتیەت توندوتیژی کۆمەڵایەتی، پارتە سیاسییەکان، ئەو بابەتانەی کە زۆربەیان لەچوارچێوەی زانستی کۆمەڵناسیدا دیراسە کراوە یا زانستی سیاسەت، بەڵام ئەوەی نوێیە کە کۆمەڵناسی سیاسی پیادەی دەکات میتۆدی دیراسەکردنی ئەم بابەتانەیە..

پرسیار: - ئایا تێڕوانینی سۆسیۆلۆژیا چیە بۆ بابەتەکانی سۆسیۆلۆژیای سیاسی کەدیراسەی دەکات ؟ میتۆد لەسۆسیۆلۆژیای سیاسیدا چ ڕۆڵێک دەبینێت؟

هەموو ئەمانەی کەباسمان کرد یارمەتیدەرە بۆ ئەوەی بگەین بەوەی کە ئاوێتەبوونی میتۆدی زانستی لەدیراسەکردنی کۆمەڵدا لەنێو گواستنەوەیەکی (نەوعی مەعریفەیی)وە کاردەکات بۆ گواستنەوەی دیراساتی کۆمەڵایەتی بەگشتیو دیراساتی سیاسی بەتایبەتی لەبواری توێژینەوەی فەلسەفیەوە بۆ بواری توێژینەوەی زانستی ئەمەش بەو واتایە دێت کە دیاردە کۆمەڵایەتیەکان ئازادی

پێدەبەخشـــێت لەبیرکـــردنەوەی پێشـــوەخت و مێـــژووی ئەفسوناوی وفەلسەفی، بەڵکو وامامەڵەی لەگەڵ دەکات کە بـوونێکی واقیعـی هەیە، لەگەڵ ئەوەشـدا کۆتـایی بەهەمـوو شـتەکان نـایەت و تێڕوانینـی دیـکەو بیـرو بۆچـوونی دیـکە هەیە لەوڕوانگەیەوە ئەتوانین بڵێن سـەدەی نۆزدە سـەدەی راسـتی زانسـتە کۆمەڵایەتیەکـانە لەسـەر دەسـتی (کۆنـت) ئـاڵۆزی دیاردەکـان کە ئەم زانســتە دیراسـەی دەکـات گۆڕانکـاری و بیروبۆچـوونی جیـاواز لەخـۆدەگرێ، بـۆ تەوزیفکردنـی میتۆدی زانسـتی لەدیراسـەکردنی کۆمەڵگەدا، ئەمەش وای کـردووە کە گومـانێکی زۆر پەیـدابێت لەوەی کەئایا وشەی (علـم) زانست لەپێش کۆمەڵنـاس یا سیاسـەت دابنرێت وەک ئەوەی کە دانـراوە چونکە تـا ئێستا هەندێک پێیان وایە کە گومان هەیە لەبوونی زانستە کۆمەڵایەتیەکان، بەڵکو دەڵێت ئەوە تیۆر و یاسا کۆمەڵایەتیەکانە

بەڵام زانست ئەوەی بەرهەم دەهێنێت لێوە زانستی (تیۆرو یاساکانە) کەخەسڵەتی وردبینی و کۆنترۆڵو توانا لەسەر پێشبینیەکانە وەک زانست، بەڵام دیاردە کۆمەڵایەتیەکان ئەم شتانە قبوڵ ناکاتو شێوازی دیکەی هەیە..

هۆکارەکانی دەرکەوتنی کۆمەڵناسی سیاسی:

قۆناغەکـــانی پێشـــکەوتنی ئامـــانج و بوارەکـــانی هەر لە پێناسـەکانەوە بۆمـان دەردەکەوێت کە جیاوازی زۆر هەیە، بـــۆیە دەرکەوتنـــی بـــۆ ئەم هۆکـــارانە دەگەڕێـــتەوە:

١.دروستبوونی کۆمەڵگەی مەدەنی: کۆمەڵێک بیری سیاسی ئازاد دەرکەوت لە سـەدەکانی ناوەڕاستدا، بە دروستبوونی بونیـادی کـۆمەڵگەی نەتەوەیـی وەک نمـونەی بیرمەنـدانی تیـۆری گرێبەسـتی کۆمەڵایەتی(هـۆبز، لـۆک، ڕۆسـۆ) بـۆ دروستبوونی پەیوەندی نێوان حاکم و مەحکوم هەروەها مونتیسکۆ و دی توکفیک خاوەنی بنەماکانی هەستانەوەی کـــــــۆمەڵگەی مەدەنـــــــی بـــــــوون(دەوڵەت).

٢. دەرکەوتنـــی چیـــنە کـــۆمەڵایەتیە نوێیەکـــان، چیـــنە کۆمەڵایەتیەکـان دەرکەوت بەهـۆی دروسـتبوونی سیسـتمی سـەرمایەداری، بەرامـبەر چینـی کرێکـاری پیشەسـازی .

٣. جیاوازیە ئایدۆلۆژیەکان(سیاسی) مـارکس دامەزرێنەری یەکەمـی تیـۆری ململانێـی چینـایەتی بـووە، سـەرمایەدار و پرۆلیتـــار و پیشەســـازی و سوســـیالیزم هتـــد.....

٤. دەرکەوتنی هێزی داگیرکەر و بزوتنەوەی سەربەخۆ دوای نەمانی دەرەبەگایەتی و کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست، کۆمەڵگەی مەدەنی و کۆمەڵی دەوڵەت، گەشەپێکردنی کۆمەڵەی نەتەوەیی و ژیانی ئابوری لە کۆمەڵگەی بورجوازدا وای کرد کۆمەڵگە لە سنوری سیاسیدا دەربچێ بۆ ژیانێکی باشتر(فرەنسا و بەریتانیا) ڕەخساندنی ژینگەیەک بۆ بزوتنەوە شۆڕشگێڕ و دەمارگیرەکان.

٥.جۆریەتی ڕای گشتی و دۆزە سیاسیەکان سروشتی کۆمەڵگەی نوێ و گۆڕانی بونیادی و سیستمە سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتیەکان بەهۆی دۆزە سیاسیە زۆرەکانەوە هاتووە لەوانە دیموکراسی و دۆزی یەکسانی و دابەشکردنی سەروەت و دادپەروەری کۆمەلایەتی، دەرکەوتنی ڕۆشنبیر و کە داوای گۆڕانیان دەکرد بە چاکسازیەوە کە هەمووی پاڵنەر بوون بۆ دەرکەوتنی کۆمەڵناسی سیاسی.

٦.هەمە چەشن و جۆریەتی دەزگا ڕێکخستنە سیاسیەکان(المؤسسات التنظمة الساسية) پەرلەمان، پارتە سیاسیەکان، گروپەکانی فشار، سەندیکای پیشەیی و کرێکاری ، کە

هەموویـــــان بەشـــــدار بـــــوونە لە ژیـــــانی سیاســـــیدا.
٧.گەشەســەندنی سیســتمی سیاســی جیهــانی نویێ،(مــۆریس دیفریجە) دەڵێت هەمەجۆری بوارەکانی کۆمەڵناسی سیاسی وایکردووە لەیەکچوون لە نێوان بابەتەکان دروست ببێت بەتایبەت زانستی سیاسەت.

٨. گەشەســـــەندنی دەزگاکـــــانی تـــــوێژینەوەی زانســـــتی ، بایەخـــدانی زانکۆکـــان و ناوەنـــدی تـــوێژینەوەی زانســـتی.

قۆناغەکانی گەشەسەندنی کۆمەڵناسی سیاسی

١. قۆنـــاغی یەکەم لە پـــێش ســـاڵی ١٨٠٠ دەســـتپێدەکات. بیـری سیاسـی کـۆمەڵایەتی لە بۆشـاییەوە نەهـاتووە، بەڵـکو ڕاڤەکـردن و لێکدانەوەی بیری بیرمەنـدە سیاسـیەکانە وەک سوکرات و ئەفلاتوون و ئەرەستۆ کە تاوەکو ئێستا بناغەی بیـری سیاسـی و زانسـتی سیاسـی و کۆمەڵناسـی سیاسـین. ئەرەســتۆ سیاســەت و سیســتمی دەســەڵات وەک باشــترین جـۆرەکـانی حکومـداری ئەژماردەکـات لەگەڵ دەســەڵات و شـەرعیەت و سیسـتمی دەوڵەت شار، سیاسیە ئیسـلامیەکان(

ابن خلدون، فارابی) ڕۆمانەکان وەک (شیشرۆن) پاشان (هۆبز، لۆک، رۆسۆ).

٢. قۆناغی دووەم لە ١٨٠٠_١٨٥٠(ڤۆن شتاین) مێژوو بزوتنەوە کۆمەڵایەتیەکان باس دەکات، کاتێک مارکس ڕەخنەی فەلسەفەی هیگڵ دەکات، بۆ تیۆرێکی سیاسی هەوڵی پەیوەندی نێوان تاک و دەوڵەت بکات بە چەمکێکی نوێوە، شۆسیالیزمی سیاسی دەرکەوت کە نوسینەکانی(سان سیمون) لەم قۆناغەدا.
٣. قۆناغی سێهەم ١٨٥٠_١٩٠٠گەشەکردنێکی سیاسی و هزری و هەمەجۆری ئابوری و گەشەکردن لە ئەوروپا و دەستکەوتی ئابوری و سیاسی(داروین، مارکس، سپنسر، ڤیبر) لە نوسیەنکانی لیبراڵ و سەرمایەداری و شۆسیالیستی و شیوعی(مارکس_ کۆنت)
٤.قۆناغی چوارەم ١٩٠٠_١٩٥٠بەشەکانی و کۆمەڵناسی و کۆمەڵناسی سیاسی دروست بوون، وەک کۆمەڵناسی ئابوری و یاسایی و سیاسی لە هەموو ئەوروپا و ئەمریکا و ئەمانە لە نێوان جەنگی جیهانی یەکەم و دووەم ١٩١٤_١٩١٨ ١٩٣٩_١٩٤٥ ئایدۆلۆجیا مارکسی گەشتە

بەرزترین پلە کە چینی کرێکار بوو هەستا لەوەی کە بەخۆی بینیبوو.

٥. قۆغانی پێنجەم ١٩٥٠_٢٠٠٠پێگەیاندنی زانستی و ئەکادیمی کۆمەڵناسی سیاسی کە لە زانکۆ و پەیمانگاکاندا چووە بواری خوێدندنەوە و لە پرۆگرامی خوێندن واتا پێگەیاندنی سیاسی و رۆشنبیری سیاسی، هەموو چەمکەکان هاتنە ئاراوە وەک چین، دەسەڵات، دەوڵەت نەتەوە، هەیمەن و نفوزکردنی کۆمەڵی مەدەنی و هێز و ململانێ و پرۆسە سیاسیەکان، هەروەها گەشەکردنی پارتە سیاسیەکان و دەرکەوتنی بزوتنەوە کرێکاریەکان و سەندیکا و دەستەبژێر.

ئامانجەکانی کۆمەڵناسی سیاسی.

١. گەشتن بە کۆمەڵێک یاسا کە پێگەی ئەم زانستە بەهێز دەکات لە نێوان زانستە کۆمەڵایەتیەکان و پاشان شیکردنەوەی دیاردەو پرۆسە و دۆزە سیاسیەکان بە شێوەی زانستی.

٢. لەخۆگرتن و تەبەنی میتۆد و دەروازەکانی کۆمەڵناسی لە هەموو پسپۆڕیەکان لە کاتی دیراسەکردنی دیاردە و کێشە کۆمەڵایەتیەکاندا.

٣. دیراســـەکردنی دیـــاردە و پرۆســـەکان و سیســـتمە سیاسیەکان بۆ زانینی کەموکوڕی ئەرکێتی سیستمەکان پەیوەندی ئەو شتە بە سروشتی بونیادی سیستمی سیاسی.

٤. دیراسـەکردنی پەیوەنـدی ئـاڵوگۆڕ لە نێـوان سیسـتمی سیاسی و سیستمەکانی تر.

٥. دیراســـەکردنی گـــۆڕانی بەردەوام لەســـەر دەوڵەت و دەسەڵاتی سیاسی و پێکهاتەی بونیادی و ئەرکێتی بۆ دام و دەزگاکان و سیستمی سیاسی.

٦.چارەسـەکردنی گۆڕانکـاریی سـەر دەوڵەتەکـان لەسـەر چـــۆنیەتی ئایـــدۆلۆژیە سیاسیەکان(مارکســـیەکان، ســـەرمایەدارەکان، لیبڕاڵەکـــان، فاشـــیەکان)

٧. جەخـت لەسـەر دیراسـەکردنی دەسـتەبژێر دەکـاتەوە ململانێکـانی پەیوەنـدی لە ژیـانی و سیسـتمی سیاسـی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ئاینی.

٨. چارەسەکردنی گروپەکانی گوشار و کەمینە سیاسیەکان.
٩. بایەخدان بە دیراسەکردنی کێشەکانی کەمینەی سیاسی و دۆزەکانی رۆشنبیری سیاسی و پێگەیاندنی سیاسی.
١٠. دیراسەکردنی بەراوردی نێوان سیستمی سیاسی لە قۆناغێکی مێژوویدا وەک دیراسەی سیستمی دیموکراتی و دیکتاتۆری و سیستمی تاکی و شیکردنەوەی گۆڕانکاریەکان لەسەر کۆمەڵگا کۆن و ناوەڕاست و تازەکاندا.

بوارەکانی کۆمەڵناسی سیاسی:

١. زۆربوونی پسپۆڕی و شارەزاکان لەم زانستەدا بە بایەخدان بە بابەتەکانی کۆمەڵناسی سیاسی و دۆزەکانی.
٢. بایەخدانێکی بەربڵاو لەلایەن کەسانی سیاسیەوە بەم زانستە بەتایبەت خاوەن بڕیارەکان بە کێشەو دیاردە سیاسیەکان.

٣. زۆربوونی ناوەندەکانی توێژینەوەی زانستی و زانکۆ و پەیمانگای پێشکەوتوو بەم زانستە و بایەخدان بە دیراسەکردنی سیستمی سیاسی و هەڵسەنگاندنی زۆری

دیـــــــــــارده و کێشـــــــــــه سیاســـــــــــیەکان.
٤.گەشـەکردنی میتـۆد و شـێوازی زانسـتی بەکـارهێنراو لە دیراسەکردنی و توێژینەوە سیاسیەکاندا(تیۆری و پراکتیکی)
٥. بایەخـــدانی زیـــاتر بە دیراســـاتی بەراوردی لە بـــواری کۆمەڵناســـی سیاســـیدا بە تـــایبەتی دیراســـەی دیـــارده و کێشەکان و سیستمی سیاسی.

بۆیە، لێرەدا دەگەینە دوو جۆری دیکە لە بوارەکان(کۆن و هاوچەرخ)یەکەم: کۆنەکان(ڕین هـاردبنرکس و سیمولیسـت) گرنگترین بوارەکانیان

* ڕەفتاری هەڵبژاردن.
* دیراسەی هێزی ئابوری و خاوەن بڕیاری سیاسی
* دیراسەی ئایدۆلۆجی بزووتنەوە سیاسیەکان و گرووپی بەرژەوەندی
* دیراسەی پارتە سیاسیەکان
*دیراسەی حکومەت.
* دیراسە و بەراوردی و سیستمی سیاسی.
دووەم: بوارە هاوچەرخەکان.

*دیراسەی تیۆرە سیاسیەکان و میتۆدو کەرەستەکانی میتۆدی زانستی لە دیراساتی سیاسیدا.
*دیراسەی هۆشیاری و ڕێککەوتنی سیاسی.
*دیراسەکردنی دەستەبژێر لە کۆمەڵگە پێشکەوتوو و تازە گەشەکردووەکاندا.
* دیراسەکردنی گەشەپێدانی سیاسی
* دیراسەی ڕۆشنبیری سیاسی و پەیوەندی بە هۆشیاری سیاسیەوە پێگەیاندنی سیاسی.
* دیراسەکردنی دیاردەی ئازادیە سیاسیەکان وکەمینە و پارتە سیاسیەکان و گرووپەکانی فشار و سەندیکا.
* دیراسەکردنی بزووتنەوە سیاسیەکان و بزووتنەوەی ژنان و خوێدنکاران
* دیراسەی سیاسەتی نێودەوڵەتی و واقیعی، گاریگەری سیاسەتی جیهانی و سیستمی سیاسی جیهانی نوێ.
*دیراسەی سیستمی سیاسی و پەیوەندی بە سیستمە کۆمەڵایەتیەکانەوە
* دیراسەکردنی گەندەڵی سیاسی کە بەشێکە لە گەندەڵی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی.

ماکس ڤێبەر:سیاسەت و سۆسیۆلۆژیا.

لەساڵی ١٨٦٤ لە دایک بووە , باوکی سیاسەتمەدار بووە ,سەردەمی منداڵی لەو ساڵانە تێپەراند کە بۆ پەرەسەندنی سیاسی ئەڵمانیا گرنگی زۆری هەبوو ,ئەو لە نەوجەوانیدا لە کۆڕ وسیمینار و کۆبونەوەکانی هاورێکانی باوکیدا ئامادە دەبوو ئاشنای سیاسەت بوو ,یەکەمین نوسینی سیاسی زانستی لەسەر مێژووی ماف و ئابووری بوو .

هەروەها لەکتێبی ئاکاری پرۆتستانی و ڕوحی سەرمایەداری (١٩٠٤-١٩٠٥) بە ڕوونی باسی سیاسەتی کردووە و پاشان لە سەر مەعریفە و میتۆدۆلۆژیای زانستە کۆمەڵایەتییەکان بڵاوکردەوە .ئەمانە هەمووی کاریگەرییان هەبوو لە سەر بواری سیاسی و تێڕوانینی بۆ دوارۆژ, لەگەڵ ژیانی هەڵچونی و رێکوپێکی زانایانە, هەروەها پیشەی کارا و کاری سیاسەتمەدارانەیە .

ڤێبەر پەرۆشی ئەوەبوو کە بەشێوەیەکی شیکاری ڕوو لەدەوڵەتی مۆدێرنە و پێوەندییەکانی کۆمەڵگا بکات.ڤێبەر بەپێچەوانەی مارکس باوەڕی وابوو کە دەوڵەتی مۆدێرن

پاشماوەی ڕەنگدانەوەی تەنیا و ساکاری چالاکی چینە کۆمەڵایەتیەکان نیە، بەڵام بۆ ناسینی دەوڵەت دەبێت پرۆسەی زۆر بەربڵاو لەبەرچاو بگرین، هەروەها ڤێبەر دەڵێت دەوڵەتی مۆدێرنەش وەک هەر پانتاییەکی تری سیستمی کۆمەڵایەتی خاوەنی رەوتێکی ئاڵوگۆڕ و گۆڕاوی سەربەخۆی تایبەت بەخۆیەتی ڤێبەر لەلایەک بونیادی کۆمەڵایەتی واتە چینەکان و گروپ و کاروبارە کۆمەڵایەتیەکان لەلایەکی تریشەوە دارشتەی دەوڵەتی مۆدێرن واتە تایبەتە مەدەنییەکانی بیرۆکراسی مۆدێرن و جۆری سەردەستیو ڕەوای ئەو سەردەستیە شیدەکاتەوە، ڤێبەر سوودی لەمارکس وەرگرتووە بەڵام بەبیرۆکەیەکی تاک لایەنانە لەقەڵەم داوە، بەباوەڕی ڤێبەر هەڵەی مارکس لەوەدابوو کەتاک لایەنێکی ڕاستی زۆر لەوانیتر زەقدەکردەوە و ڕۆڵی هۆکارە دیاریکەرە جیاجیاکانی لەبەرچاو نەدەگرت هەڵبەت ڤێبەر راستەوخۆ ماتریالیزمی مێژووی مارکسی بەهەڵە نەدەزانی بەڵکو شیکاری دیاردە کۆمەڵایەتیەکانی تەنها لەڕێگەی هۆکارێکەوە رەد دەکردەوە بەوپێیە تێگەیشتنی ڤێبەر لەسەر ئەو باوەڕەبوو کەدەبێت هۆکارە سیاسی و سوپاییەکان وەک هۆکارە ماددی و

ئابوورییەکان سەرنج و بایەخیان پێبدرێت، واتە تێگەیشتنی ڤێبەر لەهزری مارکسدا پۆزەتیڤانەیە، ڤێبەر فشارێکی سەرەکی دەکردە سەر بونیادە سیاسیەکان وەک هۆکاری دیاری کراو، ڤێبەر یەکێک لەتایبەت مەندییەکانی ئەوەبوو کەجیاوازی بکرێ لەنێوان دەسەڵاتی ئابووریو دەسەڵاتی سیاسیدا.

ڤێبەر چین بەیەکەی سەرەکی دابەشکردنی کۆمەڵگە نازانێ، بەباوەڕی ڤیبەر دابەشکردنی کۆمەڵگا بەسێ ئاراستەی بنەڕەتی دا تێپەڕدەبێت:-

یەکەم/ بواری دەسەڵاتی ئابووری (چین)

دووەم/ شانوشکۆی کۆمەڵایەتی (هەیبەت)

سێیەم/ دەسەڵاتی سیاسی (حیزب)

بەڵام پێویست ناکات هەرسێکیان بکەونەسەر یەک.

چین وەک کۆمەڵەیەک لەوتاکانەی کەخاوەن بارودۆخێکی وەک یەکن لەبازاڕدا ڕەنگە چەند کاروبارێکی کۆمەڵایەتی لەخۆ بگرێتو ڕەنگە لەناو کاروبارێکی کۆمەڵایەتیدا جیاوازی زۆری هەبێت لەبواری چینایەتیدا لەئارادابێت، حیزبیش وەک خانەی دەسەڵات لەسەر بنەمای سیاسی ڕێک دەخرێ وە ڕەنگە لەچین و کاروبارە جۆربەجۆرەکان

پێک هاتبێت وە یان چینێک خاوەن چەندان حیزب بێت، لەو ڕوانگەیەوە ژیانی سیاسی و حیزبی مەرجنیە پەیوەندیان لەگەڵ چین و کاروبارە کۆمەڵایەتیەکاندا هەبێت و ئەوەش جیاوازییەکی گرنگە لەبیروباوەڕەکانی ڤێبەر و مارکسدا، لەڕوانگەی سوسیۆلۆجیای سیاسیەوە، بەباوەڕی ڤیبەر بیرۆکراسیو سۆسیالیزم کۆیلایەتی مرۆڤی مۆدێرنەیان لێدەکەوێتەوە دکتۆر حوسێن بەشیریە باس لەوە دەکات کە ڤێبەر بەچ شێوەیەک شیکار بکەین بۆ پەیوەندی نێوان هزرو بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتیەکان، پەیوەندییەکی هەڵبژاردەی لەئارادایە نەوەک پەیوەندییەکی ڕەنگدانەوەیی.
((مرۆڤ بۆشیکردنەوەی کۆمەڵگا لەسروشت و بۆ شیکاری سروشتیش لەکۆمەڵگا کەڵکی وەرگرتووە)).بەگشتی ڤێبەر تێڕوانینی جیاوازی لەکۆمەڵناسی سیاسیدا والاکرد بەتایبەت جەختکردنی لەسەر توخمە نائاوەزییەکان لە هەڵسوکەوتە سیاسییەکاندا شیاوی سەرنجن.

زانستە سیاسیەکان و سۆسیۆلۆژیا

وەک ئاشــکرایە کە مــرۆڤ بــونەوەرێکی کــۆمەڵایەتییە و چالاکییەکــانی بە شــێوازی جۆراوجــۆر ئەنجــام دەدات , کۆمەڵناسی بە گشتی لە چالاکیەکانی مرۆڤ دەکۆڵێتەوە و بە تــایبەتی لایەنــی کــۆمەڵایەتی کۆمەڵگــا و هەوڵــدەدات ســەرجەم ڕاســتی و یاســا گشــتیەکانی ژیــانی کــۆمەڵایەتی بدۆزێتەوە , بۆیە ڕەنگە پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان لە نێو کۆمەڵگــادا زۆر بــن و بەرژەوەنــدی بازرگــانی و سیاســی و ئاینی و ئابووری خاوەن مۆرکێکی جیهانی لە خۆوە بگرێت تا دەگاتە خێزان , کە بچوکترین یەکەی کۆمەڵایەتیە و زۆر جار ئەو پەیوەندیانە گوێ بە سنووری دەوڵەتیش نادەن .

بەڵام زانستی سیاســەت بەشێکە لە زانستە کۆمەڵایەتیەکان و خــاوەنی چــوار چێــوەیەکی دیــاریکراوەو بــایەخ بە ژیــانی سیاسییانەی مرۆڤ دەدات کە بەشێکە لە کۆی گشتی ژیانی کۆمەڵایەتی , یەکەی تــوێژینەوەش لەو زانســتە دەوڵەتە , کە بــایەخ بە کــۆمەڵێکی بچــووک و دیــاریکراوی کــۆمەڵگە ی

مرۆڤـــایەتی دەدات , ئەو بەشـــەی کە یەکەیەکـــی سیاســـی ڕێکخراوی بۆ خۆی بونیادناوە – مەبەست دەوڵەتە .
هەر بـــۆیە زانســـتە سیاســـیەکان زانســـتی تایبەتمەنـــد و تەسکترن لە کۆمەڵناسی , بەڵام ناکرێت ئەوە نەڵێین کە بەشێکن لە ئەو واتا (کۆمەڵناسی) .
زانســـتی سیاســـەت ئەو ڕاســـتیانە پێشکەشـــی کۆمەڵناســـی دەکـــــات کە پەیوەســـــتن بە ڕێکخراوەکـــــانی دەوڵەت و چالاکییەکان بەو خەسڵەتەی کە بە شێکن لە ئاشتی گشتی کۆمەڵایەتی , کەچی کۆمەڵناسی زانیاری تایبەت بە مێژووی سیستەم و ڕێکخراوە سیاسیەکان و دەسەڵات و هەندێک لێکۆڵینەوەی تایبەت بە یاساکانی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی پێشکەش بە زانستی سیاسی دەکات .
زانســـتە سیاســـیەکان گریمـــانەی ئەوە دەکەن کە مـــرۆڤ ئاژەڵێکی سیاسیە , کەچی کۆمەڵناسی هەوڵدەدات ئەوە ڕاڤە بکات کە مرۆڤ چۆن وای لێهاتووە و بۆ وایلێهاتووە و چۆن ژیانی سیاسی بە تێکەڵاوبوون لەگەڵ ڕێکخراوەکانی تر وای لێهات .

کۆمەڵناسی کاریگەرییەکی زۆری هەبوو بە سەر ئەو گۆڕانکارییانەی بەو دواییانە بەسەر زانستە سیاسیەکاندا هات, بە تایبەتی لە تیۆری یاسادا .[1]

تالکۆت پارسۆنز:

لەژێر کاریگەری دۆرکهایمدا بووە، مامۆستای زانکۆی هارڤەرۆی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکابووە، لەدەیەی ١٩٣٠دا، تێڕوانینی وابوو کە کۆمەڵگای نەریتی لەکۆمەڵگای مۆدێرنە جیابکرێتەوە، کۆمەڵگا گەشەدەسەنێت و کردەوەکانی مرۆڤ بەرەو هەڵکشان دەڕوات بەباوەڕی پارسۆنز باشترین شێوە و میتۆد بۆ تێگەیشتن لەسەرتاپای ڕاستەقینەی کۆمەلایەتی، ئەوەیە کە ئەو ڕاستەقینە وەک سیستەم تیبگەین کۆمەڵگەش وەک سیستمی میکانیکی یان ئۆرگانیکییەکان کۆمەڵەیەکە پەیوەندی دوولایەنە لەئارادایە، کۆمەڵەیەکی ئەوتۆ تەنیا لەسەر بنەمای توندوتیژی و دەسەلات ڕانەوەستاوە، بەڵکو لەسەر بنەمای میکانیزم گەلێکی یەکڕیزی دانراوە یەکێک لەوانە بنەما ڕەوشتیەکان،

[1] -رایمۆند گارفیل گیتیل,زانستە سیاسیەکان , وە:ڕێبین رەسوڵ و موحسین ئەدیب ,چاپی یەکەم , شڤان , سلێمانی , ٢٠١٠ ,لا:١٩.

لەڕوانــــگەی پارســــۆنزەوە هۆکارەکــــانی یەکڕیــــزی و بەردەوامبوونی سیستمی کۆمەڵایەتی بریتین لە:-

١- بەهاکان،   ٢- نۆرمەکان،

٣- سازییەکان،   ٤- ڕۆڵەکان.

بەهاکــان دیــاریکەری ئامانجەکــانی ژیــانن و کــردەوەی تاکەکانیش پەلکێشی لای ئەو ئامانجانە دەکەن.

نۆرمەکان لەژێر سێبەری بەهاکاندا لەدایک دەبن و ئەکتیڤ دەبن و، یاسا و میتۆدی کردەوەی کۆمەڵایەتی بەدەستەوە دەدەن، نۆرمەکــان بەدیهێــنەری بــواری هــاتنەدی بەهــا کۆمەڵایەتیەکانن.

ســازییەکان ڕەنگــدانەوەی بەهــاو نۆرمەکــانن لەدامەزراوە کۆمەڵایەتیەکانداو ڕۆڵ و دەورەکان کۆمەڵە ئەرکێکن لەناو پانتــاییەکی سیســتمی کــۆمەڵایەتین کە لە کــردەوەدا بەهــاو نۆرمەکان لەناو سازییەکاندا بەکاردەهێنن.

هەر سیستمێکی کۆمەڵایەتی بۆ پاراستن و بەردەوام بوونی خۆی چوار ئەرکی سەرەکی بەئەنجام دەگەیەنێت.

١-پاراســتنی یەکگرتــووی ویەکڕیــزی کــۆمەڵایەتی. لەلایەن شـــتێکەوە ئەنجـــام دەدرێـــت لەلایەن دامەزراوەی ئـــاین،

فەرهەنــگو خێــزانەوە ئەنجــام دەدرێــن، کە بەگشــتی پێکهێنەری سیستمی بەهاکانی کۆمەڵگان.
٢ .-پێکهێنانی یەکڕیزیو چارەسەری گرژی (نۆرم یا یاسا).
٣.-ئەرکی گەیشتن بەئامانج لەلایەن سیستمی سیاسیەوە دێتە ئەنجامدان.
٤.-ئەرکێتی خۆگوونجاندن لەگەڵ هەلومەرجی گۆڕاو نوێدا کەلەلایەن دامەزراوەو سیستمی ئابوورییەوە بەڕێوەدەبرێ.
سیستمی سیاسی خاوەنی ئەو چوار ئەرکەیە.
ئایدۆلۆژیا و یاسای بنچینەی ئەرکی یەکەم بەڕێوەدەبەن، دەزگـــای دادپەروەری وئـــامرازی بەڕێـــوەبردن دووەمە. دەزگای (مکتبی ئۆفیسی) یان بیرۆکراسی سێیەم دەزگای بەڕێوەبەرایەتی حکومەتن. چوارەم سیستمی سیاسی وەک هەرسیستەمێکی دیکە خاوەن (بەهاو نۆرمو سازییو ڕۆڵی تایبەت بەخۆیەتی)
گرنگترین پرۆسە لەسیستمی سیاسیدا بەباوەڕی پارسۆنز پڕۆســەی دەســەڵاتە کەڕۆڵەکەی هەروەک ڕۆڵــی دراوە لەسیستمی ئابووریدا. ئامانجەکانی کۆمەڵناسی سیاسی
- گەیشتن بە کۆمەڵێک یاسا و بیرو بۆچون,کە پاڵپشت بن بۆ پێگەی ئەم زانستە لە نێوان زانستەکانی دیکەدا ,لەو

ڕوانگەیەوە لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی دیاردە سیاسیەکان دەکرێت,بەشێوەیەکی زانستی دیاری کراو,لەگەڵ تاقیکرنەوەی راستی تیۆریەکان بەشێوەیەکی بەردەوام.

- هەوڵدانی ئەم زانستە بۆ بە کارهێنانی میتۆدە سۆسیۆلۆجیەکانە کە زانایانی کۆمەڵناسی بە کاریان هێناوە لە هەموو بوارەکاندا, بە تایبەتی لە کاتی دیراسەکردنی دیاردە و کێشە کۆمەڵایەتیەکاندا.

- کۆمەڵناسی سیاسی وەک هەموو لقەکانی کۆمەڵناسی جەخت لە دیراسەکردنی دیاردەکان و پرۆسە سیاسیەکان دەکاتەوە لە ڕوانگەی بونیاد و ئەرکێتی دا لە کۆمەڵدا .

- کۆمەڵناسی سیاسی بایەخ بە دیراسەکردنی پەیوەندیە ئالۆگۆڕەکان دەدات لە نێوان سستەمە سیاسیەکان و سستەمە کۆمەڵایەتیەکاندا وەک ئاوێتەکردنی سستەمی سیاسی بە : سستەمی ئابوری – ئاینی – پەروەردەیی – ئەخلاقی – خێزانی – یاسایی ...هتد لەو چوارچێوەیەدا ئەرک و ئامانجی سروشتی پێکهاتەی ئەو سستەمە بە دەردەکەوێت .

- ئەم زانستە هەوڵدەدات بۆ دیراسەکردنی سروشتی گۆڕانی بەردەوام کە ڕوو دەدات و ڕووی داوە لە پێکهاتەی

بینایی و ئەرکێتی دامەزراوەکان و سستمە سیاسیەکاندا بە پێــی ســەردەمە مێژویەکــان , وەک دیراســەکردنی ئەو گــۆڕانەی بە ســەر دەولەتــدا هــاتووە وەک دەســەلاتێکی سیاســی ,هەروەهــا گــۆڕینی بنەمــاو ئەرکەکــانی پــارتە سیاسیەکان و ڕەفتاری سیاسی هاوولاتیانیش. کۆمەڵناسی سیاسی بایەخ بە چارەسەر کردنی گۆڕانکاری بەردەوامی جــۆرە ئایــدۆلۆجیە سیاســیەکان دەدات ,کە کۆمەڵگــای مرۆڤــایەتی ناسیویەتی لەوانە: شــیوعیەت (ســەرەتایەکان)- مارکســیەت –ســەرمایەداری- لیبرالــی- فاشــیەت-_- رەگەزپەرستی-پاشان گەیشتن بە ئایدۆلۆجیای جەماوەری , ئامــانجی زانســتەکە لە دیراســەکردن و لێکــدانەوە بە دەردەکەوێت لەگەڵ کاریگەری لەسەر سیستەمی سیاسی لە چوارچێوەی بونیــادی کۆمەلایەتیــدا. کۆمەڵناســی سیاســی بــایەخ بە دیراســەکردنی دۆز و کێشــەکانی گەشەســەندنی سیاسی دەدات , بۆ نموونە رۆشنبیری سیاسی, پێگەیاندنی سیاســی هەروەهــا چــۆنیەتی بەشــداریکردنی هاولاتیــان لە پرۆسە سیاسیەکاندا لە چوار چێوەی دروستکردنی بریاری سیاسیدا.

- ئامـانجی ئەم زانسـتە زانیـنە بـۆ پێکهـاتە و سروشـتی سستمە سیاسـیەکان کە لە قۆنـاغێکی سیاسـی گونجاودا بە دی دەکرێت و پەیوەندی بە واقیعی کۆمەڵایەتی و ئابووری کـۆمەڵگە مرۆیەکـان، ئەویـش بە دیراسـەکردنێکی بەراورد لە نێوان سستمە سیاسیەکاندا.

خەسڵەتە گشتیەکانی کۆمەڵناسی سیاسی.

- بەبەردەوامـی لە هەوڵـی تێگەیشـتن و ڕاڤەکردنـی دیـاردە سیاسیەکانە لە چوار چێوەی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا.
- پشت بە لۆژیکی زانستی دەبەستێت لە دیراسـەکردنی ئەو دیاردانەدا.
- ئامـانجی گەیشـتنە بە ڕێکخسـتنێکی گونجـاو بـۆ چـالاکی سیاسی .

سیاسەت لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆژیای سیاسییەوە

تێڕوانینی مرۆڤ بۆ سیاسەت لەگۆڕاندایە بەجیاوازی ئەزموونەکانی لەچوارچێوەی ژینگە و کۆمەڵگا و کلتورو سەردەمدا، هەروەها ئەم جیاوازیە بەربڵاودەبێتەوە بەوەی کە سیاسەت هونەری دەسەڵاتی مرۆڤە لە ڕێگای فێڵ کردنیانەوە، یان ڕێکخستنی جەماوەرە بۆ قوربانیدان لەو ڕوانگەیەوە ژیان ڕێڕەوی یەکسانی وەردەگرێت، بۆیە هونەری سیاسەت لەبەرزترین هونەری مرۆڤایەتی دایەو لەڕاستی وناوەڕۆکدا.ئەرستۆ لە کتێبەکەیدا (سیاسەت) ئاماژەی بە (شار) کردووە کە دەڵێت : هەر شارێک دەبێتە جۆرێک لە کۆمەڵگا و هەر کۆمەڵگایەک بە مەبەستی لایەنی چاکە بەرپا دەبێت , چونکە مرۆڤ هە میشە دەکۆشێت تا کارێک ئەنجام بدات کە خۆی بە کەسێکی چاک لێک بداتەوە , بەڵام ئەگەر هەموو کۆمەڵگاکان چاویان بڕیبێتە بەشێکی لایەنی چاکە و ئەو کۆمەڵگایەی کە باڵاتر و فراوانترە لە هەموو کۆمەڵگاکانی تر، بە دوای چاکەیەکی بەریندا بگەڕێت ئەوا ئەم جۆرە کۆمەڵگایانەیە کە شار یا کۆمەڵگای

سیاسیان پێ دەڵێن، ئەتوانین لێرەدا ئەوە بڵێین کە شار یا کۆمەڵگەی سیاسی لەگەڵ خێزاندا جیاوازیان هەیە و وەک یەک نین , با ڕەخنەیەک لە ئەفلاتۆن بگرین کە دەڵێت پلەو پایەی یاساناس و سیاسەتمەدارو سەرۆک خێزان و خاوەن بەندەکان هەموویان لە بەرامبەر یەکدا یەکسانن , بەڕاستی لێرەدا هەڵەی کردووە , چونکە مەگەر لای پەروەردگار هەمووان یەکسان بن لای مرۆڤەکان یەکسان نابن و جیاوازی بەدی دەکرێت لە زۆربەی یاساکاندا ئەگەر هەموویان نەبێت , ئەمەش لە ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا بە ڕوونی دەرکەوتووە , بۆ نموونە کۆمەڵگاکان وەک یەک تەماشای ڕەگەزەکانیان کردووە ؟ نەخێر , تەنانەت لە مامەڵەکردن و ژیانی ڕۆژانەشیاندا , ئەگەر بێینە سەر سیاسەت ئەوە لێرە زیاتر ڕوونە ئەو بایەخەی بە رەگەزی نێر دەدرێت بە ژن زۆر کەمترە جا بۆ هەر هۆیەک بێت ئەمە ڕاستیەکەیە و لەوانەیە بگەینە ڕۆژگارێک کە ئەو جیاوازیانە زۆر کاڵ ببنەوە [٢]

---

[٢] ئەرستۆ , سیاسەت ,وەرگێرانی:عیمران هاواری ,چاپی دووەم ,چاپخانەی گەنج, سلێمانی ٢٠١١.

پەیڕەوانی بۆچونەکەی سەرەوەمان وای بۆ دەچن کە هەر یەک لەمانەی باسمانکرد جیاوازی چۆنایەتیان نییە , بەڵکو پەیوەستە بەکەم و زۆری کەسانێکەوە کە لەژێر دەستی ئەوانەدان , بە بۆچونی ئەوان ئەگەر ژمارەی ژێر دەستیان کەم بێت , ئەوا پادشاکانیان حوکمڕانیان دەکەن , ئەگەر زیاتر بێت ئەوکات یاساناس و سیاسەتمەدار دەبێت پشت بە پلەو پایەی دەسەڵات ببەستێت , وەک ئەوەی بڵێ جیاوازیەک لە نێوان خێزانێکی مەزن و شارێکی بچوک , و یاساناس و سیاسەتمەدارێکدا نییە .

تەنها جیاوازیان لەوەدایە کە یاساناس فەرمانڕەوایەکی ڕەهای هەیە , بەڵام سیاسەتمەدار بە پێ یاساکان هونەری فەرمانرەوایی حوکمرانی دەکات و هەندێ جاریش ملکەچ دەبێت .

سیاسەت بەو شێوەیە بوو ئەمرۆش وایە و واش دەمێنێ!!

بەبوونی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی سیاسەت دەستی پێکرد. کۆمەڵێک بەشدارییان کردوە لەدروست کردنیدا (پیاوچاکان، پێغەمبەران، زانایان،.....)هەروەها گروپێکی تێکدەرانە هەبوونە وەک داگیرکەران، خۆپەرستان کە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بەکاریان هێناوە، هەر بۆیە کۆمەڵێک تیۆر و

قوتابخانەی سیاسی دژ بەیەک دروست بوو، هاولاتیانیش دابەش بوون بەپێی ئینتیمای ئایدۆلۆژی سیاسی جۆراوجۆریان، هەریەک لەوانە خۆی بەباشتر دەزانێ لە وی تر ,ئەمەش لەکۆمەڵگە عیراقی بە گشتی و هەرێمی کوردستانیش بە تایبەتی بەدی دەکرێت..

بۆیە هەر باس و گوزەرانی ژیان هەبێ ئەوە سیاسەت بێگومان راستەوخۆ دەستی تێدایە لەزۆربەی بوارەکانی ژیاندا وەک: پەروەردە، تەندروستی، ئابووری، کار، نیشتەجێبوون، خواردن، پەیوەندییە گشتیەکان، لەزۆربەی کارەکانی ژیاندا ئەگەر هەموویان نەبێت، سیاسەت دەچێتە نێو شتەکانەوەو بڕیار دەدات و ڕێکخستن دەکاتو جێبەجێی دەکات.

بۆیە مافی هەموو تاکێکە کە لە سیاسەت شارەزا بێت, چونکە تێکەڵی ژیانی ڕۆژانەی بووەو ناتوانێت لێ دوور کەوێتەوە ئەمەش بەزانست و زانیاری ڕاستو دروست دەبێت و پیادەی مافە دەستوری و یاساییەکانی خۆی بکات.

پاش تێپەڕبوونی مرۆڤ بەقۆناغە سەرەتاییەکانی ژیاندا کەهەموو کەسێک بۆخۆی لەهەوڵدان بووە و دابەشکردنی کار نەبووە و ئاڵوگۆڕی بەرامبەر نەبووە لەنێو گروپەکاندا،

کاتێک مرۆڤ هەست بەپێویستی ژیانی کۆمەڵایەتی دەکات و درکی پێدەکات، بوارە سیاسیەکە دێتە ئاراوە و بوونی دەبێت، کە تێکەڵ دەبێت لەگەڵ ڕێکخستنی کۆمەڵگەکاندا لە ڕوانـــگەی دروســـتبوونی دەوڵەتـــدا.بۆیە ئەتـــوانین بڵێـــین سیاسەت هونەری پیادەکردنی سەرکردایەتی و دەسەڵاتە و هەروەها زانستی دەوڵەتە، لەگەڵ پەیوەندی نێوان (حاکم و حوکم دار).سیاسەت چالاکیەکی کۆمەڵایەتییە کەهەڵدەستێت بەڕێکخستنی ژیانی گشتی و پاراستنی ئاسایشیی خەڵک ، یەکسـانی و برایەتـی دروسـت دەکـات لەڕوانـگەی هێـزی یاسایی و دەسەڵاتدا لەنێوان تاکەکان و گروپە کێبڕکێکان و ناکۆکەکانـــــدا. سیاســـــەت زانســـــتی دراســـــەکردنی بەرژەوەندییەکانە بەپێچەوانەی لەسەر پێکهێنانی دەسەڵات و پاراستنی دەستکەوتەکانی چینی دەسەڵاتدار. هەروەها هەوڵدانە بۆ دروستکردنی سیستمی دەسەڵات و یەکسانی و سـەرکەوتنی بەرژەوەنـدی گشـتی لەسـەر بەرژەوەنـدییە تایبەتییەکـان,. بـۆیە سیاسـەت ڕووبەڕووی زۆر شـت دەبێـتەوە چ چـاکە بێـت یـان خـراپە و بگـرە لادانیشـی دەگرێتەوە.بـۆیە سیاسـەت گەشەسـەندن و پێشـکەوتنی بەخـۆوە بینیـوە لەسـەرجەم کۆمەڵگاکانـدا و بەشـێوەیەکی

هــزری و لە نەوەیەکەوە بــۆ ئەوی دی.(ژۆلــین فرۆنــد) سیاسەتناسـی فەرەنسـی , لە کتێبـی (سیاسـەت چیـیە؟) لە هەوڵدابووە بۆ پێناسەیەکی سیاسەت و وتویەتی (سیاسەت چالاکیەکی کۆمەڵایەتییە کە پشت بە زەبروزەنگ دەبەستێت بە پـێ مافەکـان ,ئاسایشـی دەرەکـی و ڕێکـوپێکی نێوخـۆیی ,یەکەیەکـی سیاسـی تـایبەت دەسـتەبەردەکا و , دیسـپلین لە نێـو شــەڕێکدا کە بە هــۆی جیــاوازی و نــاکۆکی هــزری و بەرژەوەنـدییەکان پێکـدێ , جێگیـر دەکـا). بەڵام پێناسـەکە فـراوان دەکـاتەوە و دەڵێـت سیاسـەت هەر تەنهـا لە خـزمەت کۆمەڵدا نییە , بە ڵکو لە خزمەت تاکیش دایە .سیاسـەت بەر لە هەر شتێکی دی کارێکی کۆمەڵایەتییە و لە ناو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانـــدا جێـــی بـــۆ دەکـــرێتەوە و ئەمەشـــە کە جیاوازییەکانی سیاسەت و ئابووری دەردەخات. بۆ نموونە ئەگەر کەسـێک لە هەسـارەیەکدا بە تەنهـا بـژێ و هەوڵـدات کارێک بە ئەنجام بگەیەنێ بۆ بژێوی ژیانی , ئەوە کـارێکی تاکە کەسی و ئابوریيە , بە کردەوەیەکـی سیاسـی دانانرێت ,چـونکە سیاسـەت بێگومـان کـارێکی کـۆمەڵایەتییە و پێگەی لە نێو پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤدایە .

میشـێل فۆکـۆ فەیلەسـوفی فەرەنسـی یەکێـک بـوو لە بنـاغە دارِێـژەری رِێبـازە برواپێکراوەکـانی هـزرە سیاسـیەکان , هەروەها کاری لە سەر پەیوەندی نێوان دەسەڵات و زانست دەکرد , پێ وایە دەسـەڵات تەنیا لە پەیوەنـدی و کردەوەدا دەردەکەوێ و زانسـتی مـرۆڤ شـتێک نیـیە جـگە لەرِونکـردنەوە و پاسـاودانی ئەم پەیوەنـدییە ,بەم پێـیە دەسەڵات شتێک نییە کە ببێ بە موڵکی کەس یا پاوانێک بێ کە ببێتە هی چینی دەسەڵاتدار, بەڵکو دەرەنجامێکە لە کۆی هەڵوێسـتە سـتراتیژیکەکانی ئەم چیـنە, ئەم پەیوەنـدییە لە تەواوی ئاسـتەکانی ورد و گەلانـدا بەدی دەکرێـت و لەش (جەسـتەی مـرۆڤ) بە شـێوەی رِاسـتەوخۆ گیـرۆدەی ئەم پەیوەنـدییە, لەو لەشـەیان دەوێ کە کـار بکـا,کرِنوش بەرێـت,بەرهەم بێنـێ, چێـژ بـدا , بەم پێـیە دەسـەڵات بە تەکنۆلۆژیای سیاسی لەش ناودەنرێ .[٣]

---

[٣] د. ئەحمەد نەقیب زادە ,کۆمەڵناسی سیاسی, و:مەسعوود رەواندووست,چاپی یەکەم ,هەولێر , ٢٠٠٧.ل:٣٣-٣٤.

واتێدەگەین کە فۆکۆ دەسەڵات وەک فرۆکە تێدەگات و کە تەنها لە بەرامبەر پەرچەکرداری هەوادا دەتوانێ لە ئاسمان بمێنێتەوە و ئەگینا بەردەبێتەوە

سیاسەت: هونەری دەسەڵات و بەڕێوەبردنی کارەکانی دەوڵەتە لەڕووی ناوخۆیی و دەرەوەدا.زانستی سیاسەت پێویست دەکات لەدوو چەمکی بچوک و گەورەدا بەکاربێت- واتا بچووکە کەی بواری: سیستمی سیاسی. حکومەتو دامەزراوە حکومیەکانو سیاسەتەکان.کارەکانیان و شێوەو شێوازی بەکارهێنانی دەسەڵات و بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەت دەگرێتەوە.بەڵام واتا گەورەکەی لایەنی: ئابووری، کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریو دامەزراوەکانی حکومەت و زەمیینە کۆمەڵایەتیەکانی حکومەت.، دەسەڵات لەواتا گشتی و کۆمەڵایەتیەکەیدا.

١.دروست بوونو پێکهاتە

٢.بەردەوام بوونو فەوتانو لەناوچوونی حکومەتەکان

٣. ڕەفتارو هەڵسوکەوتی سیاسیانەی تاک و کۆمەڵ

٤.پەیوەندیەکانی نێوان دەوڵەتان

٥.دامەزراوە سیاسیە نادەوڵەتیەکان وەک ڕێکخراوەکان

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

٦.بیــرۆکە و فەلســەفە سیاســیەکان بە جەختکــردنە ســەر بیرۆکەی ئازادی، دادپەروەری کۆمەڵایەتی.

٧.پەیوەندی هێزە کۆمەڵایەتیەکان وە یان کۆمەڵگەی مەدەنی

٨. سیاسەت باس و گفتوگۆی هاوڵاتیانە

٩.ئەمـانە و بـواری ژیـانی سیاسـیش، ڕۆشـنبیری سیاســی، هەڵســوکەوتی خەڵکــی، مێــژووی سیاســی، دیبلۆماســیو ئابووری سیاسی.

زانستی سیاسی واتا زانستی هێز، زانستی دەوڵەت، زانستی هەڵســوکەوتی سیاســی، زانســتی بڕیــارگیری سیاســی، هەروەهــا زانســتی بەڕێــوەبردنی کاروبــاری گشــتی...هتد.

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

میتۆدەکانی سۆسیۆلۆژیای سیاسی

سۆسیۆلۆژیای سیاسی وەک زانستەکانی دیکە پشت دەبەستێت بە کۆمەڵێک میتۆد لە توێژینەوەکاندا بۆ شیکردنەوەی تۆکمە و باش گەیشتن بە دەرەنجام،ئەوەیش لە چوارچێوەی دیاریکردنمان بۆ چەمکی میتۆد کە بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین:
ئەو کۆمەڵە کار و ئیشانەیە کە توێژەر پشتی پێدەبەستێت بۆ گەیشتن بە ڕاستیەکان یان دەرەنجامەکان،میتۆدەکان زۆرن لە سۆسیۆلۆژیای سیاسیدا لەوانە (مێژوویی، بەراورد،داماڵ، دیراسەی حالە، بونیادگەری،ئەرکیتی و سیستمی)ئەمانە هەموویان پەیوەستن بە ئاماری پێوەری جۆراوجۆر کەزۆر گرنگن لە زۆربەی توێژینەوەی کۆمەڵایەتی وە وەک هەڵبژاردەی دەلالە و پەیوەستەکان و ئەگەرییەکان،جگە لەوە دەبێ جیاوازی بکرێت لەنێوان ئامار و ئامارە کۆمەڵایەتیەکان کە:
یەکەم:کۆمەڵێک ڕێگای زانستی بەکارهێنراوە بۆ کۆکردنەوەی داتا و زانیاریەکان کە پەیوەستن بەو دیاردەوە کە دیراسە دەکرێت و شیدەکرێتەوە

دووەم:واتا ئامارە کۆمەڵایەتیەکان کۆمەڵێکە لە زانیاری ژمارەیی و وەسفی توێژەر کۆی دەکاتەوە لە کۆمەڵگەی توێژینەوەکەیدا،بەشێوەیەکی گشتی یا بەشێوەیەکی نموونەیی کە بەکاردێت بەشێوەیەکی فراوان لە زۆربەی توێژینەوە کۆمەڵایەتیەکاندا[٤]

میتۆدی ئەرکیتی

مێژوو و ڕەچەڵەکی ئەم میتۆدە دەگەڕێتەوە بۆ بەراوردەکانی نێوان کۆمەڵگە و بونەوەرەکان کە لە تیۆر و بۆچوونەکانی ئەفلاتوونەوە دەردەچوو کە کۆمەڵگەی ئەژمار دەکرد بە سێ ڕەگەزەوە(ئەقڵ و هەست و حەز) کە هەر یەکێک لەمانە چینێکی کۆمەڵایەتی پێکدەهێنێت و سەربەخۆیە و ئەرکی خۆیان هەیە لە کۆمەڵگەدا،وەک چۆن لای مرۆڤیش هەیە.لە ڕوویەکی دیکەوە میتۆدی ئەرکیتی دەرکەوت بۆ وەڵامدانەوەی شێواز و سروشتی میتۆدی مێژوویی گومانەوانی و خەملێنراو کە زانیاری نا

---

[٤].دکتور حسن ابو حمود،علم الاجتماع السیاسی،جامعه دمشق ٢٠١٨ ص ٧١

تەندروســـت،ناڕێکخراوی بەکاردەهێنــا لەســەر کــۆمەڵگە ســەرەتاییەکان وەک هەولّــدانێک بــۆ گەڕانەوەی بونیــادی قۆناغەکـــانی ژیـــانی مرۆڤـــایەتی و کـــۆمەلایەتی. لە بیرمەنـــدەکانی ئەم میتـــۆدە (سپینســـەر،دۆرکهایم، مالینۆفسکی، براون) دۆرکهایم لە کتێبەکەیدا(قواعد المنهج الاجتماعی) جەخت لەسەر پێویستی شیکردنەوەی ئەرکی دام و دەزگاکان،پیـــادەکردنی کـــۆمەلایەتی دەکـــاتەوە. (براون)پێناسەی ئەرکێتی دەکات،ئەرک هەموو بەشێکی دووبارەیە وەک لە کردارێک کە پیادەی ئەو ئامانجەیە کە لە ژیـــانی کۆمەڵایەتیـــدا دەیکـــات، وە بەشـــداری لە گرنتـــی بەردەوام بـــوونی بونیـــادی کۆمەڵایەتی،بـــۆیە هەریەکە و ئەرکـــی خـــۆی هەیە خێـــزان پێگەیانـــدنی لەســـەرە لەگەڵ پاراستنی جۆری مرۆڤەکە،بەڵام سیستمی سیاسی ئەرکی پاراستنی هاوولاتیانە،وە سیستمی ئاینی ئەرکی یەکگرتنی کۆمەڵایەتیە.هەروەها ڕیمون ارون لە کتێبی(في المعجم النقدی لعلم الاجتماعی) دەڵێت سەرکەوتووترین ڕێگا بۆ شـــــیکردنەوەی دیاردەکـــــان و دام و دەزگـــــا کۆمەڵایەتیەکان،ئـاوڕدانەوەیە بـۆ ئەرکەکـان کە ئەنجـام

دەدرێت لە نێو کۆمەڵگەدا، وە ئەرکەکان دەکاتە سێ بەش
١.ئەرکە ڕەهاییەکان.

٢.ئەرکە دەروونیە کۆمەڵایەتیەکان.

٣.بوندیادگەری و ئەرکێتی.

یەکەم:واتا ئەرکێتیە بەناوبانگەکان لە زانستی ئەرکی ئەندامەکان

دووەم: شێوازی شیکردنەوەی ئارەزووەکان لە نێو گروپە جیاوازەکاندا هەروەها پارچە کۆمەڵایەتیەکان لەڕێگای بونیادی کۆمەڵایەتی تایبەتەوە

سێهەم:گەیشتنی نێوان ئەرکێتی و بونیادگەری،بەبێ ئەوەی کەلەکەبوونی گشتی بێت،لەو ڕوانگەیەوە کە ئەرکێتی زۆرتر واقعیە لە بونیادگەری کە ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێ لە بونیادی کۆمەڵایەتی دیار و شاراوەدا ئەم کەرەستەیە واتا بونیادگەری چووەتە نێو زانستە کۆمەڵایەتیەکان بە دەستپێکردنی زانستی زیندەوەر،بۆیە ئەم

چەمـــکە بـــووە کەرەســـتەیەکی هـــزری لە زانســـتە کۆمەڵایەتیەکاندا[٥]

میتۆدی ئەرکیێتی شەش بەشی سەرەکی لەخۆ دەگریێت.

١.مـامەڵەکردن لەگەڵ نـاوە جیاوازەکانـدا وەک (بـوونەوەرە زینـــدووەکان یـــان کۆمەڵایەتیەکان،گروپەکان،سیســـتمی دەزگایی)وەک سیستمێکی کە پێکدێت لە گروپێک لە پارچە ئاوێتەبووەکانی نێوانیان.

٢.هەمـوو سیسـتمێک پێداویسـتی سـەرەکی هەیە کە زۆر پێویستە جێبەجێ بکرێت.

٣.پێویستە هەموو سیستمێک بەلانسی تایبەتی خۆی هەبێت، بۆ جێبەجێ کردنی پێداویستیەکانی پارچەکان بە گشتی کە پێکهاتوون

٤.سیسـتم لە کۆمەلێک پارچەی جیـاواز پێکـدێت،کە تێیـدایە

---

[٥] عدلی طاحون،مناهج واجرائات البحث المیدانی المکتب الجامعی الحدیث الاسکندریە ١٩٩٨: ص: ١٩٧

بەڵانس جێبەجێ دەکات بۆ سیستم،وە هەروەها هەیە کاریگەری نیە.

٥.پێداویستیەکانی سیستم جێبەجێ دەبێت لە ڕوانگەی گۆڕانکاری و گۆڕاوەکانەوە بە پێی ئاوێتەبوون و گۆڕاو لە نێو سیستمدا،یا لەگەڵ ئەوانی دیکەدا.

٦.یەکە سەرەکیەکەی یا بنەڕەتی بۆ شیکردنەوەی ئەرکێتی چالاکیەکانە،(مالینۆفسکی) بە گرنگترین زانا دەژمێردرێت بۆ پتەوی و پاڵپشتی بۆ میتۆدی ئەرکێتی لە زۆربەی نوسین و کتێب و توێژینەوەکانیدا لەسەر بەها و داب و نەریت و کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی و تاوان و ئایین و شعر و ڕەگەز....... هەروەها بایەخدان بە ڕۆشنبیری کلتوری وەک بەشێکی گرنگ لە پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و سیاسی وەک گوزاشتێک بۆ پێویستی فێربوونی ئارەزووە بایەلۆجیەکانی مرۆڤ.

(ڕادکلیف براون) بە دورو درێژی باسی بونیادی کۆمەڵایەتی و ئەرکیتی کردووە لە نوسینەکانیدا،هەروەها براون باسی مۆرفۆلۆجیای کۆمەڵایەتی کردووە کە بە واتای بونیادی کۆمەڵایەتی دێت،لەگەڵ فینۆمینۆلۆجی کۆمەڵایەتی کە بە مانای لێکۆڵینەوەکردنی سەرجەم دیاردە

کۆمەڵایەتیەکان دێت،وە دەبنە کۆ ئاکار بۆ کەرتەکانی کۆمەڵگە لە دیراسەکردنی گشتێکی تێکەڵ. تالکونت پارسونز یەکێکە لە بەناوبانگترین زانای میتۆدی ئەرکێتی بونیادگەری سیستمە تایبەتەکان لە کتێبی(النسق الاجتماعی)شیکردنەوەی تەواوی کردووە بۆ ڕەگەزە گرنگەکان کە پێکدێن لە سیستم و پەیوەندییە ئاڵوگۆڕەکانی نێوان پارچەکان،هەروەها لە کتێبی(بناء الفعل الاجتماعی) ڕوونکردنەوەی تەواو دەدات بە شێوازی شیکردنەوەی تیۆری بونیادگەری ئەرکێتی کۆمەڵایەتی لەسەر بیرۆکەی سیستمی و ئەقڵی پێشکەوتوو.

ئەرکێتی بونیادگەری پارسۆنز ئەم تایبەتمەندیانەی هەیە:

١.کارکردن بۆ چەسپاندنی سنور لەنێوان سیستمی کۆمەڵایەتی و سیستمەکانی دیکەدا(ڕۆشنبیری و بایۆلۆجی،کەسێتی و هتد....)

٢.توانای لەسەر سنوری مێژووی لە نێوان یەکە سەرەکیەکانی بونیادگەری سیستمی کۆمەڵایەتی بە جەخت

کردن لەسەر پەیوەندیە ئاکاریەکان لە نێوان یەکەکاندا.
٣.بایەخدانی زۆر بە بارودۆخ و ئەو فاکتەرانەی کە هاوکارن بۆ جێگیری چالاکیەکانی سیستمی کۆمەڵایەتی داواکراو و تەواو[٦].

لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا تیۆرەکەی بەدەرکەوت لەسەر ئەرکەکان و لەهەردوو ڕووەوە ئەرکی دیار و شاراوە کە دوایی بووە بیرۆکەی ئەرکێتی بە دوو شێوە. یەکەم:شێوەی یەکەم وەک لە وێنەی چوارچێوەی میرتۆنە.کە بیرۆکەی جێگیری و ڕێککەوتن و کامڵ بوون دووردەخاتەوە کە پێی وایە ئەمانە کۆنترۆڵ و قۆرخی نوسیەنەکانی ئەرکێتی بونیادگەری دەکەن. دووەم:ئەو شێوەیە کە پشتیان پێ بەستووە زانایانی سۆسیۆلۆژیا ئەرکیەکان کە بایەخیان بە دیراسەکردنی پارچەکانی و بەشەکانی سیستمی کۆمەڵایەتی داوە،بە دیراسەیەکی ئەرکێتی بونیادگەری کە پشت بە کامڵ بوون و لێکچوون دەبەستێت وە شیکردنەوە و لێکدانەوەی ژیانی

[٦] .عبدلهادی الجوهری،قاموس علم الاجتماع،المکتب الجامعی الحدیث الاسکندریه ١٩٩٨.

کۆمەڵایەتیان ڕەتکردۆتەوە وەک شیکردنەوەی سایکۆلۆجی، بەڵام زانایانی ئەرکیێتی بونیادگەری خۆیان پشت بە بیرۆکەی تەجریدی دەبەستن لە شیکردنەوەی سیستمی کۆمەلایەتی تەواو شیکردنەوەیەکی ئاکاری لەسەر پێوەرەکان و بەڵگە بابەتیەکان.

میتۆدی لێکدانەوەی سیستم

دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی ١٩ هەریەکە لە (کانت،سپینسر،دۆرکهایم) کە باسی چەمکی سیستمی کۆمەڵایەتی و لێکدانەوەی دەکەن هەر یەکێکیان بەشێوەی بۆچوونە وردەکانیان لەسەر یەکەکان بۆ سیستمە کۆمەڵایەتیەکان هەروەها پەیوەندیەکانی نێوانیان،لێرەوە پارسۆنز سوودی لەمانە بینیوە کە سیستم واتا ژمارەیەک لە تاکەکانە کە ئاویێتە دەبن لەگەڵ یەکتردا لە هەڵوەستەیەکی گرنگدا و وە دەجوڵێن بۆ زیاتر تێربوونیان لەو کارەدا ئەمەش پەیوەندی هەریەکێکیان بەویتر دیاری دەکات پاشان لەسەری ڕێککەوتن دەکەن لە چوارچێوەی سیستمێک لە هێمای هاوبەشی ڕۆشنبیری.

هەروەها یەکە سەرەکیەکانی سیستم پێکدێت لە گروپەکان ڕۆڵەکانیان(واتا تاک نین)ئاویتە دەبن لە ڕوانگەی بەهاکانەوە ئارەزوەکان،کردارەکان،نۆرمەکان،و یاسای کۆنترۆلکردن لە ئەدای ڕۆڵدا بۆ چوارچێوەی بەهای سیستم. واتا سیستمی کۆمەڵایەتی پێک دێت لە کارتێکەرەکان(فاعلین) هەریەکێکیان پێگەیەکی دەبێت و لەوی تر جیاوازە ئەمەش وا دەکات ڕۆڵی خۆیان ببینن بەجیاوازی لەیەکتر ئەمەش جۆرێکی ڕێکخراوە و کار لە پەیوەندی ئەندامان دەکات و ماف و ئەرکیان دیاری دەکات بەرانبەر بە یەکتر لە چوارچێوەی نۆرمەکان و بەها هاوبەشەکاندا[٧]

لێکدانەوە و شیکردنەوەی سیستم دەبێتە کەرەستەی شیکردنەوە بۆ بابەتی توێژینەوە لە هەر بوارێکدابێت ئەو کەرەستەی شیکردنەوەیەتی،ئەمەش بۆ دیراسەکردنی بوونەوەری کۆمەڵایەتی و ئابوری دەبێت بۆ لێکدانەوەی

[٧] علی لیله،النظریه الاجتماعیه المعاصره،مکتبه القاهره، ١٩٩٨.

سیســتم لای(پارسـۆنز) لەســەر ئەم چەمکــانە دەوەســتێت کرداری کۆمەڵایەتی=هەڵوێست=بکەر و ئاراستەکانی بکەر.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

بەشی دووەم

سیستمە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

سیستەمە سیاسییەکان

سیستەم (System) وشەیەکی فەڕەنسییە بە واتای کۆمەڵە بنەمایەکی ڕێکوپێک دێت بۆ پێکهێنانی ئۆرگانێکی سیاسیی‌و کارگێڕی.. هەروەها بە مانای شێوازو ڕێساش دێت.. وە مانای زنجیرە و دەزگاش دەبەخشێت.. لەبواری سیاسیی دا زیاتر بە مانای شێوازی حکومەت‌و پێکهاتەی شێوازی نیزامی سیاسیی بەکار دێت.سیستمی سیاسیی, جوڵەی دەوڵەت‌و ژیانی کۆمەڵگایە، هەروەها ئەرکی ڕێکخستنی کۆمەڵ دەگرێتە ئەستۆ.. هەروەها سیستمی سیاسیی تایبەتە بە ڕێکخستنی شێواز و کاری دەسەلات و کۆمەڵ و ڕەفتاری سیاسیی و تاقمە سیاسییەکان. سیستمی سیاسیی چەند دام و دەزگایەکە لە کۆمەڵگایەکی دیاریکراودا کە کاروباری بەڕێوەبردن دەگرنە ئەستۆ لە ڕێگای ئەو یاسایانەی کە دانراون لە چوارچێوەی ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسیی پەیرەوکراودا.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە تەنها دامەزراوە حکومیەکان بگرێتەوە، بەڵکو بریتییە لە هەموو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان

بە هەمــوو لایەنە سیاســیەکانەوە بــۆ نمــوونە پێکهــاتە تەقلیــدیەکان کە لەســەر بنەمــای خزمــایەتیو عەشــیرەت دامەزراون.پێناســەی زۆر کــراوە بــۆ سیســتمی سیاســی لەلایەن زانایان و بیرمەندانەوە.پول یوزیل: دەڵێ سیستمی سیاسیی بریتییە لە کۆمەڵێک ڕەگەز، جۆرێک لە هاریکاری و پەیوەنــدی ئاڵوگۆڕکــاری لە نێوانیانــدا هەیەو هەمــوویــان بەســـەریەکەوە بەشـــداری دەکەن لە پێنـــاو بەدیهێنـــانی دەسکەوتێک یا دەرئەنجامێکی گشتی دا.

دیڤیــد ئۆســتن: سیســتمی سیاســی ئەو دیــاردانەیە کە بە هەموویانەوە سیستمێک پێک دێنن، ئەو سیستمەش بەشێکە لە کۆی سیستمی کۆمەڵایەتی.سیستمی سیاسیی پەیوەستە بە سیســتمی کــۆمەڵایەتییەوە بــۆ ڕاڤەکــردن و تــوێژینەوە جیابووەتەوە لەیەکتر و بۆ ئەوەی توێژینەوە لەسەر دیاردە و ڕەفتــارە سیاســییەکان ئەنجام بدات و یەکجــارەکی نییە. چونکە دیاردە و ڕەفتــارە سیاسییەکان لە بنەڕەتدا دیــاردەو ڕەفتاری کۆمەڵایەتین.

دیڤیــد ئۆســتن دیــاردەی سیاســی و کــۆمەڵایەتی لەیەک جیادەکاتەوە، بەڵام زۆر جار ڕەفتاری کۆمەڵایەتی دەچێتە پاڵ ڕەفتاری سیاسیی و ئاوێتەی یەکتر دەبن، ئەمە جێگای

لێکدانەوەیە! چونکە بە پێچەوانەوە زۆرینەی ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان کاتێک لە ئاست دەسەڵاتدا دەبێت دەچێتە خانەی ڕەفتاری سیاسییەوە، بۆیە دواتر دیڤید خۆی ددان بەوەدا دەنێت کە توخمی کۆمەڵایەتی هەن، وەکو دابەشبوونی چینایەتی _- تەکەتولاتی کۆمەڵایەتی – کۆمەڵە و گروپە ناوچەییەکان.

(ڕۆبێرت دال) دەنوسێت و دەڵێت:

سیستمی سیاسیی تێکهەڵکێشکردنی بەردەوامبوونی پەیوەندییە مرۆڤایەتییەکانەو تارادەیەک پیادەکردنی هێز و دەسەڵاتە.هەموو کۆمەڵگایەک پێویستی بە دەسەڵات و هێز هەیە بۆ ڕێکخستنی ژیانی ڕۆژانە.. ئەمەش باس و بابەتی زۆر هەڵدەگرێت.. بۆ نموونە حکومەت و دەسەڵات و پەرلەمان و پشت بە حزبی سیاسیی و دەسەڵاتی سیاسیی و هاوڵاتیان دەبەستێت بە هەموو جیاوازیە ئایدیۆلۆژیەکانەوە، ئەمەش ئاسان نییە و شێواز و نۆرم و پلانی گونجاوی دەوێت..

- سیستمی سیاسیی بریتییە لەو شێوازەی کە پەیوەندییە بونیادنراوەکانی نێوان هێزە کۆمەڵایەتیو سیاسیی و ئابورییەکانی نێو کۆمەڵگا پێکەوە دەبەستێتەوەو بەردەوام

ڕۆڵی بەڕێوەبردن و ئاراستەکاری ڕەوتی ڕۆژانەی کۆمەڵگا دەگێڕێــتو دەستنیشــانی ئامــانج و مەبەســتی بونیادنــانی خودی خۆی دەکات و هەوڵی پراکتیزەکردنی بنەما تیۆری و بۆچوونەکانی دەدات.

سیستمی سیاسیی و سیستمی کۆمەڵایەتی

پەیدابوونی سیستمی سیاسیی لە سیستمی کۆمەڵایەتییەوە سەرچاوە دەگرێـت، بـۆیە هەر گۆڕانێـک لە سیسـتمی کـۆمەڵایەتی کـار لە سیسـتمی سیاسـیش دەکـاتو گـۆڕانی بەسـەر دێت، پێشکەوتنو پەرەسەندنی سیستمی سیاسـیی پێویســتی بە ژیــریو هۆشــیاری کــۆمەڵایەتی هەیە لە خێـزانەوە بیگـرە تـا دوا دەزگـای کـۆمەڵایەتیو سیاسـییو ئابورییو پەروەردەییو هتد.. ئەمەش یارمەتیدەریی کۆمەڵە بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانی ئەو سیستمە. ناکرێت ئامـاژە بە هۆشـیاری نەدەیـن، چـونکە هەر هۆشـیارییە دەبێـتە سـەرچاوەی لێکتێگەیشـتن و ڕێگـا خۆشـکەری تەواوە بـۆ هاووڵاتیــان و چــاودێری ژیانیــان دەکــات لە هەمــوو ڕوویەکەوە.ئاسـتی هۆشـیاری سیاسـییو کـۆمەڵایەتی ئەو خەڵکەیە دەبێتە هۆکاری پێشکەوتن و دواکەوتنی کۆمەڵ لە

ڕووی کـۆمەڵایەتی و سیاسـیی و ئابوریشـەوە.. چـونکە ئەنجامی ئەو پێشکەوتن و دواکەوتنە لە واقعی کۆمەڵایەتی - مەیـدانی خەڵـکەوە سـەرچاوە دەگرێـتو زۆرجـار بەرژەوەندییە کەسییەکان زاڵ دەبێت بەسەر بەرژەوەندی گشـتی داو دەبێـتە هۆکـاری دواکەوتن.سیسـتمی سیاسـیی بـریتییە لەو دەسـەڵاتەی کە کـۆمەڵ ڕێـک دەخـات بە شـێوەیەکی بـاشو گونجـاو بەکـاردەهێنێ لەکـاتی سـزادانی ئەوانەی کە سەرپێچی دەکەن لە یاسادا.

پێکهاتەی سیاسیی دوو جۆر دەبینرێ:

١.-پێکهاتەی ساکار و ناپسپۆڕی کە لە کۆمەڵگا نەریتیەکاندا دەبینـرێ و تێیـدا ئەرکەکـانو ئۆرگانەکـان لێـک جیـاکراونەتەوە، ڕۆڵ دەگێڕن و پسـپۆڕییان نییە کەلتـوری سیاسیی لە جۆری بەستراوە بێت.

٢.-پێکهـاتەی ئـاڵۆز، فرەچەشـن، جیـاکراو، پسـپۆڕیو بەدەزگـابوو کە لەکۆمەڵگـا پیشەسـازیو تەیـار بە کلتـوری سیاسیی بەشداریکەرانەدا پێکدێ.

لە شـیکردنەوەی پێکهـاتەی سیاسـیدا دەبێ سـەرنج بـدرێتە ڕێکخستنی هێزەکان، یا کۆکردنەوەی دەسەڵات، یا بنیات و

ڕێکخراوەکان لەلایەکو کەسانێک کە رۆڵ دەگێڕن لەلایەکی ترەوەو بکەونە بەر سەرنج.

١.-دەسەڵاتی سیاسیی گرنگترین پێوانەیە کە دەتوانێ چیەتیو جۆری پێکهاتەی سیاسیی ڕونبکاتەوە ئەوە خاڵی هاوبەشی تیۆرە سیاسییەکانە.(هانا ئارێنت) دەسەڵات بەهی هەمووان و سیاسیەت بە لێکتێگەیشتن دەزانێت.

ماکس ڤیبەر دەسەڵاتی سیاسیی بەهی گروپێک دەزانێ کە لە هەرجۆرێک، هەر نرخێک توانیویانە پاوانی بەکارهێنانی توندوتیژی ڕەوا بکەن.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

پێگەیاندنی سیاسیی

پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و سیاسیی ڕۆڵێکی ئەکتیڤ و کارا دەگێڕن لە تێکڕای پرۆسەکانی بونیادنانی کۆمەڵدا لە بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، سەرباری بواری سایکۆلۆژی.

پێگەیاندنی سیاسیی بە بابەتە بنەڕەتیەکانی سۆسیۆلۆژیای سیاسیی دەژمێردرێت بەوپێیەی کۆمەڵە مرۆییە جیاوازەکان لە یەکێتیە لۆکاڵیەکانیان و پێشکەوتنیاندا پشت بەو بەها و داب و نەریتانە دەبەستن کە کۆمەڵ بەڕێوەدەبات، کە ڕەفتاری ئەندامانی کۆمەڵێک بە شێوازێک ڕەنگ ڕێژ دەکات کە جیاواز بێت لە ڕەفتاری ئەندامانی کۆمەڵێکی دیکە..پرۆسەی پێگەیاندنی تاک لەنێو خێزان و خوێندنگا و ڕێکخراوەکان و قۆناغە سەرەتاییەکانەوە دەست پێدەکات و بەردەوام دەبێت کە بەها کۆمەڵایەتیەکان و سیاسییەکان و ئابوریەکان چۆن بەدەست بهێنێت، ئەمەش ئاین و داب و نەریت و ئاکار دەگرێتەوەو هەوڵدان لە ڕێگایانەوە بۆ گەیشتن بە گەشەپێدانی ڕەفتاری خودی خۆی.

تاک لەڕێگەی پەیوەندی و بەریەککەوتنی لەگەڵ تاکەکانی دیکەی کۆمەڵدا ئەندامێتی خۆیو بەدیهێنانی چالاکیەکەی بەدەست دەخات.

پەروەردە یا پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی لە چ شتێک پێک دێت؟

لە گواستنەوەی کەلەپور یا داب و نەریت و ئاکاری کۆمەڵایەتی لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی ترو بونیادی کەسایەتی تاک لەلایەکی دیکەوە.بونیادی نەتەوە لکاوە بە چەمکی سیاسییەوە.لێکۆڵینەوەی پەروەردەکردنی کۆمەڵایەتی بە یەکێک لە روبەڕوبوونەوەکانی لێکۆڵینەوەی پێگەیاندنی سیاسیی دەژمێردرێت، بەجۆرێک کە ڕەفتاری سیاسیی تاکەکان یەکێکە لە دەرئەنجامەکانی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و ئەو پرۆسانەی کە لە خۆی دەگرێت، خەڵکی لە ڕێگەیەوە فێردەبن چۆن جیهانی سیاسیەکان و چۆنیەتی هەڵبژاردن بوونیاد بنێت، چونکە لە رێگەیەوە ئاڕاستە کۆمەڵایەتیە تازەکان لە کۆمەڵدا دروست دەکاتو دەرئەنجامی سیاسیی لێ دەکەوێتەوە کە بە شێوەیەک لە شێوەکان کار دەکاتە سەر سیستمی سیاسیی.

(هایمان) پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی وادەبینێ کە بریتییە لە فێربوونی شێوازە کۆمەڵایەتییەکان لەلایەن تاکەوە لە

ڕێگەی دام و دەزگا جیاوازەکانی کۆمەڵەوە کە یارمەتی دەدات بە شێوەیەک ڕەفتارەکەی لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا بگونجێنێت.(لیڤن) وا پێناسەی پێگەیاندنی سیاسیی دەکات کە بریتییە:لەوەی تاک لە ڕێگەیەوە ئامادە باشییە ڕەفتارییەکان وەردەگرێت، کە گروپ و سیستمە سیاسییەکان بەردەوام هەڵدەستن بە ڕاپەڕاندنی کاروبارە پێویستەکان بۆ پارێزگاری کردن لە بوونی.

کلتوری سیاسیی واتا فێربوونی بەها سیاسیەکان لە ڕێگەی میکانیزمەکانی ئەم پێگەیاندنە وەک خێزان و خوێندنگا و هاوڕێیەتی سەرباری فاکتەرە جیاوازەکانی ڕاگەیاندن.

(واتا باسکردنی پەیوەندییەکانی نێوان هاوولاتیان و سەرکردەکانیان وەک خۆی بێ شاراوەییو گەیشتن بە ئامانجە سیاسیەکان).

بۆئەوەی بە هەموو لایەکەوە نەوەیەکی نوێ دروست بکەین و بڕوامان بە سەدەی جەماوەری هەبێتو هۆشیاربن بەم بارودۆخەی وڵات و نەتەوەکەیان، کە کارێکی ئاسانو گرانیش نییە لەهەمانکاتداو پێویستە لە سەرمان گرنگی چەمکە سیاسییەکانی تیۆری جیهانی سێیەم بۆ نەوەکانمان ڕوونبکەینەوە.پرۆسەی پێگەیاندنی سیاسیی ڕۆڵێکی

بنەڕەتی و کارای هەیە لە پاراستنی سیما ئابوورییەکانی وڵات (ئەفلاتۆن) لە کتێبەکەیدا (کۆمار) جەختی لەوە کردووەتەوە کە فێرکردنی منداڵەکانمان گرنگەو پێویستە لەسەر فێرکردنی باش و ڕەوا وەک ئەوە بگونجێت لە کۆمەڵ و دەوڵەتدا.کەسایەتیو بونیادی کۆمەڵایەتی دوو سیستمی لێکجیاوازن. ئەمەش بەهۆی جیاوازی پێویستی هەریەکەیان.

(ریسمان) بۆ کەسایەتی پۆلێنێکی داناوە ئەویش:

١. ئەو شێوازەی کە پەیوەستە بەوکەسەی کە هەمیشە لە هەڵسوکەوتیدا ڕێگای لاساییکردنەوە دەگرێتە بەر.

٢. پەیوەستە بەو کەسایەتییەوە کە لە ناوەڕۆکدا ئاراستە دەکرێت، واتە هەر لە قۆناغی منداڵیەوە ئاراستە سیاسیەکانی سەرچاوە دەگرێت.

٣.-پەیوەستە بەو کەسایەتیەوە کە کەسانی دیکە ئاڕاستە دەکات و ڕێنماییان دەکات.پێگەیاندنی سیاسیی بریتییە لە پرۆسەیەک کە ئاڕاستە سیاسییەکان و مەعریفیەکان لە ڕێگایەوە گەشە دەکەن و قووڵدەبنەوە بەرەو بابەتە سیاسییە جیاوازییەکان.پێگەیاندنی سیاسیی پرۆسەیەکە بۆ گەیشتن بە ڕۆشنبیری سیاسیی.. دەرئەنجام بوونی

کۆمەڵێک لە ئاراستە و پێوەر و نۆرمەکان بۆ بەهاو هەستەکان بەرامبەر سیستمی سیاسیی و ڕۆڵە جیاوازەکانی.پێگەیاندنی سیاسیی یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی یارمەتیدەری بۆ مانەوەیی و جێگیربوون و بەردەوامی سیستمی سیاسیی.پێگەیاندنی سیاسیی هەروەها بریتییە لە گواستنەوەی زانیاری سیاسیی، باوک و دایک و هاوکاری و راگەیاندن و قوتابخانەی ڕێکخراو و، هەندێک جەخت دەکەنەوە لەسەر توانای تێگەیشتنی بۆ ناوەڕۆکی ژینگەی سیاسیی.

بوارەکانی پێگەیاندنی سیاسیی:

پێگەیاندنی سیاسیی پەیوەندی لە نێوان خەڵکی و دەسەڵاتدا دروست دەکات، گرنگی بە پێگەیاندنی سیاسیی زیاد دەکات بۆئەوەی تاک بە باشی لە پێگەیاندنی سیاسیی تێبگاتو بەچەند بوارێک بەشداری تێدا دەکات:

١.-دامەزراوەی ڕۆشنبیری و پەروەردەیی:

قوتابخانەو پەیمانگا و کۆلێژ و کتێبخانە و سەنتەرەکان و مۆزەخانە و مەڵبەندی توێژینەوەکان ڕۆڵێکی کارا دەگێڕن لە پێگەیاندندا.

٢.-هۆکارەکانی ڕاگەیاندنی جەماوەری.
ڕای گشــتی لە ڕێگــای تەلەفزیــۆن و رادیــۆ و رۆژنــامە و گۆڤار و نوسراو و کتێب و فیلم و شانۆیە.
زۆر گـــرنگە بـــایەخ بەتـــاک بـــدرێت لەلایەن خێـــزان و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنیە بە:
١.- پارێزگـــاریکردن لە مـــافو بەدەســـتهێنانی پیشـــەیی و کۆمەڵایەتی و هتد.
٢. پێشکەشکردنی چالاکی تەرفیهی خۆشگوزەرانی.
٣. پێشکەشـکردنی ئاسـانکاری کۆمەڵایەتی و تەندروسـتی و ئابوری بۆ تاکەکانی.
٤.-گەشەپێدانی لایەنی هزریو ڕۆشنبیری و پەروەردەیی.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

کورد و پەیوەندییە سیاسیەکانی

پەیوەنـــدیکردنی سیاســـی ســـتایلێکی نـــوێیە لەنێـــو پەیوەنـــدیکردنی سیاســـیدا کە لەجۆرەکـــانی زانســـتە کۆمەڵایەتیەکـــان جیانـــاکرێتەوە، بـــۆیە چەنـــد پێناســـەیەک دەخەیـــنەڕوو.پەیوەنـدیکردنی سیاسـی ئەو ئامـاژە و نـامە ئـاڵوگۆڕکراوانەیە کە بەسیسـتمی سیاسـی کـاریگەرن، یـان کاریگەرییـان بەسـەریەوە دەبێت. هەروەهـا دەتـوانین بڵـێن بـریتیە لەو پەیوەنـدیەی کە کـاریگەری ڕاسـتەقینەی هەیە لەپڕۆســەی سیاســیدا.-یــان بــریتیە لەهەر پڕۆســەیەکی گواسـتنەوەی پەیـام، کەمەبەسـت لێـی کـاریگەری بەسـەر بەکارهێنـانی دەسـەڵات.یان بـریتیە لەو گفتوگۆ گشـتیانەی لەبارەی دەسەڵات و سەرچاوەکانی داهـاتی گشـتیەوەن لە کۆمەڵگــــــادا پەیوەنــــــدیکردنێکی ئامانجــــــدارە کە بەسیاسەتەوە پەیوەندیدار بێت.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە کورد بەئاڵۆزترین بارودۆخی سیاسـیدا تێـدەپەڕێت، چ لەنـاوخۆیی خۆیـدا وەک هەرێمـی کوردســــتان یــــا لەدەرەوەدا وەک عێــــراق و دەوڵەتە

دراوســـێکانی کە هەمـــووان چاویـــان بڕیـــوەتە کـــوردو دەستکەوتەکانی چ لەڕووی سەقامگیرییەوە بێت یا لەڕووی ئەو پێشـــــکەوتنەوە بێـــــت کە خزمەتگـــــوزاری و ئاوەدانکردنەوەیە کە زۆربەی بوارەکانی گرتووەتەوە، ئەمە جـگە لەبـوونی کەم و کـوڕی و لەجێبەجێکردنـی هەنـدێ لەپڕۆژەکـان وپێداویسـتی هەنـدێ شـوێن بـۆ پـڕۆژە. بەڵام بەگشتی کورد دەبێ ئەم پێشکەوتنە دەستی پێوەبگرێت و بەکـاری بێنێـت بـۆ لایەنـی بەرامـبەر کە ئەم پێشـکەوتنە بەئاسـانی نەهـاتووەتە دی، بەڵکـو مانـدووبوون وخەبـات و تێکۆشان و خوێن و قوربانی دانی تێدابووە، بۆیە نەیارانی کـــورد بەردەوام ســـەردانی هەرێـــم دەکەن و پاشـــان لەپرســـەتایبەتیەکاندا هەریەکەو بـــۆ خـــۆی ڕایدەکێشـــێ، کوردیش لەو ناوەندەدا سەرقاڵی کێشەکانی خۆیەتی و زۆر جار پەیوەندییەکانیان وەک پێویست نابینرێت، واتا بەبوونی کێشەی بچووک لەنێو پارتە سیاسیەکاندا لەدەستدانی دەیان پرسـە لەنێـو بەغـدا و پرسـە نیشـتیمانیەکاندا، ئەم سیسـتمە پەیوەنـدییانە کەزۆر جـار باسـی لێـوە دەکرێـت لەنێـوان دەســـەڵات و ئۆپۆزســـیۆندا، لایەنـــی بەرامـــبەر وەک دەستکەوتێک بۆی دەمێنێتەوەو بەکاری دەهێنێت لەگەڵماندا

بەداخەوە، ئەمە کار لەزۆرلایەنی دیکەوە دەکات، هەربۆیە بە گرنگی دەزانین کە بۆ پتەوکردنی پەیوەندییە ناوخۆیەکان ئەم خاڵانەرە چاوبکرێت:

١.-ڕێزگرتن لەیەکتر و خوێندنەوەی بەرامبەر بەهەموو جیاوازییەکانەوە چ علمانی بێت یان ئیسلامی، یا دەسەڵات بێت یا ئۆپۆزسیۆن.

٢.-هەوڵدان بۆسەرخستنی پرسە نیشتیمانیەکان و یەکخستنی ماڵی هەمووان بۆ هەمووان.

٣.-ڕاگرتنی ڕاگەیاندنەکان دژی یەکتر و ڕێزلێنان لەدەرئەنجامی هەر هەڵبژاردنێک کە ئەنجام دەدرێت لەهەرکات و ساتێکدا بێت.

٤.-کارکردن بۆبەدیهێنانی داخوازییە گشتییەکانی جەماوەر و دوورکەوتنەوە لەبەرژەوەندییە تایبەتیەکان.

٥.-چارەسەرکردنی کێشە ئابووری و سیاسیەکان بەپێ دەسەڵاتەکان و دوورکەوتنەوە لە لایەنگیری.

٦.-ڕێزگرتن لەدەسەڵاتی چوارەم و هاوکاری کردنیان بەپێ یاسا و یاسای ڕۆژنامەنووسی و دەسەڵاتەکانیان.

٧. ڕێزگرتن لەڕۆشنبیران و سەرجەم توێژەکانی تریش و پرس پێکردنیان و لەکاتی بڕیاردان لە پرسە چارەنوسازەکاندا.

٨.-ملکەچ بوونی هەمووان بەدەستووری هەرێمی کوردستان و ڕێزگرتن لەدەنگی براوە و دۆڕاو بۆ هەموو لایەک.

٩.-چەسپاندنی دادپەروەریی و یەکسانی کۆمەڵایەتی و پێکەوەژیان پڕاکتیزەکردنی بەشێوەیەکی تەواو نەک تەنها بەدروشم.

١٠.-دابەشکردنی داهاتی وڵات وەک یەک بەبێ هیچ جیاوازییەک و بەبایەخدان بەخاوەن پێداویستیە تایبەتیەکان و کەس و کاری شەهیدان و هەژاری و بێ تواناکان.

١١.-یەکخستنی دەنگی کورد لە پرسەنیشتیمانیەکاندا چ لە بەغداد یا دەرەوەی وڵات.

١٢.-بایەخدان بەتوێژی گەنجان کە ئەکتیڤترین توێژی کۆمەڵگان و کارکردن بۆ هاوکارییان لەدروستکردنی خێزان و تەواوکردنی خوێندندا.

١٣.-کـــارکردن بـــۆ نە هێشـــتنی گەنـــدەڵی و لابردنـــی گەنـدەڵکاران لەکارەکانیانـدا و گۆڕینیـان بەکەسـی شـیاو گونجاو باشتر بێ ئەوەی بزانرێت کەچ پارتێکە.

١٤.-هەولـدان بۆدامەزرانـدن و کـردنەوەی هەلـی کـار بـۆ بێکاران بەپێی پسپۆڕی.

ئەم هەمـوو خـاڵانەو دەیـان خـاڵی دیـکە دەبـنە بنەمـایەک بـۆپتەوکردنی پەیوەنـدییە نێوخۆیەکـانی کـورد، ئەمە جـگە لەدوورکەوتــنەوە لە تەکەتولەکــان جــاچ(حزبی، نــاوچەیی، خێڵەکـی، پسـپۆڕی، پیشــەیی، هتــد)بێت، ئەمــانە هەمــووی بونیان هەیە، بەڵام نابێت لەسەرحیسابی ئەوی تربێت، بۆیە دەبێ کـورد ژیـرو زیرەکتـر بێت لەبچـووکردنەوەی خـۆی بەرامبەر داخوازییەکـانی میللەتەکەی، مەبەسـت لێرەدا ئەو کەســانە دەگــرێتەوە کە لەدوای تەکەتــوول دەگەڕێــن و هەســـتی کـــوردایەتی و نەتەوایەتـــی لەبیـــردەکەن، زۆر پەیوەندی هەیە کەدروست دەبێ بۆ بەرژەوەندیەکی تـایبەت و لەگەڵ کۆتایی بەرژەوەندیەکە پەیوەندییەکە تەواو دەبێت، واتـا کورتخـایەنە وە هەنـدێ پەیوەنـدیش هەیە سـتراتیژی هەیە و درێژخـایەنە و کەسـەکە و قەوارەکە و مـیللەتەکەش لێـی سـوودمەندە ، ئەمــانەهەمووی دەچــنە قـاڵبی گەمە

سیاســـــیە کـــــۆمەڵایەتیە ئابووریەکــــانەوە، کە هەریەکەو پەیوەستە بەوی ترەوە، با تەماشابکەین دەبێ بەرژەوەندی ئەمریکــا و ئەوروپــا و ئێــران و تورکیــا و کەنــداو لەگەڵ عێراقدا چی بێت و چۆن بێت؟

دەپرسین‌و وەڵامیش هەندێ جاربەجێ دەهێڵین بۆخوێنەر، هــیچ وڵاتێــک لەدونیــادا هاوکــاری و یــارمەتی ئەو وڵاتــانە نادەن ئەگەر بەرژەوەندییەکی ئابووری - بازرگانی یاسایی نەبێــت، خۆناکرێــت ئەم وڵاتــانە هەژارو پەککەوتووەکــانی خۆیان بەجێبهێڵن و چاویان بخەنە سەر کورد و عێراق بۆ جێبەجێکردنی داخوازییەکانیان, سەیرە!! لەوڵاتانی دونیادا دەروەزەکەر(سوالکەر)تەنانەت لەنێو شەقام و باخچەکاندا بەشێوەی جیاجیا کاردەکەن بۆ کۆکردنەوەی پوول، وڵاتیش لێیان ئاگادارەو چارەسەریان ناکات چ جای ئەوەی ڕوو لە وڵاتــی مــن و تــۆدەکەن و یارمەتیمــان دەکەن! بــۆیەدەبێ هۆشیاریمان هەبێ بتوانین سیاسەت بکەین ئێمەش، واتا هەموو شتێک نەخەینە بەردەستیان و بڕیار لەچارەنووسی ئێمەبدەن، هەروەک چۆن(پوڵ بریمەر)ئەو کاتەی لەعێڕاقدا بــوو یاســای دەرهێنــا بــۆ نــاوچە دابڕاوەکــان و باســی لەیەکســـانی نەتەوەکـــان دەکـــرد و بەسیاســـەتی وەک

یەک(حصحصە)پشتی شاری کەرکوکی شکاندو زۆربەی قەزاو ناحیە کوردیەکان زەرەرمەند بوون، چونکە ڕێژەی کورد لەکەرکوک و هەندێ قەزا زیاترە لەوانی دیکە کەچی دەسەڵاتەکان و پۆستەکان وەک یەک دابەشکران، واتا بۆمانەوەی خۆیان ,سەرنج ڕاکێشانی نەتەوەکان زۆرشتیان کرد بەمەرجێک باوەڕیان پێ نەبوو، هەڵبژاردنیان هێنایە ئاراوە و پاراستنی شوێنەکانیان نەدەگرتە ئەستۆ کە لەزۆر شوێندا سندوقەکانی دەنگدان لەخۆیان زیاتر پڕ دەبوون , هەربۆیەئەمانەناکرێت دووبارەببنەوە و ئەوکات و سەردەمە بەسەرچوو کە کورد بێدەنگ بێت لەناردنی هێزی ئۆپەراسیۆنەکانی دیجلە بۆ کەرکوک، کورد یەک هەڵوێستی نواند و سەرکەوت بەسەر ئەو مەرامە سیاسیە کە لەوانەیە کارەساتی گەورەی لێوەدروست بوایە، هەمووشتێک بەپلان و بەرنامە ڕێکخستن دەبێت و وڵاتانی دونیا چۆن چاو دەبڕنە قەوارە سیاسیەکان و ئاینزاکان(سوننە وشیعە)دەبێ, ئێمەش لەوانەوە فێربین و بەوەرگرتن و پاشان بەخشین فێربین و فێلمان لێنەکرێت، هەوڵدەین فێل لەخۆمانیش نەکەین...بۆئەوان واتا وڵاتی دراوسێ دەکرێت، چونکە نابێت ئەوە لەبیربکەین لەهەندێ ڕووەوە سیاسەت بەفێڵ و درۆ و

تەڵەکەبازی دێتە گۆڕەپانەوە و ناکرێت شارەزای نەبێت و هەندێ جاریش بەکاردەهێنرێت بۆماوەیەکی دیاریکراو و پاشان کۆتایی پێدێت.ناتوانین بێ بوونی پەیوەندی ئەندێشەی پرۆسەی سیاسی بکەین پێویستە هاوڵاتیان لە تواناکانیاندا هەبێت و بتوانن ئارەزوو و داواکاریەکانیان بگەیەنن بە حکومەت. پێویستە فەرمانڕەوایان بتوانن بڕیارەکانی خۆیان بگەیەنن بە هاوڵاتیان و پاساویشیان بدەنەوە بە مەبەستی بەدەستهێنانی ڕەزامەندی ئەوان , بۆیە لە گۆشەنیگای پەیوەندییەوە لێکۆڵینەوەی سستمە سیاسیەکان بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ئەو ڕەفتارو کردەوانەی کە پەیوەندییان بە گۆرینی زانیاری نامەوە هەیە لە نێوان بکەرە سیاسیەکاندا .پەیرەوی پەیوەندی ڕۆشنایی دەخاتە سەر ئەم مەسەلانەی خوارەوە :

- ئەو کەناڵانەی لێیانەوە زانیارییەکان یا نامەکان لە نێوان بکەرە سیاسیەکاندا دێن و دەچن .
- ئەو ڕێسا و ڕێوشوێنانەی لە ناو سستمی سیاسیدا کۆنترۆڵی پەیوەندیەکان دەکەن. تیین و تاوی ئەو هەست و سۆزانەی پەیوەندییان بە هەندێک نامەی دیاریکراوەوە هەیە. جۆرەکانی وەڵامدانەوە پێشبینیکراوەکانی ئەوانەی

نامەکانیان پێدەگات[٨] . پەیوەندی سیاسی واتە گوێزانەوەی نامەکان لە نێوان بەشەکانی سستمی سیاسیدا . پاشان لە نێوان سستمی سیاسی و سستمی کۆمەڵایەتیدا .

سستمی پەیوەندی لەم رەگەزانەی خوارەوە پێک دێت :

١.-نێرەری نامەکە واتە زانیاریەکان رەنگە تاک بێت یا دامەزراوە .

٢.-نامە واتە ئەو زانیارییانەی نێرەر دەربارەی روداوێک یا داوا کارێک یا خود گرفتێک رەوانەیان دەکات .

٣. وەرگر , واتە ئەو لایەنەی نامەکەی پێدەگات .

٤.-ئەو کەناڵەی لە رێیەوە نامەکە بەرەو وەرگر دەگوێزێتەوە .

٥.-وەڵام , واتە هوشیاریی یا زانینی ئەنجامەکانی کردەوەکان .

تیۆریی پەیوەندی لە چەند خاڵێکدا :

دەتوانین لە هەموو ئاستێکدا , وەک سستمێکی پەیوەندی لە سیاسەت بکۆڵینەوە , چونکە بریتییە لە گوێزانەوەی زانیاری لە نێوان بکەرە سیاسییەکاندا. لە حاڵەتی ناتەواوی

---

[٨] د.کەمال مەنوفی ,تیۆرییەکانی سستمە سیاسیەکان , وە: ئاوات ئەحمەد

زانیاریەکانی بەردەستماندا , دەزگای بڕیار دروستکردن رووبەڕووی چەند گیروگرفتێک دەبێتەوە لە پرۆسەی وەڵامدانەوەدا.

- ئەو گروپانەی بێ چەواشەکردن لە گوێزانەوی نامەکانیاندا بۆ دەزگای دروستکردنی بڕیار سەرکەوتوو دەبن , ئەوانە گروپی کاراو بەهێزن . هەتا بایەخی گروپ لە دیدی تاکدا زیاد بکات ئەوە زیاتر گوێ لە رێنماییەکانی دەگرێت . بە زۆری نامەکانی خێزان لە بواری پەروەردەکردنی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا کاریگەرییان زیاترە لە نامەی دامەزراوەکانی دیکە بە تایبەتی لە ساڵانی سەرەتای تەمەنی مرۆڤدا . تاکەکان جۆرە هەڵبژاردنێک لە وەرگرتنی نامەکاندا بە کاردەهێنن . واتە تاک ئەو نامانە رەتدەکاتەوەکە لە گەڵ بەها یا ئاراستە تایبەتیەکانی خۆیدا ناگونجێت , رەنگە ئەم هەڵبژاردنە ببێتە هۆی شێوانی زانیارییەکان و بەوەش بڕیار یان رەفتاری نادروستی لێبوەشێتەوە.

- تەرزەکانی پەیوەندی سودمەندن بۆ ئەنجامدانی بە راورد لە نێوانی سستمە سیاسییە جیاجیاکاندا .ئەویش بە بەراورد

لە (پــێکەوە ســازانی زانیــارییە سیاســییەکان و قەبــارە و ئاراستەی زانیارییە سیاسییەکان . [٩]

[9] Michael Rusha and phillip Althoff ,An Introduction to Political Sociology , London;Thomas Nelson and Sons.1971,PP160-161

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

کلتوری سیاسیی

کلتور لای (تایلۆر) بریتییە لەو گشتە ئاڵۆزییە کە مەعریفەو بیروباوەڕو ئاکارو یاساو دابو نەریتو هەموو کۆمەڵەکانی دیکە لەخۆ دەگرێت کە مرۆڤ وەک ئەندامێک لە کۆمەڵدا بەدەستی دەهێنێت.

کلتوور وەک پێناسە مێژوویەکەی کەلەپووری کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە، کلتوور لە ڕوانگەی بونیادگەرایی (البنائیە)ەوە ئەوەیە کە گرنگی بە سروشتی جۆرەکی کلتوورو پەیوەندی نێوان لایەنە جیاوازەکانی دەدات، لەبەرئەوەی کلتوور نموونەیەکی بۆچوونی هەیە کە دەتوانرێ لە لێکۆڵینەوەو ڕاڤەکردنی ڕەفتاردا دەستی پێوە بگرێت، بەڵام کلتوور ڕەفتار نییە. بەهەر حاڵ کلتوور سیستمێکی مێژووییە. ئەگەر بڵێین کۆمەڵ بریتییە لە کۆمەڵێک پەیوەندی کۆمەڵایەتی ئەوە کلتوور ناوەڕۆکی ئەم پەیوەندیانەیە.. کلتوور ناوەڕۆکێکی هزری هەیە کە کردارە مرۆییەکان ڕێکدەخات، ئەمەش لە تێڕوانینی فێرگەی ڕەفتارکەریدا ڕەفتارێکی فێرکراوە یان بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی وەرگیراوە کلتوور بەم بۆچوونە پاڵنەرێکە بۆ کارکردن.

کلتوور بەرهەمی مەعریفەیە، نەک بەرهەمی میرات.

کلتوورەکـانی جیهـان هـیچ نـین جـگە لە شـێوازە نەریـتە کۆمەڵایەتییەکان و جیاوازییە دیارەکانی نێوان هەردووکیان، کلتوور لوتکەی مەعریفەی گروپیەکانە لە هەمـوو بـارودۆخە جـوگرافی و کۆمەڵایەتییەکانـدا.قوڵبوونەوە لە تـوێژینەوەدا سەبارەت بە کلتووری سیاسیی ئەوە دەردەخـات کە دەبێتە بـابەتێکی بایەخـدارو گرنـگ لە بابەتەکـانی سۆسـیۆلۆژیای سیاسیی، کلتووری سیاسیی بەجۆرێک یا بە سیستمێک لە بەهـا تاکیەکـان و بیروباوەڕەکـان و ئاراسـتە جیاوازەکـان دەژمێردرێـت، شـێوازی ئەم بەهـاو بیروبـاوەڕو ئاراسـتە جیاوازانە لەو هزرانە پێکدێت کە تاک لە مەسەلەو کاروبارە سیاسـییەکاندا خۆشـی پێـوە دەکـات.. ئەم شـێوازە لە بیرکردنەوەی تاک گرنگی دەدات بەوەی کە پێویستە هەبێت، هەروەهـا بیروبـاوەڕە باڵادەسـتەکانی بـارودۆخی جیهـانی سیاسـیی بـاو کە پەیوەنـدییەکی تونـدوتۆڵی هەیە بەو سیسـتمە بەهایـانەوە.کلتووری سیاسـیی لە کاروبـاری تـاک زیاتر مانای تایبەتی هەڵدەگرێت.. چونکە کلتووری سیاسـیی شێوازێکە لە بەهاو بیروباوەڕو ئاراستەی کۆمەڵە تاکێک.

نەبـوونی یەکگرتـوویی لە کلتـوری سیاسـیدا لە ئەنجـامی جیاوازی کلتووری گروپەکان هەروەها جیاوازی نێوان تاکە کەسەکانەوە دێت.

ئامانج لە کلتووی سیاسیی چییە؟

بەشـێوەیەکی گشـتی کلتـووری سیاسـیی بەو پێـیەی کە کۆمەڵێکی ڕێکخراو بۆخۆی پێکدەهێنێت بریتییە لە لایەنێکی سیاسیی کلتوور، ئامانجیش لە کلتووری سیاسیی بریتییە لە تێگەیشـتنی ئاڕاسـتەو ڕەفتـارە سیاسـیەکانی دەوڵەتو پێکهێنـانی کەسـایەتی جیـاوازی نیشـتمانو هاووڵاتیـان، ئەمەش لەپێناو پارێزگاریکردن لەو ئامرازانەی کە کەلەپوور و بیروباوەڕەکـان لە نەوەیەکەوە بـۆ ئەویتـر دەگـوازێتەوە، لەگەڵ لەبەرچـــاوگرتنی ڕاڤە جیاوازەکـــانی سیســـتمی بیروباوەڕەکان.بـال الموند: وا لە کلتـووری سیاسـیی دەڕوانێت: کە لە زانیارییەکانی دەربارەی سیستمی سیاسیی پێکهاتووە، یا لایەنی سۆزدارییە کە لەسەر هۆگریی کەسێتی بۆ سەرکردەکانو دامودەزگاکان وەستاوەو هەروەها لایەنی هەڵسـەنگاندنەکیە (تقیمـی) ئەمەش ئەحکـامە بەهاییەکـان لەخۆ دەگرێت سەبارەت بە دیاردەی سیاسیی.

کلتووری سیاسیی بەشێکە لە کلتووری گشتی کۆمەڵ واتە کلتووری سیاسیی کلتوورێکی لاوەکیەو کاریگەر دەبێت بە کلتووری گشتی تر.. ئەمەش ئەوەیە دەبێتە هۆی ڕاڤەکردنی ڕووداو دیاردە سیاسییەکان لە ڕوانگەیەکی گشتگیرەوە بۆ کلتوور لە کۆمەڵدا.

چەمکی ڕۆشنبیری سیاسیی ئاماژە بە کۆمەڵێک بەهاو بیروباوەڕێک دەکات کەوا کاردەکاتە سەر کارابوونو چالاکی سیستمی سیاسیی هەروەک (گابریک ئەلمونو) دووپاتی دەکاتەوە هێما بۆ جۆرێکی تایبەت ڕێنماییان دەکات بەرەو کارایی سیاسیی کە لە سیستمێکی سیاسییەوە هەڵدەقوڵێت.. ڕێنماییەکان زۆرن گرنگەکەیان، نەریت، ڕووداوی مێژوویی سۆز، مەعریفە، لەبارەی هۆشیاری دۆزو بابەتە سیاسیەکانو ڕوکارێکی سۆزدارانەی ناهۆش پەسەندانەی هەست و نەست لەبارەی مەسەلە سیاسییەکان، دەگرێتەخۆ.(روبرت دال) ڕوشنبیری سیاسیی بە هۆکارێکی بنەڕەتی راڤەکرنی چەشنەکانی نەسازیە سیاسییەکان دادەنێت.

ئەم ڕۆشنبیریەش لەم توخمانە پێک دێت:

١.- ڕووکارەکانی تایبەت بە چارەکردنی گیروگرفتەکان.

٢.- ڕووکارەکانی رەوشتی بەکۆمەڵ.
٣.- ڕووکارەکانی سیستمی سیاسیی.
(تالکۆنت پارسۆنز) لەگەڵ ئەم بۆچوونەدایە کە ڕۆشنبیری سیاسیی بایەخ بە ڕووکاری بابەتی سیاسیی دەدات.

واتا ڕۆشنبیری و لە ئاوێتەیەکی رێکخراوی تایبەتی خاوەن سیفەتی سیاسیی پێکدێت.بایەخدان بە ڕۆشنبیری سیاسیی وەک بابەتێکی زیندوو دەگەڕێتەوە بۆ چەندان هۆکار لەوانە ئاڵۆزبوونی گیروگرفتی توندوتیژی سیاسیی.

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

فرە کلتووری

یەکەم جار کە دەرکەوت وەک هەڵوێستێکی تیۆری بوو لە ڕوانگەی چالاکی بزووتنەوەی هۆشیاری ڕەشەکانەوە بوو لە شەستەکانی سەدەی بیستەم لە ئەمریکادا،ئەمەش بۆ زیاتر هەیبەتی ڕەش پێستەکان بوو بۆ گەڕانەوەی ناسنامەی ئەفریقی جیاوازی ئەوان، ئەمە و کۆمەڵێک گۆڕانکاری تری بەدوای خۆیەوە هێنابوو بۆ گروپە سیاسیەکان لەسەرجەم ولاتانی جیهاندا،گوزارشتی دەکرد لەبیری نەتەوەیی کلتوری و ئیتنی جۆراو جۆر بۆ زۆربەی کۆمەڵگە ڕۆژئاواییەکان.ڕەنگدانەوەی کلتوری بەشێوەیەکی سەرەکی لە هەموو شتێکی تر دەستەبەر بوو بۆ ڕەزامەندی ئەرێنی لەسەر فرەیی لەنێو گروپدا کە زۆر جار جیاوزیە ئیتنیکی و زمانەوانیەوە دروست دەبێت،بۆیە فرەیی کلتوری بە هەڵوێستێکی سیاسی هەژمار دەکرێت بە زۆرتر لە بیروباوەڕی سیاسی یەکگرتوو و خاوەن بەرنامە و پلان. بۆچوون و ڕوانگەی فرەیی کلتووری دوو گروپی بەر

بڵاوو لە مەهانە بۆ بەرژەوەندی فرەیی لەنێو گروپدا پێشکەش دەکات.

یەکەم/ دەستکەوتەکانی فرەیی بۆ تاک

دووەم/دەستکەوتەکانی بۆ کۆمەڵ

سەبارەت بە تاک فرەیی کلتوریی دەزانێت کە مرۆڤەکان پەیوەستن لە ڕووی کلتووریەوە بە کۆمەڵێک یاسا و ڕێسا واتا تێگەیشتن بۆ جیهان، لە ڕێگەی بیروباوەڕە ئاکاری و هەستکردن بە ناسنامەی کەسی لەو کلتوورەی کە تێیدا دەژین و فێردەبن،بە تایبەتی گەشەکردنیان بۆ فرەییەکی تەواو پڕ لە هەمەجۆر و هەمە چەشن بۆیە کلتوورە جیاوازەکان دەبێت بپارێزرێت ڕێزی لێ بگیرێت بە تایبەت کەمینەکان.ئەمەش بەرەو پاراستنی مافی کەمینە و مافی فرەیی کلتوورییە کە نوێنەرایەتی مافی چارەی خۆنوسین دەکات بۆ کەمینەکانیش،هەروەها مافی ڕێزلێنان بۆ پیادەکردنی کلتوور ئەویش بۆ خۆپاراستن لەسەر هێما و پیرۆزیەکانی هەر نەتەوەو ئیتنیکێکی جیاواز لەوی تر بۆ ڕێز لێنانی گشتی وە سەبارەت بە کۆمەڵ. کلتووری فرەیی دەستکەوتی جۆراو جۆری هەیە لەوانە دەوڵەمەندی و بوژانەوەی ئاوێتەبوونی کلتووری،هەروەها

هاندان بۆ وەرگرتنی ڕۆشنبیری و کلتووری و ئایینەکانی دیکە و ڕێزلێگرتنیان،هەروەها لەهەمان کاتتدا بەهێزکردنی بینـــــــین بـــــــۆ کلتـــــــووری خـــــــوودی. تیۆرەکانی کلتووری فرەیی ڕەگی لە لیبراڵەوە دەست پێدەکات بۆ ملکەچ بوون و پابەندبوون بە ئازادی و لێبووردەیی بۆ توانای هەڵبژاردنی بیروباوەڕە ئاکارییەکان کە تایبەتن بە مرۆڤ و پیادەکردنی کلتورر و سروشتی ژیان بەبێ گەڕانەوە بۆ ڕەزامەندی ئەوانی تر،کە دەبێت هەمووان هەڵگری ئەم دروشمە بن باشتر و چاکترە. "عش و دع الاخرین یعشون" بژی و لێگەڕێ ئەوانی تریش بژین،لە کۆتایی باسی پەیوەندی نێوان تاک و دەوڵەت دەگەینە ئەوەی کە ئەم پەیوەندیانە دروست دەبێت بە بەخشینی ماف و ملکەچ بوون بۆ هەریەکەیان بۆ ئەویتر،لە سیاسەتی نوێدا بەشێوەیەکی تایبەت جەخت لەسەر بیروباوەڕی مافی مرۆڤ کراوەتەوە،کە مافی بنەڕەتی و سەرەکی و جیهانین کە دەرەخسێت و گونجاوە بۆ پراکتیزەکردنی لەسەر هەموو خەڵک و هەموو کۆمەڵگەکان،هەروەها ملکەچبوونی سیاسی و پیادەکردنی ئاماژە بە ئەرکی هاوولاتیان دەکات بۆ دانپێدانان بە

دەسەلاتی دەوڵەت و ملکەچی بۆ یاساکان،وە هاووڵاتیبوونی کۆمەڵایەتی جەخت لەسەر باوەڕێک دەکات کە هاووڵاتیان

(خودی سیاسیی) Political self

پێگەیاندنی سیاسیی پرۆسەیەکی گەشەکردووە هاووڵاتی لەو ڕوانگەیەوە گەشەی سیاسیی دەکات، هەروەها تاک زانیاری و بیروباوەڕی جۆراوجۆر وەردەگرێتو هاوکاری دەبێت بۆ تێگەیشتن و پەیوەست بوون بە ژینگەی سیاسییەوە.ئاراستەی تاک لەرووی سیاسییەوە بەشێکە لە ئاراستە کۆمەڵایەتییەکان. بۆچی هەستەکانی تاک بەرامبەر ژیانی سیاسیی پەیوەستە بە ئاڕاستە ئابوری و رۆشنبیری و ئایینیەوە.متمانەبوون بە دەسەلاتی سیاسیی پەیوەستدارە بە ئاراستە گشتییەکان بۆ متمانەو متمانەبوون بە کەسانی دیکە، هەستی گشتی و پشتبەستن بە کەسانی تر لە وەرگرتنی بڕیارەکاندا لەوانەیە لەسەر حکومەت و سیستمی سیاسیی بوەستێت، ئەمەش ڕێژەییە، دەکرێت جیاکردنەوەی پارتی سیاسیی لەکاری بەڕێوەبردنی ئیداری بکرێت لەو دەوڵەتانەی کە ئاستی هۆشیاری سیاسییان بەرزە.

(جورج هیربرت مید) لەسەر خودی کۆمەڵایەتی دەنووسێ و دەڵێت:
خود ئەو شتەیە کە وەردەگیرێت و گەشە دەکات، لە منداڵیەوە بوونی نییە، بەڵام لە ڕوانگەی پرۆسەی ئەزموون و چالاکی کۆمەڵایەتیەوە بەدەردەکەوێت و گەشە و پەرەدەسێنێت وەک تاکێک بەهۆی پەیوەندییەکانیەوە بەو پرۆسەیەوە بەگشتی و پەیوەندی بە تاکەکانەوە لە چوارچێوەی ئەم پرۆسەیەدا.بۆیە خودی سیاسی بۆ تاک دەرئەنجامی پێگەیاندنی سیاسییە.سێ فاکتەری سەرەکی هەیە بۆ خودی سیاسیی تاک:
یەکەم: شێوەو سروشتی کاری سیستمی سیاسیی کە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە دیاریکردنی ئاراستە سیاسیەکاندا.
دووەم: هەروەک چۆن (مید) جەختی لەسەردەکاتەوە. کە جۆرەکانی ئەزموونو پەیوەندییەکانی تاک لەگەڵ ئەوانی تردا لە تاکو گروپەکاندا بە کۆمەڵە فاکتەرێکی گرنگ ئەژمار دەکرێت.

سێیەم: گەشەکردن و پەرەسەندنی خودی سیاسیی کارتێکەرە بە پێداویستی و تواناکانی تاکی تایبەت.

زمانی سیاسی

زمـــانی سیاســـی یەکـــێکە لەهەرە فـــاکتەرە گرنگەکـــانی پەیوەنـــدیکردنی سیاســـی لەگەڵ بەرامـــبەرو دەوروپشـــتدا بۆدروســـتکردن و پتەوکردنـــی پەیوەنـــدیەکان و مـــامەڵە و ڕازیکردنـــی کەســـانی تـــر واتـــا بـــۆ گـــوێگرتن کە لەوێـــوە هەڵوێست دروست دەبێت، هەربۆیە دەبێ ئامادەسازی باش بکرێت، توێژەری ئەمریکی بیل(Bell) دەڵێت سیاسەت مانای کـاریگەری زمـان و کـاریگەری هێـز و دەسـەڵاتە هەر ئەم زمانەشـــە کە دەتوانێـــت یارمەتیـــدەربێت بـــۆ دۆزیـــنەوەی چوارچێـــوەیەکی ســـەرەکی بـــۆ لێکـــۆڵەرەوانی بـــواری شیکردنەوەی گوتار و پەیوەندیکردن، بەتـایبەتی گەر هـاتوو لەحاڵەتەکانی هەڕەشەکردن یان ئاگادارکردنەوە. هەرلێرەوە بۆ توێژەران دەرکەوتووە کە زمان بنەمای کاری سیاسییە.
ئەم زمـانەش دەبێـتە پـاڵنەرێکی سـەرەکی بـۆ بـایەخ دان و هەوڵـــدان لە تێگەیشـــتن لە ژیـــانی سیاســـی و ڕێچـــکەی کاروبارەکـانی کـارایی زمـانی سیاسـی وکاریگەرییەکەشـی لەتێگەیشتن لەم پاڵنەرانەی لای خوارەوە دەردەکەوێت:

١.نـــاوەڕۆکی زمـــانی سیاســـی بەلای تـــویژێکی گەورەی تاکەکانی کۆمەڵگەوە بایەخدارە، بەجۆرێ گەرهـاتوو بـابەتی زمـــانی سیاســـی هـــاوچەرخ دەربارەی(ئاشـــتی، جەنـــگ، ئاسایشی ئابووری، کێشە سنوورییەکان). ئەمانە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بەژیانی ڕۆژانەی تاکەوە هەیە.

٢.گرنگـــی زمـــانی سیاســـی لەزمـــانی ئەوکەســـانەوە ســـەرچاوەدەگرێ کەقســـەی پێـــدەکەن، لەگەڵ شـــوێنگەی ئەرکێتی لەسستمی سیاسیدا.

٣. گرنگـی زمـانی سیاسـی بەوەش زیـاد دەبـێ، گەر هـاتوو لەڕێی ناوەندەکانی ڕاگەیاندنەوە بۆ جەماوەر گواسترایەوە.

چ ئەگەر سیاسـیەکان بـڵاوی بـکەنەوە یـا ڕۆشـنبیران و دەسـتەبژێری سیاسـی کەهەردوولایـان بایەکێکیـان بەپـێ ڕاستی ودروستی زمانە سیاسیەکان بۆ واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئەو قۆناغە دەدوێن بەزمانی خۆیان و گوزارشت دەکەن لەهەر گۆڕانکـاریەک و خەڵـک هەڵسـەنگاندنی تەواو دەکات بۆ هەریەک لەو دووگروپە، چونکە خەڵک وەرگر و گـوێ بیسـتە و کاردانەوەیـان دەبـێ، هەر لێـرەوە دەڵێـین زمانی سیاسی لەبەرزترین پلەدایە بۆ واقیعی ژیانی سیاسی

هاوڵاتیانە.[١٠] دەکرێت ئاماژە بەخاڵێکی گرنک بکەین ئەویش زمـــانی بەرپرســـان وکاندیـــدەکانە لەقۆنـــاغی وادەی هەڵبژاردنەکـان وکاریگەریـان لەسـەر ڕای گشـتی کەهەمـوو چوارســـاڵ جارێـــک ڕوودەدەن ڕووبەڕووی جەمـــاوەر دەبێـتەوە، هەموویـان پەنـادەبەنە بەر تواناکانیـان لەڕووی زمـانەوانیەوە بـۆ رازیکردنـی بەرامـبەر و خسـتنەڕووی کۆمەڵێـک زانیـاری، ئەمەش بـۆ ئەو هەڵـمەتەیە کەدەبێـت ئامانجەکەیـــان بپێکـــێ و بگـــونجێ لەگەڵ هەڵمەتـــی هەڵبژاردنەکانـدا و بـێ ئەوەی بەرامـبەر لەکەدار بکرێـت. ململانێی سیاسی تێکەڵاوبوونێک دروست دەکات زۆر جار دەبێـتە تـاریکی و کـارێکی نامۆ،دوژمنەکـان هەمیشـە لە ململانـێ و کێبڕکـێ و خەباتـدان دژ بەیەک و تەنـانەت لە ڕۆشتنیان بۆ جەنگیش،وە هەمـوو گروپێک بـانگەوازی ئەوە دەکـات کە لەسـەر ڕێگـای ڕاسـت و دروسـتەو ئـازادی و دیموکراســـی تەنهـــا لای ئەو بەدی دەکرێـــت و بەرامـــبەر پەراوێز دەخات،بۆ تێگەیشتن لەم ململانێ ناڕەوایانە دەبێ چـی بەکـار بێـت؟ بێگومـان (زمـان) کە کەرەسـتەیەکی

---

[١٠] د.محەمەد بن سعود ئەلبەشیر، سەرەتایەک لەپەیوەندیکردنی سیاسی، و:مەم بورهان قانع، بینایی چاپی یەکەم، سلێمانی

بیرکـردنەوە و ئـامێری پەیوەنـدی کـردنە بە هەمـووانەوە و نابێت ئاڵۆزبێت و دەبێت ڕوون و پاک و بێگەرد بێت بـۆ تێگەیشـتن، و گوزارشـت لە نـاخ و بیـر بکـات بە وردی و ڕوونی،لەوێـوە دەچێـتە نێـو گفتوگـۆی ڕاسـتەقینەوە بـۆ داخـوازی و داواکـاری و گوزارشـت و بەردەوام بـوون و لێکتێگەیشـتن،کە ئەمە وا دەکـات بڵێـین زمـان دیـاردەیەکی کـۆمەڵایەتی ڕوونە لە نێـوان تاکەکـانی کـۆمەڵگەدا بـۆ لێکتێگەیشـــتن و بەدیهێنـــانی ئـــاوات و داخوازیەکـــان. بۆیە سیاسەت چالاکیەکی کۆمەڵایەتیە،لەچوارچێوەی زماندا دەخولێتەوە چ بە وتوو وێژ بێت یان نوسراو،لێرەدا زمان دەبێـــتە سیســـتمێکی گوزارشـــت کـــردن و هێماکـــان بەکاردەهێنرێت و دەبێتە پیت و پاشان وشەکان ڕستەکان دەپێکێ چ مادی بێت یان هەست و بیر و داخوازیەکان بێت. بۆیە زمان هێزێیکی پۆزەتیڤ و کارایە و بۆ گرخستنەوەی یۆتۆپیا و هەستەکان و خەونەکان بۆ واقیع،بۆیە وشەکان تەنها ڕەنگدانەوەی ڕاستیەکان نین لە دەوروپشتماندا بەڵکو هاوکار و یارمەتیدەرمانە بۆ ئەو پێکهاتانەی کە دەیبینین و بونیـــادی هەڵوێســـتمان، بەرانبەری،زمـــان لەڕاســـتیدا یارمەتیدەرە بۆ بونیادنانی جیهان،ئەم کێشەیە ترسناکە لە

سیاسەتدا چونکە زمان زۆرجار بەهونەرێکی فێڵاوی بەکاردەهێنرێت لەلایەن یاریکەرەکانەوە واتە سیاسەتمەدارە بەناوبانگەکان و شارەزاکان،چونکە بایەخی سیاسەتمەدارەکان یەکەم شت بۆ بەرگری سیاسیە و کەمتر بۆ وردبینی زمانیان و بایەخدان بە هەیبەتی پڕوپاگەندەکان کە دەیکەن،بۆیە زمان تەنها کەرەستەی پەیوەندی نیە و بەڵکو چەکێکی سیاسیە و داڕێژراوە بۆ گواستنەوەی مەبەست و مانای سیاسی، لێرەدا دەکرێت باسی توانای سیاسی بکەین لە بەکارهێنای زماندا کە هەوڵەکان زۆرن لەژێر گوشاری بزوتنەوە کۆمەلایەتیەکانی ئازادی و ژنان و مافی مرۆڤ،بۆ پاککردنەوەی ژیان لە توندوتیژی و دەمارگیری.ئامانجی توانای سیاسی لە گەشەسەندنی چەمکەکانە بێ لایەنگیری و دەمارگیری دژی بەرانبەرە بۆیە دەکرێت چەمکەکان پۆتەتیڤ و کارا بن لەبری نێگەتیڤ و خراپ. (جۆرج ئۆروێڵ) لە تویژینەوەی ئایندەی سیاسی و زمانی ئینگلیزیدا (١٩٥٧) دەڵێت: زمان دەبێت وەک کەرەستە بێت بۆ گوزارشت کردن نەوەک بۆ گیرۆدان و وەستاندنی

بیرکـــــردنەوە بـــــۆیە زمـــــان دەبێـــــت ئاســــــانکاری ئاڵۆزیەکـــــــان بێــــــت بــــــــۆ کرانەوەیـــــــان[١١]

پارتە سیاسیەکان

چەند ڕێکخراوێکی سیاسین و لەکایەی گشتیدا کاردەکەن و دەیانەوێت دەسـەڵات وەربگرن، واتـا خەبـات و تێکۆشـانیان لەزۆر لایەن و بــواردا گەیشــتنە بەدەســـەڵات، لەزۆربەی وڵاتانـــدا پارتەسیاســـیەکان ڕۆڵێکـــی ئەکتیـــڤ دەگێـــرن لەپرۆسەی دیموکراسیدا، هەر پارتەو ئەنجێندای خۆی هەیە بۆ بەرێوەبردنی کاروبارەکانی لە وڵاتدا، ئەم پارتـانە مەودا و زەمینەیەکـی شـیاو گونجاویـان هەیە بـۆ کـۆکردنەوە و ڕێکخسـتنی ئەوکەسـانەی کەچەنـد بۆچـوون و مەبەسـت و ئامـانجی سیاسـی و کـۆمەڵایەتی هـاوبەش لەیەکیـان نزیـک دەکـاتەوەو کاروچـالاکی سیاسـیان یەک دەخـات لەقـاڵبێکی دیـاریکراودا بۆ گەیشـتن بە مەبەسـت و ئامـانجی تایبەتیـان بێگومـان ئەمەش بە بەرنـامە و میکـانیزمێکی ڕێـک و پێکەوە دەبێـت. بەپـێ پێداویسـتی پـارتەکە، پەیڕەوێکـی نـاوخۆ و

[١١] .اندرو هیوود،النضرية السياسية(مقدمة) ترجمة لبنى لريدى لمركز لقومى الترجمة, طبعة الاولى القاهرة

دەستوورێکی شیاو دادەڕێژێت بەشێوەیەک کە سنوور و کاری دەسەڵات و پەیوەندی نێوان ئۆرگانەکان و ئەندامان و شێوەو شێوازی هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ یەکترو لایەنەکانی دیکەشدا دیاری دەکات[١٢]

.د.سادق ئەسوەد لەکتێبی کۆمەڵناسی سیاسیدا دەڵێ: یەکەمین هەوڵی دۆزینەوە و دیراسەکردنی پارتە سیاسیەکان لەکتێبی (دیموکراسیورێکخستنی پارتەسیاسیەکان) بوو کە لەساڵی ١٩٠٣ لەلایەن(ئۆستروٚ کۆرسکی)وە بڵاوکرایەوە. چەمکی پارتی سیاسی ڕوون نەبوو بەتەواوەتی، پاشان گەشەی سەند، بەلای مارکس و لینینەوە پارتی سیاسی بەرێکخستنی سیاسی دەژمێردرێت کە گوزارشت لەبەرژەوەندییەکانی گروپ و چینێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراودەکات.

لەدوای دووەمین جەنگی جیهانیەوە ئاڕاستەیەکی نوێ بۆدیراسەکردنی پارتەسیاسیەکان هاتەئاراوە، بەتایبەتی لەویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا. ئەویش لێکدانەوەی

[١٢] حەسەن مستەفا گەزنەیی، بژار عبدالله ئەحمەد، سستمە سیاسیەکان، سستمی سیاسی عیراق و هەرێمی کوردستان وەک نموونە

ئەرکی پارتەسیاسیەکان واتە: لێکدانەوەیان لەڕووی چالاکیەکانیانەوە ڕۆڵی سەرکردەوچۆنیەتی بڕیاروەرگرتن.پاشان کۆمەڵە پارتێکی سیاسی لەئەوروپا سەریان هەڵدا کەجەختیان لەسەر ئەوە دەکردەوە دەبێت لەدوای ئەمانە کەلێکدانەوەو ڕۆڵ و ئەرک بچێتە قۆناغێکی دیکەوە ئەویش دیراسەکردنی ژینگەو واقیعە کۆمەڵایەتیە پێش دیراسەکردنی پارتەسیاسیەکان، هۆکارو زەمینەی دروستبوونی هەرپارتێک گرنگە بزانرێت.لەوانەیە لێکدانەوەکەی(ئەنتۆنیو گرامشی)گونجاوترین و باشترین لێکدانەوە بێت بۆ ئەو ئاڕاستەیەی کە دەڵێت دیراسەکردنی پارتەسیاسیەکان تەنیا ژیانی سیاسی نێو خۆی چۆنیەتی ڕێکخستن و پێکهاتەکان و ئایدۆلۆجیای تێپەڕێت بۆیە دەڵێت، بۆدیراسەکردنی پارتی سیاسی پێویستە ئەو توێژو چین و کۆمەڵایەتییە لەبەرچاو بگیرێت کە پارتی لێ پێک دێت، واتا مێژووی پارت دەبێ مێژووی توێژێکی کۆمەڵایەتی بێت. لەهەموو جیهانی دیموکراسیدا، پارتە سیاسیەکان لەسەر بنەمای زەروورەتی مێژوویی و بەرژەوەندی نەتەوەیەک یان چین و توێژێک دروست دەبن.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

پارتی سیاسی چەمکێکی لەبن نەهاتووەو چەندین پێناسەی جۆراوجۆر لەخۆدەگرێت و بۆچوونی جیاوازیش بەهەمان شێوەو ئەمە جگە لەڕەهەند و تایبەتمەندیەکانی، ئەتوانین بڵێین کۆی پێناسەکانی پارتەسیاسیەکان لەچەند خاڵێکدا چڕدەبنەوە:

١.ڕەهەندی ڕێکخستن: بەگوێرەی ئەم ڕەهەندە پارت(دامەزراوەیەکی ڕێکخراوە کەخاوەنی پەیڕەو پرۆگرامێکە لەسەری دەڕوات ئەو پرۆگرامە پەیوەندییە جۆراوجۆرەکانی ناو پارتەکە ڕێکدەخات وەپەیوەندی پارتەکە لەگەڵ پارت و لایەنەکانی دیکەدا ڕێکدەخات.

لەهەرپارتێکدا پێویستە سێ ئاستی پەیوەندی و ڕێکخستن پەیوەندی هەبێت:

أ.سەرۆکایەتی پارت: ئەو سەرۆکە خاوەنی دەسەڵاتی باڵای پارتەکەو بڕیارەکان دەردەکات بۆ خوارووی خۆی جا چ تاکلایەنانە بێت یان بەڕاوێژکردن.

ب.ئەندامانی پارت:ئەو ئەندامانەن کە بەشێوەیەکی فەرمی هەڵدەستن بەڕێکخستنی پارتەکە و کاردەکەن بۆ سەرخستنی پارتەکەیان.

ت.بنکەی جەماوەری لایەنگرانی: ئە وکەسانەن کە ئینتیمایان بۆ پارتەکەی خۆیان هەیە و پارتەکەیان دەپارێزن ئامادەن دەنگ بدەن بە پارتەکەیان و خەباتی لەپێناودا دەکەن بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی پارتەکەیان.

٢.- ڕەهەندی ئایدۆلۆژی:واتە پارت خاوەن بیروباوەڕێکی تایبەتە و کار لەسەر بنەماکانی دەکات بۆگەیشتن بە ئامانج و دەستەبەرکردن و چەسپاندنی ئەو بنەمایانە دەشێت ئاینی بێت، سیاسی، کۆمەلایەتی، ئابووری، ئەمەش دەبێتە خالی جیاکردنەوەی پارتەسیاسیەکان. بەم شێوەیە دابەش دەبێت بۆ دوو گروپ:

أ.پارتە بیروباوەڕەکان: ئەو پارتانەن کەتیایدا بیروباوەر ڕۆلێکی زۆر گەورەو بەرچاو دەگێرێ و خاوەن بنەما و پرەنسیپی نەگۆڕ و چەسپاو و گشتگیرە لەو پارتانە(شیوعی، پارتە ئیسلامیەکان).

ب.پارتە نابیروباوەرەکان: واتا بیروباوەڕ ڕۆلێکی گەورەو بەرچاو ناگێڕێ وخاوەن بنەما و پرەنسیپی تێکەلاون، بۆ نموونە(سۆشیالیستەکان و لیبرالەکان) وەک پارتی کار لەبەریتانیا.

٣.- ڕەهەندی گەیشتن بەدەسەڵات:بەگوێرەی ئەم ڕەهەندە پارتە سیاسیەکان ئەو هێزەیە کە ئامانجی سەرەکی گەیشتنە بەدەسەڵات لە ڕێگەی ئەو پەیڕەو پڕۆگرامەی کە هەیەتی و کاری تێدا دەکات و بەردەوام لە هەوڵدایە بۆ کۆکردنەوەی زۆرترین دەنگ.

جۆری سستمی پارتەکان

دەتوانین بیکەینە دووجۆرەوە یەکەمیان سستمە پارتە کێبڕکێیەکان، دووەمیان سستمە پارتە ناکێبڕکێیەکان:

١.پارتە کێبرکێیەکان: لەم سستمەدا ئازادی دروست کردنی سیاسیەکان هەیە و ئازادی کێبرکێکردن لەنێوان پارتەکاندا. ئەمەش دەبێتەدوو جۆر:

أ. سستمی دوو پارتی: واتا دوو پارت لەوڵاتدا هەن کە ڕکابەری یەکتری دەکەن بۆ گرتنە دەستی دەسەڵات و بەڕێوەبردنی وڵات، بێگومان یەکێک سەردەکەوێت بەسەر ئەوی دیکەدا وەک ئۆپۆزسیۆن دەمێنێتەوە و وەک بەریتانیا و ئەمریکا.

ب.سستمی پارت: واتا سێ پارت زیاتر کە کێبرکێ دەکەن لەگەڵ یەکتر بۆ گەیشتن بە دەسەلاڵت و بەشداریکردن لەدەسەڵات وەکو هەرێمی کوردستان و عێراق و تورکیا.

٢.سستمی پارتە ناکێبرکێکان:واتە تەنها پارتێک بوونی دەبێت وکۆنترۆڵی هەمووشتەکان دەکات...

هەڵسەنگاندنی سستمی پارتایەتی. بیروبۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر سستمی دووپارت و هەندێک دەڵێن بوونی پارت باشە و ئەوانی دیکە دەڵێن خراپە، بۆیە دەکرێت لەچەند ڕوویەکەوە باسیان لێوە بکەین:

لایەنگرانی سستمی پارتایەتی پێیان وایە پارت سیمای دیموکراسی هەیە و دەبێت پیادەبکرێ:_

١.ئۆپۆزسیۆن: واتا پارت هۆکاری دروستبوونی ئۆپۆزسیۆنە, بەلاّم دەبێت ئۆپۆزسیۆن لەدەرەوەی دەسەلاّت بێت و چاودێری بکات بەسەر پارتە دەسەلاّتدارەکاندا ئەمەش بێگومان حکومەتێکی کارا لەوڵات دروست دەکات.

٢. هەڵبژاردن: ئەگەرپارت نەبێت هەڵبژاردن سەرکەوتوو نابێت و هەڕەمەکی دەبێت.

٣.سستمی پارتایەتی دەبێتە هۆی دروستبوونی جیاوازی بۆچوون و ئینتیما.
٤. گەرەنتی مافەکانی مرۆڤ: هەر پارتە و دەیەوێت مافی تاکەکانی دەستەبەربکات بۆئەوەی لایەنگرانی زۆربێت. واتا گرەنتی بۆمافەکانی مرۆڤ دەستەبەردەکات., نەیارانی سستمی پارتایەتی: هەندێک پێیان خراپە وەک :
١.دەبێتەهۆی کەمکردنەوەی دڵسۆزی بۆوڵات.
٢.دەبێتەهۆی کۆتوبەندکردنی ئیرادەی دەنگدەر.
٣. دەبێتەهۆی شێواندنی ڕای گشتی و لاوازکردنی.[١٣]

[١٣] حەسەن مستەفا گەزنەیی، سەرچاوەی پێشوو،

ئەرکەکانی پارتی سیاسی

١.چالاککردنی ژیانی سیاسی کۆمەڵگە:

واتا پارت بەشێکی دانەبڕاوە لەسیاسەت، ئەگەر لەنێودەوڵەتدا پارتەسیاسیەکان نەبن ئەوە ڕێکخستنی ژیانی هاووڵاتیان و سیاسەتی وڵات تێکدەچێت بەمەرجێک لەپێناو بەرژەوەندی گشتیدا کار بکرێت نەوەک بچووک بکرێتەوە بۆ پارتێک و لەبەرژەوەندی گشتی لادات بۆ تایبەت.

٢.کاراکردن و دروستکردنی ڕای گشتی:ئەگەر پارتەسیاسیەکان نەبن ئەستەمە خەڵک کۆبکرێتەوە بۆ هەربارێک یا دۆزێک وەکو خۆپیشاندان دژی کارێک ڕای گشتیش بە یەکێک لە گەرەنتیەکانی مافی مرۆڤ دەژمێردرێت کە بەهۆی پارتەکانەوە دروست دەبێت.

٣.پێگەیاندنی کادیری پارت: پارت دەبێتە هۆی دروست بوونی چەندین کادیر کاردەکەن بۆ بەدیهێنانی ئامانجی پارتەکەیان.

٤.بەشداریکردن لەسەقامگیری سیاسی کۆمەڵگا: زۆر گرنگە پارت ئەم ئەرکە جێبەجێ بکات بۆسەقامگیری کۆمەڵگە دوورکەوتنەوە لەشەڕو ئاژاوە و ترس و تۆقاندن وخوێن ڕشتن، هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی ئاشتی وئاسایشی کۆمەڵگە.

٥.ڕەخساندنی دەرفەت بۆپیادەکردنی مافەسیاسیەکان لەڕێگای پارتەوە تاکەکان دەتوانن پیادەی مافەسیاسیەکانی خۆیان بکەن وەک دەنگدان و خۆپاڵاوتن.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

ئۆپۆزسیۆنی سیاسی و ئەرکەکانی

ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لەهەموو وڵاتانی دونیادا گرنگی و بایەخی تایبەتی خۆی هەیە لەپێشکەوتنی وڵات و سستمەکەیدا، چونکە ئۆپۆزسیۆن دەبێت بەشێک بێت لەپەرەسەندن و پێشکەوتن و سەقامگیری وڵاتان ئەویش بێگومان بەدیهاتنی سیستمی دیموکراسی ڕاستەقینەیە. لەڕووی زمانەوانیەوە ئۆپۆزسیۆن لەبنەمادا دەگەڕێتەوە بۆ وشەی(opposition)ی لاتینی بەواتای ڕووبەڕووبونەوە و بەرامبەریەک وەستان، لەسیاسەتدا بۆ ئەو پارت و گروپانە بەکاردێت کەخاوەن بەرنامەیەکی نەگۆڕ و درێژخایەنن بەتایبەت ئەو پارتانەی لەناو پەرلەماندا بەرهەڵستی حکومەت دەکەن[١٤]

بەفەرەنسی واتا ڕەخنەگرتن و ناڕازی بوون یا بەرگری دێت، لەزمانی ئینگلیزیدا بەواتای بەرخودان و

---

[١٤] عوسمان یونس، زاڤێن سیاسی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئازادی، دهۆک، ٢٠٠٧،ل:٣٦.

ڕووبەڕووبونەوە یا ناڕازی بوون لەعەرەبی واتا(معارظە)، واتا ئۆپۆزسیۆن ناکرێت ببەسترێتەوە بەدژایەتی حکومەت ئەوەنـدەی ڕەخنەگـرتن و دیارخسـتنی کەم وکورتیەکـانی دەسەڵات دێت لەهەرشوێنێکی دونیابێت.

ئەتــوانین لەکــوردی دا پێــی بڵێین(بەرهەڵســتوان)....[١٥] ئۆپۆزسـیۆنی سیاسـی پێناسـەی زۆری بـۆکراوە ئەمەش دەگەرێتەوەبـۆفراوانی بـواری بەکارهێنـانی ئەم چەمـکە، ئۆپۆزسـیۆن ڕەتکـردنەوەیە بۆدەسـەڵاتێک کەناڕەوابێـت یاداخوازیەکانی هاووڵاتیەکانی وڵاتەکەی پەڕاوێزبخات. واتا ڕەتکردنەوەی هەموو دەسەڵاتێکی ڕەهایە.

ئۆپۆزسیۆنی سیاسی یەکگرتنی یا کۆمەڵبوونی تاکەکانە لە ڕێکخسـتنێکدا لەسـەر ئاسـتی نەتەوە و ناوچەکانـدا کە لەناوەڕۆکـدا گوزارشـت لەبەرژەوەنـدی هێـزە کۆمەڵایەتیەکاندا دەکات.

ئەویـش لەڕوویەکـی دیـکەوە وەک پـارتێکی سیاسـییە و ئامانجی گەیشتەنە بەدەسەڵات، واتا ڕێکخستنێکی سیاسییە

---

[١٥] ..یاسین سالح، ئۆپۆزسیۆنی سیاسی، ماستەرنامە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٩، لا:١٣.

بۆ چەند هێزێکی دیاریکراو ئامانجیان گەیشتنە بەدەسەڵات.[16]

واتا لە کۆی ئەو پێناسانەی سەرەوە دەگەینە ئەوەی کە ئۆپۆزسیۆنی سیاسی، گروپێکن یا تەکەتولێکن یا خەڵکانێکن زۆر بەگەرم وگورەوە بەجۆش وخرۆشەوە داکۆکی لەئامانجە هاوبەشەکانیان دەکەن، واتا چاودێری دەکەن بەوردی بۆ دەرخستنی هەڵەکان لەبەردەم ڕای گشتیدا بێگومان مەبەستی سەرەکیان گەیشتنە بەدەسەڵات.

شێوەکانی ئۆپۆزسیۆن

١.پەرلەمانی: بریتیە لەکۆمەڵێک ئەندام پەرلەمان کە سەر بەچەند پارتێکی سیاسین لەنێو پەرلەماندا ڕۆڵ و ئەرکی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی ئەنجام دەدەن، بەپێی یاسای وڵات دانیان پێدادەنرێت ئەم گروپە بەشداری حکومەت نیە و پشتیوانی لەحکومەت ناکەن، بەڵام باوەڕیان بەدەستووری وڵات هەیە و بەشداری دانیشتنەکانی پەرلەمان دەکەن

[16] د.اسامه الغزالی، الاحزاب السیاسیه فی العالمالپالپ، مگبعه الرساله کویت، ١٩٨٧،

بەپێـی یاسـا دیاریکراوەکـان، چـاودێری ڕاسـتەوخۆی کاروبارەکـانی حکـومەت دەکەن و هەوڵ دەدەن کەم و کوریەکان بگەیەننە ڕای گشتی.

٢. ئۆپۆزسیۆنی سستەم: ئەم گروپانە بەتەواوی دەسـەڵات ودامەزراوەکـان ڕەتـدەکەنەوە و داوای گـۆڕانی بنەڕەتـی دەکەن، یـا داوای چاکسـازی فـراوان دەکەن لەسیسـتەمی وڵاتدا.

٣. ئۆپۆزسیۆن لەپێناو ناوبانگ: ئەمە کاتێک دروست دەبێت کە کەسـێکی خـاوەن پـلە لە پارتێـک جیـادەبێتەوە بەهەر هۆیەک، خەڵک کۆدەکاتەوە لەو کەسانەی کەبێ کارن یان نەیـاری ئەوپـارتەن، واتە هەمـوو ئەو کەسـانەی کە گرفتـی سیاسـی و ئابووریـان هەیە ئەمـان ئامانجیـان گەیشـتن بەدەسـەڵات نیـیە، بەڵکـو زیـاتر ئامانجیـان ناوبانـگ و ڕزگاربوونە لە گرفتە ئابووری و سیاسیەکان.

٤. ئۆپۆزسیۆن لەپێناو ئامانجدا: واتە ئامانجیان ڕوخاندنی دەسـەڵاتە بەبـێ گوێـدان کەکـێ شـوێنی دەگـرێتەوە، واتـا ڕژێمێکی فاشی بڕوخێنن.

بەشداریکردنی هاوڵاتیان لە پرۆسەی سیاسیدا

واتـــا خەڵـــک توانـــای دەربـــڕین و کـــاریگەری هەیە لەپڕۆســـەی سیاســـیداو بەســـەرفرازی دەنـــگورەنگی خـــۆی دەبـــێ لەبڕیاردانـــدا، ئەویـــش بەڕێگـــای خەڵکـــانێکەوە کە نـوێنەری ئەو گـروپ و لایـانەن کە متمانەیـان پێبەخشـراوە، هەربـۆیە بەم شـێوەیە سسـتم و پرۆسـەکە هێـدی هێـدی ڕەگەزە ڕاستەقینەکانی دیموکراسیەت دێنە ئاراوە و ئەمەش ســەرکەوتنێکی بــێ وێــنەیە بــۆ ئەودەســەڵات و وڵات و هەرێم و پارت و ڕێکخراوەی کەپیادەی ئەم شێوازە دەکات واتـا بەشـداریکردنی هاووڵاتیـان و دەربـڕین و ئـاڵوگۆڕی بیروبۆچوون ئەمانە هەمووی سـەقامگیری و سـەرکەوتووی پرۆســەی سیاســی لەخۆدەگرێــت.. هەربۆیەتونـدووتیژی و ناتەبـــایی لەگەڵ هاووڵاتیـــان گـــروپە کۆمەڵایەتیەکـــان ناسـەقامگیری سیاسـی دروسـت دەکـات واتـا لەدەسـتدانی ئازادی و دیموکراسی.

هەربـۆیە لەسـیما سـەرەکیەکانی بەشـداری سیاسـی هاووڵاتیـان لەتەواوی پرۆسـە وبڕیارەکانـدا، بێگومـان بەهەمـوو ڕەگەزەکـانەوە(نێر و مـێ)کە زۆر بەداخەوە تـاکو ئەمـرۆ ئەو بیروبۆچـوونەی نێـو پارتەکـان و قەوارەسیاسـیەکان بەکودەتـا مـامەڵە لەگەڵ ژنـدا دەکەن، ئەمەش وایکـردووە کە ئەو ڕەگەزە زۆرجـار نـاڕەزایی و نایەکسـانی دەبێـتە دروشـمی ڕۆژانەیـان و لەنێـو خۆیانـدا باسـی لێـوەدەکەن ، کە دەسـەڵات و کـۆمەڵگە بـاوک سالارییەو زۆر بەکەمی ڕۆڵیان داوە بەو توێژە ئەکتیڤە کە بێگومـان لەنێـو سـەرجەم بوارەکـانی ژیانـدا کـاریگەری ڕاستەوخۆ و نا ڕاستەوخۆیان هەیە و لەپۆستە حکومی و حیزبیەکانـدا بەکەمـی دەردەکەون و زیـاتر دەچـنە نێـو ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی، کە ئەویش خۆی لەخۆیدا کەلێنێکـی گەورە دروسـت دەکـات بـۆ پرۆسـەی سیاسـی، چونکە ئەو توێژە پێویستە جێگای خۆیان بکەنەوە و شوێنی شـیاو گونجاویـان بۆدیـاری بکرێـت، لەبەرئەوەی بەدەنـگ هەڵبژاردنەکاندا هیچیان لەڕەگەزی بەرامبەریان کەمتر نییە ئەگەر زیاتر نەبن، خۆ ئەگەر بچینە سەرباسی پێگەیاندنی سیاسـی ئەوەزۆربەی حکـومەت و دەسـەڵات و

پارتەسیاسیەکان دەناڵێنن بەدەست ئەو پرۆسەیەوە کەچۆن بتوانرێت کادیری باش و بەتوانا و خاوەن ئەزموون بهێنرێتە گۆڕەپانی سیاسیەوە، هەربۆیە تابەشداری هاووڵاتیان بەگشتی و ژنان بەتایبەتی زیادبێت هەیبەت وگرنگی پرۆسەی سیاسی باش دەبێت و ڕەنگدانەوەی لەسەر جێبەجیکردنی دادپەروەری کۆمەڵایەتی دەبێت ئەمەش وادەکات هۆشیاری و ڕۆشنبیری سیاسی زیاد بێت ئەمە یەکێک لەداخوازییە سەرەتاییەکانی هاوڵاتیانە کە زۆر جار دەبنە خاوەن بەرزکردنەوەی ئەو دروشمە جا بۆ بەشدار نەبن؟

*هەرچەندە بەشداری سیاسی هاووڵاتیان زۆربێت ئەوەندە زیاتر متمانە زۆر دەبێت بەدەسەڵات و حکومەت و یاساکانی وڵات کە لەچوارچێوەی دیموکراسیدا دەرناچێت. واتا بەشدارییەکی هاوڵاتیان بەخۆبەخشی لەهەڵبژاردن، خۆپیشاندن، کۆڕ و سیمینار، ئەندام لەپارت و ڕێکخراوەکان، ئەم هەموو بەشدارییە بێگومان دەچێتە بەرژەوەندی کۆمەڵگاوە، واتا سەلامەتیوسەرکەوتنی پرۆسەی سیاسی بەشێوەیەکی دیموکراسیانە.

زانـا(وێـنەر) Weiner پێناسـەیەکی هەمەلایەنـی بـۆ ئەم چەمکە دەکات و پێی وایە هەموو ئیشێک بەئیرادە و ئازادانە سـەرکەوتوبێت یـان پـێچەوانەکەی، رێکخراوبێـت یـان نـارێکخراو، میکـانیزمەکەی شـەرعی بێت یـان ناشـەرعی، کـاریگەری لەسـەر بڕیـارە سیاسـیەکان هەبێـت یـان پێچەوانەکەی، دەستنیشانکردنی دەسەڵاتداران حکومی یان حیزبـی ئەم هەمـوو کـارانە دەبـنە بەشـداری سیاسـی ڕاستەقینە.

مـاک کلوسـکی دەلێـت: بەشـداری سیاسـی ئامـاژەیە بۆکۆمەڵێـک چـالاکی سیاسـیوکۆمەڵایەتی بەئیـرادەی ئـازادانەی تاکەکـان کەدواجـار بەشـداری دەکەن لەدەستنیشـانکردنی سـەرۆک و بەڕێـوبەرو بەرپرسـانی دەوڵەت.

*کـاریگەری بەشداری سیاسـی لەسـەر دەسـەڵات دەبێـتە هـۆی جێگیربـوونی سـەقامگیری سیاسـی، ئەمەش زەمینەیەکـی باش‌ولەبـار دروسـت دەکـات بـۆ سـەلماندنی سسـتمی سیاسـی باڵادەسـت لەوڵاتـدا. ڕێـگەش دەکـرێتەوە لەنێـوان هاوڵاتیـان و بەرپرسـاندا بـۆ لەیەکترگەیشـتن کە کاتێک بڕیارێک دێتە ئاراوە کەچۆن بڕیاری سیاسی بدرێت

بەمەش ڕێـژەی یەکسـانی بـوون لەبەردەم یاسـادا زیـاد دەکـات و دەبێـتە ڕێگـر لەبەردەم گەنـدەڵی و خراپەکـاری دەرهەق بەهاوڵاتیـان و سسـتمی سیاسـی و پڕۆسـەی دیموکراسی چونکە هەرتاکەو هەست بەبوونی خۆی دەکات کەمافەکـانی پیادەدەکرێت بەهـۆی بەشـداریکردنەوە ئەمەش بێگومـان لەسـیما و هێمـا و یاسـاکانی نەتەوەیەکگرتووەکـان ئامـاژەی پێکراوە.. لەکۆتـایی دا دەڵێین تابەشداری سیاسـی هاوڵاتیـان فـراوان نەبێـت وەک پێویسـت لەعیـراق و کوردستاندا ئەوە نـاتوانین باسـی دیموکراسیەتی ڕاستەقینە بکەین.

هەربۆیە کۆمەڵناسان دەبێت جەخت لەسەرئەوە بکەنەوە کەکارلێکی کۆمەڵایەتی‌وسیاسی هەیە لەنێوان چەمکی دیموکراسی و سەقامگیری سیاسی، یەکێک لەم چەمکانە پەراوێزبخرێت پرۆسەی سیاسی لەکەدار و عەیبدار دەبێت.

پەرلەمان

پەرلەمان وشەیەكی فەرەنسی یە و بەمانای ڕاوێژكاری دێت.لەسەدەی(١٣) دا دەركەوت و مانای دەسەڵاتی یاسادانان دەگەیەنێت، هەموو ئەنجومەنێك دەبێتە پەرلەمانێكی دیاریكراوی ئەوشوێنە(ئەنجومەنی دێ، ئەنجومەنی ناحیە، ئەنجومەنی قەزا، ئەنجومەنی پارێزگا، ئەنجومەنی نوێنەران، ئەنجومەنی گەل، ئەنجومەنی نەتەوە)، ئەمە لەبەریتانیا سەری هەڵداوە لەسەردەمی پاشاكاندا.

(ئەنجومەنی گشتی، ئەنجومەنی لۆردەكان) هەردوو ئەنجومەن پەرلەمانی بەریتانی پێك دەهێنن.دەستوور ئامرازێكە بۆ ڕێكخستنی یاسایی و سیاسی كۆمەڵگە، دەسەڵات ئەم ئامرازە دەگوازێتەوە لەئاستی تاكە كەسیەوە بۆئاستی دامەزراوەیی لەوێشەوە دەوڵەت دروست دەبێت.

دەستوور: گرنگترین و باڵاترین بەڵگەنامەی یاساییە كە بە سەرەكیترین سستەمی سیاسی دەوڵەت و هەرێم دەژمێردرێت، ئەمەش لەویست و داخوازیەكانی هاوڵاتیانەوە سەرچاوە دەگرێت، ئایا سستمێكی سیاسی بەشیاو

گونجـاو پیادەدەکرێـت؟ یـاحکومرانی وڵات چـۆن بێـت؟ سـنووری دەسـەڵاتەکان چـین؟ مـاف و ئەرک و ئـازادی چین و چۆن دەپارێزرێن؟

نوسـینی دەسـتوور لە هەر شـوێنێک بێت وەرچەرخـانێکی مێژوویـــی گەورەیە، کە ڕوودەدات، پێویســـتە دەســـتوور گوزارشـــت لە بەهـــا بەرزەکـــانی کـــۆمەڵگە و بنەماکـــانی دادپەروەری و مافەکـــان و حکـــومرانی یاســـابکات لەگەڵ واقیعـی ئەو کـۆمەڵگەیە بگونجێت و توانـای جێبەجێکردنـی هەبێت، تەنها لەڕێگەی دەستورەوە مافەکان پارێزراودەبن[١٧] دەستوور: تاکەڕێگە و سەرچاوەیە بۆ دیاریکردنی سستمی سیاســی وڵات، چـونکەبەرزترین یاسـایە لەچوارچێـوەی وڵاتدا، کە لەکۆمەڵە بنەمایەکی یاسایی گشتگیر پێک دێت و جـــۆری سســـتمی سیاســـی دەوڵەت دیـــاری دەکـــات و تایبەتمەنـدی دەسەڵاتەکانی(یاسـادانان، جـێ بەجێکـردن، دادوەری)و سـەربەخۆبوونی هەریەکەیـان و جیابوونەوەیـان لەیەکتـــر، ئازادییەکـــانی تـــاکەکەس و ئەرک و مافیـــان و چۆنیەتی دەستاودەستکردنی دەسـەڵات دەستنیشـان دەکات.

---

[١٧] ڕۆزە عەبدوڵا شەریف، سەرچاوەی پێشوو

لە گرنگترین ئەرکەکانی پەرلەمانیش:

١.دەرکـردن و چـاککردن و هەڵوەشـاندنەوەی یاسـاکان کە لەگەڵ پێویستی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤدا بگونجێت.

٢.دورکەوتنەوە لەسیستمی دیکتاتۆری و چونە نێو سستمی دیموکراسـیەوە بەتیـۆری و پراکتیکـی و ڕۆڵـی ئەنـدامانی پەرلەمـــان لەهەڵبژاردنـــی ســـەرۆک کۆمـــار و چـــاودێری لەســــــەرجێبەجێکاری حکــــــومەت و لێکـــــۆڵینەوە لەگەڵ بەرپرسانی حکومی دا.

٣.دابینکردنـــی مافەکـــانی هەمـــوو چـــین و توێژەکـــان بـــۆ هەرکارێـــــک بێـــــت. وەک دەنگـــــدان و هەڵبـــــژاردن واتا(پاڵێوراودەنگدەر).

٤.چـــاودێری سەرپەرشـــتی لەســـەر دارایـــی گشـــتی بەپەسەنکردنی بودجەی گشتیوچاودێریکردنی.

٥.پاراســـتنی مافەکـــانی ژنـــان لەپەرلەمانـــدا بەشـــێوەیەکی گونجـــاو هەرچـــۆن لەدەســـتوردا ئامـــاژەی پێکـــراوە و بەشداریکردنیان لە دامەزراندنی بڕیار و ژیانی سیاسی دا.

هەڵبژاردن

هەڵبــژاردن بەفــاکتەرێکی گرنگــی دەســـەڵات و ئــامرازێکی دیموکراسی دەژمێردرێت. هیچ ڕێگایەکی دیکە لەم پرۆسەیە شیاو و گونجاوتر نەدۆزراوەتەوە بۆ گەیشتن بەدەسەڵات, واتـــا ئـــامرازێکی دیموکراســـیە لەهەرشـــوێنێک دابێـــت و میکانیزمێکە کەخەڵک لەو ڕێگایەوە دەنگ دەدات بەوکەسەی کەدەبێـتە نـوێنەری, جـاچ لەنێـو پارتەسیاسـیەکان بێت یـا حکومەت و پەرلەمان یا لە هەر دام ودەزگا و ڕێکخراوێکی حکومی و نـاحکومی دابێت یـا لە هەر سـەندیکا و یـانەیەکی وەرزشـــیدا بێـــت، ئەوکەســـــە دیـــاری دەکرێـــت لە نێو کۆمەڵە کەسێکدا.

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

هەڵبژاردن و دیموکراسی

هەڵبژاردن پرۆسەیەکی گشتگیر و هەمەلایەنە لە سیستمێکی فەرمـــانڕەواییەوە بــۆ سیســـتمێکی تــری فەرمـــانڕەوایی لە ڕووی شێوازو شەرعیەتەوە دەگۆڕدرێت،پڕۆسەی دەنگدان ڕووی دووەمــــــی ئەو ڕاســـــتیەیە کە دیموکراســــــی پێوەبەنـــــدە،بەڵام ئەمە ئەو ناگەیەنێـــــت کە سیســــــتمە تۆتالیتاریەکان و دیکتاتۆرەکان و ئۆتۆکراستەکان سیستمە پێڕەوەکانی شێوازی تاکڕەهەندی خۆیانی پێوە نەبەستنەوە و پەیوەســـت بـــوونی خۆیـــانی پێـــوە ڕانەگەیەنن،هەڵـــبەت ئەمەش لەو بانگەشـــە و پڕوپانگەنـــدانەدا، بەدی دەکرێـت کە ئەو جۆرە دەوڵەت و سیستمانە لە پێناو پێدانی سیمایەکی جوان و قبوڵکراو بۆ خۆیانی دەکەن،ڕەنگە بۆ تێگەیشتن لە پڕۆســـەی دەنگـــدان ئـــێمە پێویســـتمان بە شـــیکردنەوەی دیکومراســـیەت هەبێـــت،چونکە ئەو پڕۆســـەی کە لەلایەن دیکتاۆترەکـانەوە ئەنجـام دەدرێـت و تیایـدا تەنهـا پـاڵێوراو خـودی دیکتاتۆر،یـان کەسـێکە کە ئەو پەسـەندی کردبێـت و

دەنگدەر ئەرکی سەر شانیەتی دەنگ بدات،دەنگدانەکەشی دەبێت بۆ تەنها کەسێک بێت کە بەدیلی نیە،سەرکەوتنی شتێکە بەر لە دەنگدانەکە مسۆگەرکراوە ئەمە لە ڕاستیدا دەنگدان نیە بە مەبەستی دیموکراتیزەکردنی دەسەڵات و سیستمی فەرمانڕەوا بەڵکو چەواشەکردنی دەنگدەر و ڕای گشتی و دەوروبەرە و هەڵخەڵەتاندنی جەماوەرە. دەنگدان وەک پرۆسەیەکی سیاسی کە ئامانج لێی بەشداریکردنی جەماوەر بێت لە کاروباری گشتیدا، ڕاستتر وایە بڵێین بەشداریکردنی هاووڵاتی لە کاروباری ڕۆژانەو کاروبارە سیاسی و گشتیەکان بە مەبەستی دابینکردنی لانی کەمی خۆشگوزەرانی،دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی یۆنانیەکان ئەو دەمە وشەی(POLIS)وەک زاراوەیەکی سیاسی هاوشانی دیموکراسی بوونە دووڕووی یەک تێز و هەردوو پێکەوە لە ئەتینای گەورە شاری یۆناندا توانیان (شار دەوڵەت)ێکی نموونەیی لەسەر ئاستی یۆنان و جیهانی ئەو دەمەدا لە دەوروبەری حەوتەمی پێش زایین پێکبهێنن. پرۆسەی هەڵبژاردن لە نێوان هاووڵاتیاندا ئەنجامدەدرا بە شێوەی دیموکراسی ڕاستەوخۆو دەنگدانی ڕاستەوخۆ کە تیایدا پاڵێوراو لە (ئەگۆرا)ی گۆڕەپانی کۆبوونەوەکاندا

ڕاســـــتەوخۆ خـــۆی دەپـــالاوت و دەنگـــــدەرانیش کە ئەو کەسانەبوون تەمەنیان ٢٠ساڵ زیاتر بوو لە تواناییاندا بوو چەک بکـڕن و پارێزگـاری وڵاتـی پـێ بکەن(واتـا ئاسـتی داراییـان بـاش بـوو) بەهەمـان شـێوە بەڕێگـای دەنگـدانی ڕاســـــتەوخۆ هەڵدەســـــتان بە هەڵبژاردنـــــی ئەو کەســـــەی بەلایـانەوە پەسـەند بـوو،بەم شـێوەیە هـاووڵاتی لە ڕێگـای دەنگدانی ڕاستەوخۆوە لە کاروباری هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجــومەنی(٥٠٠)کە ئەنجــومەنی نــوێنەرایەتی گەل بــوو هەروەک ئەنجومەنی دادوەران کۆنگرەی گشتیدا بەشداری دەکرد، ئەم پرۆسەیەی یۆنانی کۆن بە دێرینترین شێوازی هەڵبژاردن دادەنرێت و تا ئێستا لە زۆرینەی زۆری پرۆسـە هەمەلایەنە دیموکراســـیەکاندا وەک هەوێنـــی دیموکراســـی حسـابی بـۆ دەکرێـت و لەوەوە جـۆرو شـێوازەکانی تـری سیســـتمەکانی هەڵبـــژاردن داهێنـــران لەوانە،دیموکراســـی نـــوێنەرایەتی، دیموکراســـی سۆسیالیزمی،دیموکراســـی مەسیحی و گەلی و چەندانی تر کە لەسەر شێواز یان بیرو باوەڕی مەزهەبی داهێنراون،بەڵام مەسـەلەی پەیڕەوکردنی ئـازادی سیاسـی یـان ڕاسـتر بڵـێم دیموکراسـی لیبڕاڵـی دەگەڕێتەوە بۆ شۆڕشـە گەورەکانی فەرەنسا و ئەمریکا لە

سـالآنی ١٧٨٧و ١٧٨٩ کە بـوونە ڕێچکەشـکێنی سیسـتمی نـوێی جیهـانی پیادەکراوی دیموکراسـی تـاکەکەس و هەتـا ئێستاش درێژەی هەیە.هەڵبەت دیموکراسی ڕاستەوخۆ لە ئێسـتادا کـارێکی ئاسـان نیە،چـونکە ئەو شـێوازە لە سـەردەمێکدا پەیڕەوکـراوە کە سـەرژمێری تاکەکـانی نـاو شـاردەوڵەتێکی وە ئەتینـا لە ٣٠ هەزار کەس تێـپەڕ نەبووە،بـۆیە کـارێکی هێنـد گـران نەبـووە کۆبـوونەوی خەڵکەکە لە هۆڕەپانێکی وەک(ئەگۆرا)و بەشداریکردنیان لە کاروبـارە گشـتیەکاندا،بەڵام بـۆ ئێسـتا جێبەجێکردنـی ئەمە کارێکی لە ڕادەبەدەر قورسە هەر لەبەر ئەوەشە سیستم و فەرمانڕەواکـان پێیـان باشـترە پەنـا بـۆ دیموکراسـی نـیمچە ڕاسـتەوخۆ یـان پەرلەمـانی ببەن،مەبەسـت لە دیموکراسـی نیمچە ڕاستەوخۆ ئەوەیە کە گەل نوێنەری خۆی لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە هەڵدەبژێرێت و تـاوتوێکردنی یاسـا گشـتیەکان بـۆ ئەوان جێـدەهێڵرێت،بەڵام مەسـەلەی دانـانی دەسـەڵاتی نوێنەرەکان و دەسەڵاتەکانی دەسەڵاتی جێبەجێکردن نـاچێتە دەسـت ئەو نوێنەرانەوە،بەڵکـو دەشـێت لە ڕێگـای ڕیفرانـدۆمێکەوە گەل خـۆی بڕیـار لە چارەنوسـیان بـدات یـاخود گەل ئەو نـوێنەرانە دەکـاتە قسـەکەر بە نـاوی

خـۆیەوە،بەڵام ئەو دەسـەڵاتەیان نـاداتێ بە نـاوی ئەوەوە بڕیـار بـدەن،هەرچی لە دیموکراسـی پەرلەمانیـدا گەل نوێنەرەکان هەڵدەبژێرێت و دەیانکاتە بڕیاردەر و قسـەکەر بە نـاوی خـۆیەوە بەو مەرجەی لە دەسـتور لانەدەن،هەر چەنـدە ئەم جۆرە دیموکراسـیە لای هەنـدێک لە بیرمەنـدانی وەک ڕۆسۆ بە نموونە هەردوو جۆری دیموکراسی نیمچە ڕاستەوخۆ و پەرلەمانی یان نوێنەرایەتی ڕەتکراوەیە،چونکە لە بیـری ڕۆسـۆدا تەنهـا دیموکراسـیەتێک هەیە ئەویـش ئەوەیە کە گەل خۆی ڕاستەوخۆ بەشداری تیادا دەکات لە کاتێکـدا خـاوەنی سـەروەرییە و سـەروەریش شـتێک نـیە ببەخشرێت یان نوێنەرایەتی بکرێت،بەڵام لە دنیای ئەمڕۆدا باشترین بەدیل و ئەلتەرناتیڤی دیموکراسی ڕاستەقینەیە(واتا دیموکراسی ڕاستەوخۆ) چونکە تەنهـا سیتمێکی حکومڕانیە کە توانیویەتی لە دونیای ئەورووپی و خۆرئاوادا سەقامگیری لەسـەر ئاسـتی ئاسـایش و سیاسـی و مرۆڤـی ئەکتیـڤ و چـالاک لەسـەر ئاسـتی مرۆڤـایەتی و ئـابوری بەرهەم بهێنێـت،خۆ ئەگەر بمانەوێـت هەنـدێ بیـری بیریـاران لەم باسەدا بهێنینە پێش چاو ئەو دەبێت پێش هەمووان باس لە جۆن لـۆک و جـان جـاک ڕۆسـۆ بکەین،چـونکە لە کاتێکدا

جۆن لۆک جەغتی لەسەر دیموکراسی پارێزەر دەکردەوەو تیایدا پەرلەمان وەک نێردراوی گەل دەیتوانی لە جیاتی گەل بڕیار بدات و قسە بکات،بە پێچەوانەوە جان جاک ڕۆسۆ بە توندی جەغتی لەسەر دیموکراسی پێشکەوتنگەری دەکردەوە پێی وابوو تەنها لە هەڵبژاردندا تاک دەتوانێت هەست بە بوونی دیموکراسیەت بکات و مادام هەڵبژاردن بریتیە لە دەرخستنی ئیرادەی خەڵک و دانانی سەرۆک لە ڕێگەی ئەو ئیرادەیەوە بۆیە شتێکی بەڵگە نەویستە ئیرادە نوێنەرایەتی نەکرێت،چونککە سەروەری شتگەلێکە گەل خاوەنیەتی و بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ گەل مومارەسەی دەکات.ئەگەر دیموکراسی بریتی بێت لە لە حکومڕانی لە گەلەوە بۆ گەل وەک جان جاک ڕۆسۆ دەڵێت ئەوا لە ئێستادا نابێت ئەو ڕاستیە فەرامۆش بکرێت کە گەل ناتوانێت تەندروستانە دیموکراسیەت فەراهەم بکات بێ بوونی هەر سێ ڕەگەزە پێکهێنەرەکەی ئەونیش، هەڵبژاردنی دەسەڵاتدارەکانە لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە و بوونی پەرلەمانێکی میللی کە دەقاودەق نوێنەرایەتی گەل بکات و خاوەن دەسەڵاتێکی بەرفراوان بێت لەگەڵ بوونی کۆمەڵێک بنەمای یاسایی کە لەلایەن دادوەری سەربەخۆوە

بەڕێوە ببرێت بۆ چاودریری کردنی چۆنیەتی بەڕێوەچوونی کۆمەڵگاو پاراستنی ماف و ئازادی هاوولاتیان،ئەم کارە وادەکات سیستمە لیبراڵەکان لە چاو سیستمە سیاسیەکانی تردا تا ڕادەیەک لە ڕووی دەسەلاتی سیاسیەوە کەمتر سەپاوبن بەو مانایەی کەمتر کاریگەرییان هەبێت لە چاو سیستمە تۆتالیتارو دیکتاتۆرەکان و خۆپارێزەکان،بەمەش هاوولاتی تا ڕادەیەکی زیاتر دەتوانێت مومارەسەی ماف و ئەرک و ئازادیە سیاسی و کۆمەلایەتی و تایبەتی و گشتیەکانی خۆی بکات هەرچەندە ئەم جۆرە سیستمانەش بێ کەم و کورتی نین و سیستمەکانی تر بەوە ڕەخنەیان لێدەگرن کە هەمیشە لە بەردەم هەڕەشەی سەرمایەداران و گروپە بەرژەوەندیە بەرتەسکەکان و لۆبیەکاندان بە تایبەت لە ولاتێکی وەک ئەمریکادا کە ئابوری و سەرمایە گەمەیەکی بەرفراوان بە ڕەوتی سیاسی دەوڵەتەوە دەکات،بە هەر حاڵ ئامانج لەم باسە بۆ زیاتر چوونە ناو بابەتی هەڵبژاردنە کە تەوەری باسەکە لەو چوارچێوەیەدا دەخولێتەوە کەواتە با بپرسین هەڵبژاردن چیە؟ هەڵبژاردن بنەمای سەرەکی دیموکراسیە،بریتیە لە وەرگرتنی دەسەلات بە گوێرەی خواستی گەل یان جەماوەر

دوور لە بەکارهێنانی هێز، واتا بەبێ پەیڕەوکردنی سیستمی دەستبەسەراگرتن کە تیایدا بە پێی کودەتا یان شۆڕش کۆمەڵێک دەست دەگرێت بەسەر حکومدا یان لە ڕێگای میراتەوە لە باوکەوە دەسەلات دەستاودەست دەکات بۆ کوڕ و کوڕەزا یان لە ڕێگای دامەزراندنەوە دەسەلاتی بالا مافی دامەزراندنی ئەوەی خوار خۆی بە خۆی دەدات، بەڵکو سیستمی هەڵبژاردن گەڕانەوەیە بۆ مەیل و ئیرادەی گەل لە دانانی سەردار یان سەرۆکدا ئەویش لە ڕێگای پرس پێکردن و بەسەرکردنەوەو وەرگرتنی ڕاو بەشداری پێکردنی لەسەرجەم پرۆسە سیاسیەکانی دەوڵەتدا،هەڵبەت بەر لە هەموو شت دەبێت ئەو ڕاستیە بزانرێت دەستور لەو چوارچێوەیەی بۆ کۆمەلانی خەڵکی دیاری دەکات مافی بەشداری جەماوەر لەو پرۆسانەدا بەگوێرەی پرنسیپی ماف و ئازادیە گشتیەکان دەخەملێنێت،بۆیە دەشێت لەو چوارچێوەیەدا کە دەستور دیاری کردووە هاوولاتی بەشداری سیاسیانەی خۆی دبکات.بۆ نموونە دەبینین، ماددەی لە دەستوری فەرەنسا ساڵی ١٩٥٨ دان دەنێت بە پرنسیپی دەنگدانی گشتی و نهێنی و ڕاستەوخۆداو بەم پێیە هەموو هاوولاتیەکی فەرەنسی تەمەنی یاسایی تەواو

کردبێت دەتوانێت مومارەسەی سەرجەم مافە مەدەنی و سیاسیەکانی خۆی بکات،هەرچی سەبارەت بە شانشینی یەکگرتوو(بەریتانیا) یە ئەوا لەبەر ئەوەی دەستورەکەیان دەستورەکەیان دەستورێکی عورفیەو مەزهەبی سیاسی دەوڵەتیش مەزهەبێکی لیبراڵیە بۆیە عورفێک بەشێوەیەکی دەوری هەڵبژاردن لەسەر بنەمای دابەشکردنی وڵات بەسەر ناوچەی بچووکی هەڵبژاردندا دەبێت و تیایدا هەر کەسێک توانی زۆرترین دەنگ بەدەست بهێنێت سەرکەوتن مسۆگەر دەکات،بەڵام لەو دەوڵەتانەدا کە سیستمی سەرۆکایەتی پەیڕەو دەکرێت و دەوڵەت لە ڕووی پێکهاتەوە دەوڵەتێکی یەکگرتووە، ئەم باسە دەگۆڕدرێت بۆ نموونە لە دەوڵەتێکی وەک ئەمریکادا بە گوێرەی دەستوری ئەو وڵاتە هەموو پۆستە گشتیەکان بە ڕێگای دیموکراسی پڕ دەکرێنەوە بە شێوەیەک هەر هاوڵاتیەک ساڵانە٥_٦ هەلی دەنگدان و خۆپاڵاوتنی لەبەردەمدایە کە دەتوانێت لە ڕێگایانەوە هەڵبژاردەی جۆراوجۆر لە ڕووی شوێن و ئاست و پۆستی حکومیەوە ئەنجامبدات بە شێوەیەک ڕۆژی هەڵبژاردن لە ئەمریکادا بەبۆنەیەکی هەڵبژاردنیی دادەنرێت لەسەر ئاستی لۆکاڵ و نیشتیمانی،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەستوری ساڵی

١٧٨٧ی ئەمریکا بەر لە دەستکاریکردنی لە سالّی ١٩٢٠ ئاماژە بەسەرلەنوێ هەڵبژاردنەوەی سەرۆکی دابوو بە بێ دیاریکردنی ژمارەی خولەکانی سەرۆکایەتی کە ئەمە بووە مایەی پێداکوتانی ڕۆزفێلت و سێ جار خۆی بۆ سەرۆکایەتی هەڵبژاردەوە واتا ١٢ ساڵ حکومڕانی ئەمریکای کردلە کاتێکدا جۆرج واشنتۆن تەنها یەکجار خولی سەرۆکایەتی گرتە دەست،واتا بۆ خولی دووەم خۆی هەڵنەبژاردەوە کە ئەم دوو حاڵەتە بووە مایەی تێکدانی ئەو عەرفە دەستوریەی لە ئەمریکا پەیڕەو دەکرا.لە ئێستادا دیموکراسی بووەتە یەکێک لە ڕەگەزە گرنگەکانی شەرعیەتی دیموکراسی،چونکە شەرعیەتی دیموکراسی لەسەر ئەو بنەمایە بناغەنراوە کە ئەوانەی دەسەڵات پراکتیزە دەکەن دەبێت هەڵبژێردراوبن لە لایەن چینەکانی کۆمەڵەوە ئەگەر نا ئەو حکومەتەی لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە دروست نابێت،نا شەرعیە، هەر لەبەر ئەمەشە ئەمڕۆ لە زۆرینەی دەستورە دیموکراسیەکاندا ئەو گوزارشت و زاراوانەمان بەرچاو دەکەوێت کە بەشداری گەل دەکەنە بنەمای درووست بوون و بەخشینی دەسەڵات بۆ نموونە، گوزارشتی (گەل سەرچاوەی دەسەڵاتە) یەکێکە لەو

گوزارشتانەی لە زۆرینەی سیستمە پێڕەو دیموکراسیەکاندا بە شـــێوەیەکی ڕەســـمی لە دەســـتورەکانیاندا دروســـت نوسراوە و ئەمەش لە ڕووی مێژووییەوە وەک هەڵبژاردنی گشتی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی نۆزدە کە تیایدا فەرنسا بە گـــوێرەی دەســـتوری ١٨٤٨ ئەو مـــافەی بـــۆ ســـەرجەم هاووڵاتیـــان دابینکـــرد و ئەڵمانیـــان بە گـــوێرەی دەســـتوری ١٨٧١ تەنهـــا بـــۆ پیـــاوان بەڵام لە دوای جەنگـــی جیهـــانی یەکەمەوە ١٩١٤ ئیدی دەنگدانی گشتی بووە یەکێک لە سیما دیموکراسیەکانی سەدەی بیستەم و ژنان و پیاوان بەبێ جیـــــــــاوازی مومارەســـــــــەی کـــــــــرد.[١٨]

[١٨] ڤیان مەجید،سیستمەکانی هەڵبژاردن و پرنسیپەکانی دەنگدان،چاپی دووەم ٢٠١٠

مەرجەکانی هەڵبژاردن ومافەکانی دەنگدان

١.مافی دەنگدان: زۆرگرنگە تایبەتمەندییەکانی مافی دەنگدان ڕوونبکرێتەوە لەوانە گشتی بێت، یەکسانی، شاراوە و ڕاستەوخۆ بێت , ئەمە بنەمایەکی سەرەکی دەنگدانە.

.مەبەست لەگشتی چی یە؟

واتا: دوورکەوتنەوە لەنەتەوە، ڕەگەز، زمان، ئاینزا، خوێندەورای، مولکداری، پێگەی کۆمەڵایەتی، بیروڕای سیاسی، واتا هەمووان بێ جیاوازی لەگەڵ ئەمانەشدا دەبێ تەمەن دیاریکرابێت، وڵات، هاوڵاتیبوون. دوورکەوتنەوە لەبواری ئابووری، پلەی خوێندن، نەژادی، هتد.

٢.نهێنیبوونی دەنگدان واتا بە شاراوەیی دەنگ دەدرێ بەبێ ئەوەی هیچ کەسێک بزانێت یان بیبینێت.

٣.ڕاستەوخۆیی لەدەنگدان واتا نوێنەری ڕاستەقینە ڕاستەوخۆ دیاری دەکرێت.

هەڵبژاردن یەکێکە لەئاستەکانی بەشداری سیاسی واتا بەشداری خەڵک لەهەڵبژاردن دەتوانرێت وەکو یەکێک

لەئاماژەکـــانی ئاســـتی بەشـــداری سیاســـی هاووڵاتیـــان ئەژماربکرێت لەپرۆسەی سیاسی وڵاتدا.[19]

لەکۆتاییدا دەگەینە ئەوەی کە هەڵبـژاردن بـریتیە لەوجـۆرە هەڵبژاردنەی کە دەنگدەران دەبەستێتەوە بەتوانای دارایی و ئاسـتی زانسـتی و ڕەگەزی مـرۆڤە, ئەمەش پـێ دەوترێـت هەڵبژاردنی کۆتدار.

هەڵبژاردنـی زۆر ململانێـی هەیە ,کە ئەگەر دەنـگ نەدەیـت تووشـی تونـدوتیژی دەبیت. تیۆری هەڵبژاردنـی ڕاسـتەقینە بەمـاف و ئەرک نـاوی دەبـات , بەڵام کاتەکانیـان جیـاوازە سـەرەتا مـافە و پاشـان دەبێـت بەئەرک.بەدەسـەڵاتێکی یاساییش ناودەبرێت، بەشداریکردن بۆ بەرژەوەندی تـایبەت نیـیە ,بەڵکـو گشـتی یە، ئەمەش پێویسـتی بەیاسـایەک هەیە بۆرێکخستن، بەو یاسا و سیسـتمە دەنـگ دەدرێت چۆنیەتی دەنگـدان، کـاتی، تەمەن، ئەمە باشـترین و سـەرکەوتوترین تیۆرە بۆهەڵبژاردن لەکایەی پرۆسەی سیاسی وڵاتدا.[20]

---

[19] د.حوسێن بەشیریە: بنەماکانی زانستی سیاسی، و: ئەبوبکر ڕەشید کاروان، چاپی دووەم، چاپخانەی حەمدی، هەولێر

[20] حەسەن مستەفا گەزنەیی، بژار عبدالله ئەحمەد، سستمە سیاسیەکان،. سەرچاوەی پێشوو.

لە کۆتاییدا دەڵێن گرنگ نییە چ قەوارەو پارتێک دە یباتەوە و سـەردەکەوێ بـۆ دەسـەڵات , گرنکتـرین شـت کە دە بـێ بکرێ دوای هە ڵبژاردنە ئەویش قبولکردنی دەرئەنجامەکان و جێبەجێکردنــی یەکســانی و رێزگــرتن لەو گــروپەی کە دەرنەچووە و دەبێ مافی کەمینەکان بپارێزرێت و سیستمە دیکتاتۆریەکـانی جیهـان لە پـێش چاومـان بێت و عیـراق بە تایبەتی کە چۆن دیکتاتۆر سەدام دەیڕوانییە دەسەڵاتەکان و قۆرخی کردبوو بۆ حزبی بەعس , نابێ ئەوە دوبارە بێتەوە , چونکە هە موو نارەزاییەک لە هەر دەسـەڵاتێک بێت دەبێ چارەسـەرەکەی هەڵبـژاردن بێـت و کەسـی دەسـەڵاتداریش نابێ ئەوە لە بیر بکات کە هەڵبژاردن تەنها گەیشتن نییە بە پۆسـت و دەسـەڵات و ئەرکێکـی قورسـەو لە هە مـان کاتـدا گرانیش نییە ئەگە ر بەرنامەی بەرژەوەندی گشـتی تێدا بە دی بکرێـت و بە رژەوەنـدییە تایبەتییەکـان بە لاوە بنرێـت , هەر گــروپەو خــاوەن پەیــرەو پرۆگرامــی خــۆیەتی بــۆ خزمەتکردن ناکرێت تۆ بۆ بانگەشە بیکوژێنیتەوە بۆ خۆت چۆنت دەوێ , دەبێ بۆ بەرانبەریش وابێ و تۆزێک بۆ لای دەنگدەرانـدا بیشـکێنینەوە کە دەنگەکـان هـی هاوولاتیـانن و دەبێــت چاومـــان لیـــان بێـــت و پاشـــان بـــا بەهـــا

کۆمەڵایەتیەکانمان لە دەست نەدەین بە ئاسانی نەهاتوەتە ئاراوە ,چونکە هەر کۆمەڵگاو سستمێکی تایبەتی هەیە بۆ بەهاکان , وەک هەڵسوکەوت و رەفتاری تاکەکان کە رێکیان دەخات , پاشان رێزلێنان وخۆشەویستی , کە بە داخەوە لە کاتی بانگەشەکاندا ئەمە لاواز دەبێ , ناڵێن نامێنێت چونکە رێژەیی یە , هەروەها شەرم و هاوکاری و بەزەیی و دراوسێتی و بەشداریکردن لە خۆشی و ناخۆشیەکانی یەکتردا , رێز لە بیرو بۆچونی جیاواز چ سیاسی بێت یا ئاینی یا نەتەوەیی , هەروەها ئازایەتی و قوربانی دان لە پێناو خاک دا کە میللەتی کورد درێغی نەکردووە و خاوەن ئەو هەموو بەها پیرۆزانەیە بۆ کاری پێ نەکرێت , بۆ بەرژەوەندی گشتی .

MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

گۆڕانی کۆمەڵایەتی

دیـاره دەسـت نیشـانکردنی هەر(بابەتێـک ,کێشـەیەک ,دیاردەیەک,دۆزێـک) گرنگـی و کـاریگەری خـۆی هە یە لە سـەر تـاک و کۆمەلگـا بە سـەرجەم دام و دەزگـا کـۆمە ڵایەتیـیە – سیاسـیە – حکـومی و ناحکومییەکانیشـەوە , چـونکە هـیچ شـتێک لە سـەر ئاسـتێکی دیـاری کـراو جێگیـر نابێـت و گۆڕانکـاری بەسـەر دێت,جـا چ گۆڕانکـارییەک ؟ لەسـەر چ بنەمـایەک ؟و بە چ شـێوەیەک؟ هۆکارەکـان چـین ودەر ئەنجامیـان چـۆن دەبێـت ؟ هەمـوو کۆمەڵگاکـانی دونیا(جیهان) پێشکەوتنیان بە خۆیانەوە بینیوەو کۆمەڵگای کـوردیش بەدەر نییە لەو پێشـکەوتنانەدا, بەڵام زۆر گـرنگە کە هۆشـیاری ڕەچـاو بکرێـت بـۆ هەر گۆڕانکـارییەک بـێ لایـانەو لایەنگیـری ,چـونکە دۆزی سیاسـەتی ئێسـتامان زینـدووه و تێکەڵـی ژیـانی ڕۆژانەمـان بـووەو دەکرێـت بە پلانێکـی گونجـاو و دارێـژراو مـامەڵە و پیـادە بکرێـت لەم قۆناغەی ئێستاماندا,ئەمەش ئەرکی هەموانە نەک تەنها تاک وخێزان و لایەنەکان گروپەکان...هتد.

بۆیە بە گرنگی دەزانین لەم تویژینەوەدا کە لایەنێکی تیۆری لە خۆ گرتووە تیشک بخرێتە سەر لایەنەکانی گۆڕانی کۆمەڵاتی بە زانینی ئاستی ڕۆشنبیری و تێگەیەشتن لە و واقیعە کۆمەڵایەتییەی کە تێدا دەژین بەبێ پێچ و پەناو هیچ لایەنگیرییەک.

هەروەها بایەخدان بە گۆڕانی سیاسی و بە دواداچون بە سەر بەرنامە و کارو مامەڵەکردن و ڕاست و ناڕاستەکانیشدا ، باش و خراپەکانیشدا چونکە هەڵەیەکی یەکجار گەورەیە کە تەنها ئاماژە بە لایەنی پۆسیتیڤ بکرێت و لایەنەکانی دیکە پەراوێز بخرێن .

ئەتوانین بڵێین هەموو تاکێک (مرۆڤێک) بە پلە و بە قۆناغ گەشەی کردووە ,ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ژیری و چالاکییەکانی مرۆڤ و کارکردنیەوە لە هەر شوێنێک بێت .

گۆڕانی کۆمەڵایەتی. (هۆکارو دەرئەنجام)

گــۆڕان لە ڕووی کــۆمەڵایەتیەوە واتــا گــۆڕانی شــتێک کەرەستەیەک بارودۆخێک کە پێشتر تیایدا بووە بۆ ئاستێک و شـێوازێکی نـویٚ تـر یـا جیـاوازتر , ئەمەش بـزوتنەوە یـا جوڵەی تایبەتی خۆی دەبێت لەو گۆڕانکاریەدا.

زانایــان پێناســەی گۆڕانیــان کــردووە کە هەر یەک لەوانە مانای تایبەتی خۆی دەبەخشیٚ لە بوارە جیاجیاکاندا.(ڕۆنتال یودیــف) پێناســەی دەکــات کە ئــاوێتەبوون و جــوڵە و گواســتنەوەی شــتەکانە لە بــارێکەوە بــۆ بــارێکی دیــکە [21].هەروەها گۆڕانی کۆمەڵاتی بریتییە لە هەر گۆڕانکارییەک لە بونیــادی کــۆمەڵاتی و ئەرکە کۆمەڵایەتیەکانــدا کە ڕوو دەدات ,هەنــدی جــار بەرەو پەرەســەندن و پێشــکەوتن

[21] م.رونتال یودیف,الموسوعه الفلسفیه, ت,سمیر کرم,دار الطلیعه,بیروت,١٩٨١,ص:١٢٦.

دەڕوات و بە پێچەوانەوەش وەک چۆن لە قەیرانە سیاسی و ئابوریەکاندا ڕوو دەدات .[22]
کۆمەڵگاکان لە گۆڕانی بەردەوامدان بە خێرایی و دەچێتە چوارچێوەی ئەو گۆڕانکاریانەی کە ڕوو دەدەن و دەبێتە هێمایەک بۆ گۆڕان و جیاوازی دەکات لە بونیاد و پەیوەندی و ڕێکخستنە کۆمەڵایەکاندا[23].بۆمان دەرکەوت کە گۆڕانی کۆمەڵایەتی پرۆسەیەکە گۆڕانکاری دەکات لە بوارە جیاجیاکانداو لە بونیادی کۆمەڵایەتیەوە بۆ پارچەکانی دیکەی کە لق و یەکەی لێدەبێتەوە و ئەرک وکاری جیاواز لە خۆ دەگرن , ئەمەش بە جیاوازی دەبینرێت لە کۆمەڵگا پێشکەوتوو و دواکەوتوەکاندا جا چ پیشەسازی بێت یا کشتوکاڵی .[24]

---

[22] -عبد علی سلمان,الانتروبولوجیا الاجتماعیه,مطبعه الجامعه,صلاح الدین, اربیل,١٩٨٤,ص:

[23] ده.سمیره احمدالسید,مصطلحات علم الاجتماع,ط١,الشقری,بیروت,١٩٩٧, ص:١٤٣.

[24] د.حسین حمید احمد,التغیر الاجتماعی والتنمیه السیاسیه فی المجتمعات النامیه ,١٩٨٨,ص:٧٨

ئەم شێوازە کاریگەری خۆی دەبێت و ئاوێتە بوونی نزیکە لە ژیانی ڕۆژانەی هاوڵاتیاندا وەک ئەوە بێت کە هیچ شتێک لە سەر ئاستێکی دیاری کراودا نامێنێت و گۆڕانی بە سەر دادێت , چونک گۆڕانی کۆمەڵاتی لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا زۆر بەش و لایەن دەگرێتەوە بۆ نمونە لە کۆندا باس دەکرێت بیستومانە لە پێشینانەوە کە بە چ شێوەیەک سستەمی کۆمەڵاتی گۆڕانی بە سەر هاتووە و ئاسایی بووە و هەندێ جاریش بووە بە کێشە, فرەژنی و فرەپیاوی گۆڕانی بە سەر هاتووە و بۆ تاک ژنی و تاک پیاوی و دروست کردنی خێزانێکی تەندروست ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە دیاردەکە بنبڕ کرابێت و قەدەغەبێت , بەڵام ئەوەندەی سوود بۆ تاکەکە دەگەیەنێت زیانەکانی بەدەر دەکەون لە گەڵ ژیانی رۆژانەی خێزان و کۆمەڵگادا ,لە ڕوی سیاسیەوە سستەمەکان لە گۆڕاندان بۆ باشتر وەک ئەوەی لە عیراقدا ڕویدا لەسستەمێکی دیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی و فرەیی و فیدراڵی کە لە ٩/-٤/- ٢٠٠٣ دا پرۆسەی ئازادی گەلی عیراق بوو , یا لە پادشاییەوە بە کۆماری ئەمەو گۆڕان روو دەدات لە سستەمە جیاوازەکاندا جا کۆمەڵایەتی بێت یا سیاسی .

هۆکارەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی

گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە حەزو ئارەزوو نایەتە ئاراوە , بەڵکو ڕوو دەدات ئەگەر بمانەوێ و نەمانەوێ , بۆیە کرنگە کە شیکردنەوە بکرێت بۆ نەگۆڕان کە چ شتێک ڕوو دەدات کە کۆمەڵگا لە سەر ئاستێکی پێشکەوتن ڕابوەستێت و جوڵە نەکات ؟ یا ئەگەر گۆڕانکاری بێتە ئاراوە چ ئاڵوگۆرێک دەبێت و نەوەکان بە کۆن و نوێوە چۆن پێشوازی دەکەن و مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن ؟

بۆیە دەپرسین گۆڕانی قووڵ و بناغەیی لە کوێ دایا؟ ئایا لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی یە یان لە ئەرک و ڕۆڵەکاندایە, لە بەهاکان و پەیوەندیەکاندایە ؟ ئەمەو کۆمەڵێک لایەنی بەرچاو لە خۆ دەگرێت کە گۆڕان سەرچاوەی پێشکەوتنەکانە .زۆر لە زانایان دەڵێن و وتویانە ویژدانی مرۆڤ بوونەکەی دیاری ناکات , بەڵکو بوونە کۆمەڵایەتییەکەی ویژدانی دیاری دەکات .[٢٥]

---

[٢٥] فوئاد تاهیر سادق,کۆمەڵزانی و کورد,چاپخانەی ژیار,سلێمانی

ئەگەر کۆمەڵگا دابەش بکەینە سەر دوو بەشدا بۆ ئەوەی بزانرێت کێ لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵایەتیە و کێ دژیەتی ئەوە بێشک و بێ یەک و دوو هەردوو بەشەکەی کۆمەڵگا لە ململانێن بۆ ئەوەی قۆشمەی ئەوە بکەن کە بە پەلە بڵێن ئێمە , ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت نەک بەش و لایەن و گروپ بگرە خێزان و تاکەکانی کۆمەڵگا بە هەموو رەگەزەکانەوە لە گۆڕاندان بۆ خودی خۆیان و خێزان و کۆمەڵگاکەیان , بۆیە ناکرێت هیچ کەس و لایەنێکی دیاری کراو گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە موڵک و تاپۆی خۆی بزانێت .

زۆر جار تاک گۆڕان دەکات لە ڕوخساری خۆیدا و شێوازی نوێ دەبینێتەوە و پیادەی دەکات , هەروەها بۆ لەبەر کردنی جل و بەرگیش , ئەمەش پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیای سەردەمەو لە سەردەمی جیهانگیریدا دەبینرێت و لای زۆربەی ئەندامانی کۆمەڵگا ئاساییە و لای هەندێکیش نامۆیە , جا هەر چۆنێک بێت ڕوو دەدات . ئە گەر باسی گۆڕین بکەین ئەوە شتەکان یەکجار زۆرن و کۆتایی نایەت , لە ڕووی کۆمەڵایەتی و ژیانی رۆژانەوە ناکرێت تیشک نەخرێتە سەریان , دکتۆر متعب مەناف دەڵێت ئەو کەسەی بە تاکی ئەکتیڤ دەژمێردرێت کە تێکەڵی ژیانی ڕۆژانەی

خەڵک بێت لە خۆشی و ناخۆشیەکانیاندا بە شداربێت ,کێ لە ئێمە بە زۆرینەی نەوەکانەوە (کۆن و نوێ) لە هاتنی ئامێری مۆبایلەوە ئامێرەکەمان نەگۆریوە , نەک نە گۆڕیوە یان گۆڕیوە, بەڵکو لەوانەیە ساڵانە بیگۆرین یا هەر ئامێرێکی دیکە بێت لە سەیارەوە تاوەکو کاتژمێری سەردەست , ئەوە باسی کەرەستەی ناو ماڵ ناکەین , کە بە چ شێوەیەک گۆڕانی بە سەر هاتووە و گۆراوە بۆ جوانتر وشێوازێکی نوێ و گونجاوی لە خۆ گرتووە , لە ڕووی دەروونیەوە زانایان وتویانە زۆر گرنگە لە نێو ماڵدا گۆڕانکاری بکرێت ماوەی جارێک لە ساڵێکدا بۆ نموونە ژووری نوستن و شێوازەکەی و ....هتد .

ئەمەو بەدەیان نموونەی دیکە لە گۆڕانکارییەکان بونیان هەیە و جا کەرەستەیی بێت یا کۆمەڵایەتی یان سیاسی. بەشی شێری گۆڕانکاریەکان نەوەی نوێ دەگرێتەوە و ناکرێت پشت گوێ بخرێن لە لایەن خێزان و دەسەڵاتەوە , بگرە خودی خۆیانیش بەشدارن لەو پرۆسەیەدا , چونکە پرۆسەکانی گۆڕان یەک لایانە نیە و دەستە گروپییە و تاک , بۆیە بەرنامە و پلان گرنگە بۆ گۆڕانکارییەکان و گونجاندن لە سەرووی هەمویانەوە دێت , کە چۆن

پێشوازی دەکەی و چۆن مامەڵەی لە گەڵدا دەکەیت و چۆن دەچێتە بواری پیادەکردن و جێبەجێکردندا.ئۆگست کۆنت باسی کۆمەڵناسی کردووەو دابەشی کردووە بۆ دوو بەش (social statics) جێگیربوونی کۆمەڵایەتی و بۆ دیراسەکردنی سستەمەکانی کۆمەڵگاو (social dynamics) جوڵە یا بزوتنەوەی کۆمەڵایەتی بۆ دیراسەکرنی گەشەپێدان و گۆڕانە ,کە هەردوو یەکسانە لە گرنگیدا و ناتوانین یەکێکیان لە وی دی جیابکەینەوە [٢٦].

ئەمەو زۆر لە زانایان باسی گۆڕانیان کردووە بە شێوازو بۆچونی جیاواز لە یەکتر . هیربرت سپنسەر باسی پەیوەندیی کردووە لە نێوان ڕەگەزە جۆراو جۆرەکانی کۆمەڵگادا و چۆن کاریگەری لەسەر یەکتر دەکەن و هەریەکەیان ڕۆڵی تایبەتی خۆی دەبێت و دەبنە هۆکاری سەرەکی بۆ تێگەیشتنی ئاڵوگۆڕاوەکان و گۆڕانکارییەکان کە لەسەر یەکەکان و کۆمەڵ ڕوو دەدات بە شێوەیەکی گشتی ,.بە لام ئەمیل دۆرکایم بایەخێکی زۆر دەدات بە

---

[٢٦] د.احمد مصطفى خاگر, التغير الاجتماعى والتحديث,المكتب الجامعى الحديث, الاسكندرية

گـۆڕان لە زۆربەی کارەکانیـدا بە تـایبەتی لە دابەشـکردنی کــارلە کۆمەڵگــادا(the division of labour) کە کۆمەلگاکـان لە بـارودۆخی کـامڵبوونی میکـانیکییەوە دەچـنە کـامڵبوونی ئەنـدامێتییەوە .هەروەهـا کـارل مـارکس باسـی گـۆڕانی کـردووە لەزۆربەی نوسـینە سۆسـیۆلۆجیکانیدا ئە گەر لە هەموویا نەبێت و ڕاڤەکردن و هۆکارەکانیشی باس کــردووە بــۆ هەر گۆڕانکــاریەک کە ڕوو دەدات جــا چ لە ڕووی (کـۆمەڵایەتی – ئـابووری – سیاسـی – مێژویـی)وە بێت .[٢٧]

ئەگەر بــاس لە هۆکارەکــانی گــۆڕان بکەیــن ئەوە چەنــد تەوەرێک لەخۆدەگرێت

تەوەری یەکەم کۆمەڵایەتی بۆ نموونە گۆڕانی کۆمەڵایەتی ڕوو دەدات لە چوارچێوەی بـوونی مرۆڤدا بـۆ پیـادەکردنی ژیانی ڕۆژانەی و بیرکـردنەوە بۆ ئایندە و دواڕۆژ ,ئەمەش وادەکــات کە لە قۆنــاغی کلاســیکیە وە بچێــتە قۆنــاغی پێشــکەوتنەوە , ئەمەش زۆر جــار لە لایەن پێشــەواکان و بلیمەتەکانـدا بەدەرکەوتـووە کە ئاماژەیـان بە بـارودۆخێکی

[٢٧] هەمان سەرچاوە

زیندوو کردووه[28] ئەم ئاماژەپێکردنه دەچێته چوارچێوەی سەرکردایەتی کاریزماوه که به بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی ناوزەن دەکرێت وەک شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی که پاشان ئەو سەرکردەیه بزوتنەوەکه دەخاته ژێر ڕکێفی خۆیەوه و کۆمەڵیش له ژێر ئەو دەسەڵاتەدا دەهێڵێتەوه و بەکاریان دەهێنێت بۆ مەرامه تایبەتییەکانی خۆی و له پڕۆژەیەکی تایبەتدا پیادەی دەکات که زۆر جار زەرەرو قازانجی لێک جیاناکرێتەوه [29]

هەروەها ڕێکخراوه کۆمەڵایەتییەکان به پارته سیاسی و سەندیکا پیشەییەکانیشەوه دەچنه چوارچێوەی گۆڕانی کۆمەڵایەتییەوه بۆ نموونه ئەوگۆڕانه سیاسیه تۆکمەیەی که بەسەر ڕژێمی پێشووی عیراقدا هات و سەدام حسێن به شێوەیەک سزای خۆی وەرگرت و سەرجەم دام و دەزگاکان به سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و پەروەردەیی وعەسکەری و هتد.گۆڕانی بەسەر هات و گەیشتینه ئەم بارودۆخەی که تێدا دەژین بۆیه میلەت بەردەوام پێویستی به گۆڕان هەیه بۆ جێبەجێکردنی حەزو

[28] معن خليل عمرواخرون,مدخل الى علم الاجتماع ,جامعه بغداد

[29] ڕەحیم سابیر, کوردۆلۆجی, چ١,چاپخانەی داناز,سلێمانی

ئارەزووەکانی پێداویستییەکانی لە هەموو خزمەتگوزارییەک چ بۆ خۆی بێت یا خێزان یان کۆمەڵگاکەی , ئەگەر ئەمانەی کە باسکران پشت گوێ بخرێن یان نەکرێن ئەوە دەچێتە چوار چێوەی قەیرانێکی سیاسیەوە لە وانەیە ببێتە هۆکاری شەڕو کوشتاریش کەسی بەتوانا و لایەنی خاوەن ئەزموون و ئەمەکداری خاک و نیشتیمان دەبێت بەدواداچون بە خودی خۆی و بەرنامەکەیدا بکات کە تاچ ڕادەیە ک گونجاوو بە سوودە لە خزمەتکردنی هاوڵاتیاندا ئەگەر نا ئەوە دیوەکەی دیکە دەگرێتەوەو پێویستە چاکسازی بۆ بکرێت و چاک بکرێت ,چونکە سەردەمی جیهانگیری هەڵقوڵاوی پێشکەوتنەکانی جیهانەو ململانێ هێناوەتە ئاراوە بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی و لە سەر ڕێتمی کۆن و کلاسیک نامێنێتەوەو بەرەو پەرەسەندن و نوێبوونەوە دەڕوات . کە گرنگە هەموو لایەکمان کار لەو پێناوەدا بکەین بۆ سەر خستنی خاک و نیشتمانمان .

ئەگەر باس لە بزوتنەوی کۆمەڵایەتی بکەین ئەوە دیارە ستاتیک نییە , بەڵکو جووڵە کردن و ناڕەزایی دەربڕینە, ئەمەش لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا بەدی دەکرێن کار دەکاتە سەر ئایدۆلۆژیا و بیر و بۆچونەکانیش , ئەمەش هەموو

کەسێک ناگرێتەوە کە دەبنە هۆکاری ئەوەی بیر لە ئایدۆلۆژیای دیکە بکرێتەوە بۆ بەدیهێنانی خواستەکانیان و زۆر جار پێداویستیەکانی تاک و کۆمەڵگا دەبنە فاکتەری سەرەکی گۆران کە گۆرانی کۆمەلایەتی لێدەبێتەوە بۆ نموونە بەرز بوونەوەی نرخی شتومەک دەبێتە هۆکاری نەگونجان لە گەڵ مووچەدا ,ئەمەش دوورکەوتنەوەیەکە لە کرین و لەوانەیە پەنا ببرێتە بەر شتی دیکە [٣٠]

بەڵام هۆکارە سیاسیەکان دەچێتە چوارچێوەی بیروبۆچون و ئایدۆلۆژیاوە کە گەشەو پەرەسەندنی دەبێتە گۆڕان لەبوارە جیاجیاکاندا , لە دایک بوونی مرۆڤەوە و لەو ژینگەیەی کە تێدا دەژی و ژیاوە تێکەڵ بە کۆمەڵ دەبێت , ئەم هێزە کار دەکات بۆ گۆڕانی نموونەیی و ڕاستەقینە کە کار دەکاتە سەر پەیوەندی وپڕۆسە و ڕۆڵ و سستەمە کۆمەلایەتیەکاندا.[٣١]

هەروەها کۆمەڵێ هۆکاری دیکە هەیە کە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دەبنە هۆکاری گۆڕانی کۆمەلایەتی وەک شۆرش,جەنگ, هۆشیاری نەتەوەیی کە زۆر جار

---

[٣٠] نبیل عبدالهادی ,علم الاجتماع التربوی, عمان

[٣١] حامد عبدالسلام الزهران ,علم النفس الاجتماعی

دەسـکەوتی بـاش و بەسـوود بـۆ کۆمەڵگـا بەرپـا دەکەن لەڕووی سیاسـی و ئـابوری و کۆمەڵایەتیشـەوە,ئەمەو زۆر جـار هۆکـاری سیاسـی کـاریگەری زیـاتر دەبەخشـێ لە گەشەسـەندن و ئیشـکردنی سیاسـیدا ئەمەش بەڕوونـی بەدیـار دەکەوێ لە میکـانیزمی پـارتە سیاسـیەکان و چیـنە کۆمەڵایەتیەکاندا بۆ چەسپاندنی پێگەی سیاسی خۆیان لە کۆمەڵگـادا, ئەمەش هەنـدێ جـار دەچێـتە چوارچێـوەی پارتەکـانەوە بـۆ بەرژەوەنـدی خۆیـان و بە تـایبەت بەکارهێنانی ئەو هەموو شتانە لەگۆڕانی کۆمەڵایەتی دا بۆ گەیشـتن بە دەسـەڵات کە بەرنـامەی سـەرجەم پـارتە سیاسیەکانە [٣٢]

مرۆڤ بەردەوام ئاوێتە دەبێت لە گەڵ ژینگەدا بۆ پاراستنی مـانەوەی خـودی خـۆی لەکۆمەڵـدا , بەردەوام پەیوەنـدیە سروشـتییە کۆمەڵایەتیەکـانی ڕووبەڕووی گۆڕان دەبێـتەوە کە کولتـور دەیسـەپێنێ یـان مـرۆڤ دەیسـەپێنێتە سـەر کولتوردا لەو هۆکارانە سروشتی یە کە شوێنگەی جوگرافی و زەوی و کەش و هەوا ش دەگرێتەوە, کە دەبنە فاکتەری

[٣٢] محمد احمد الزغبی,التغیر الاجتماعی بین علم الاجتماع البرجوازی وعلم الاجتماع الاشتراکی

سـەرەکی کـۆچکردنی مـرۆڤ,کە گـۆڕانی گشـتی بە جێدەهێڵێت لە ژیانی هاووڵاتیاندا.فاکتەری دانیشتوان یەکێکی دیکەیە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا واتا قەوارەو دابەشبوونی , هەروەها بەهاکان و فاکتەری پێداویستی بەشێکی دیکەن لەو هۆکارانە کە پێداویستیەکانی مرۆڤ دەبنە هۆکارێکی بێـوێنەی گـۆڕانی کـۆمەڵاتی,ئەمەو ناکرێـت فـاکتەری تەکنۆلۆجی باس نەکرێت کە هیچ کەسێک ناتوانێت لەگەڵ ئەو شـاڵاوەدا ململانـێ ی ئەوە بکـات کە خـۆی بە دوور بخاتەوە لە پێشکەوتنەکانی سەردەم لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.[٣٣]

بـۆیە ئەتـوانین بڵـێن گـۆڕانی کـۆمەڵاتی جیـاوازە لە کۆمەڵگـایەکەوە بـۆ ئەوی تـر , ئەمەش دەگەرێـتەوە بـۆ جیاوازی بیرکردنەوەو کولتور, بۆ شۆرشی پیشەسازی کە بارودۆخی کۆمەڵایەتی گۆڕی بۆ دۆخێکی نوێ و کاراتر لە سستەم و داب و نەریت و بگرە بە ها کۆمەڵایەتیەکانیشدا وەک بایەخدان بە کات و ئیشکردن و بونیادی خێزانی و کـۆمەڵایەتی و سیاسـی و ئـاینی و ئابووریش,نەخشـەی

---

[٣٣] سناو الخولی,المدخل الی علم الاجتماع, دار المعرفه الجامعیه, الاسكندریه

جیهانی سیاسیش گۆڕانکاری بەسەرهات و پێگەی تاکیش لە جێگیرییەوە بەرەو گۆڕان گەشەی کرد لە سایەی شۆرشی پیشەسازیدا ,هەروەها پەیوەندی بەربڵاوی نێوان کۆمەڵگاکان بە هۆی پێشکەوتنەکانەوە هۆکاری پرۆسەی بە پەلەی ڕۆشنبیری و گۆڕانە بۆیە گۆڕانی دوێنێ جیاوازە لە گۆڕانی ئەمرۆدا بە شۆرشی تەکنۆلۆجی و کەرەستەکانی پەیوەندی کردن , هەروەها تێکەڵاوبوونی گۆڕانکارییەکان بە پێ شوێن و کات ,ئەم گۆڕانکاریانە چاوەڕوانکراوە لە هەموو دیاردەیەکدا , چونکە گۆڕانی ئەمڕۆ بە پلان و بەرنامەی گونجاوە و مەبەسدارە بۆ نوێبوونەوە کە کۆمەڵگا دروسکارێتی , بەڵام لە کۆندا هەڕەمەکی بووە و بێ بەرنامەی دارێژراو بووە هەر ئەوەش وایکردووە هاووڵاتیان ترسیان لا دروست بێت بە وێنەیەکی دیکە تێگەیشتنی پەیدا کردبوو لەمڕۆدا ئەستەمە مرۆڤ گۆڕان بە دیاردەیەکی نامۆ ئەژماربکات , چونکە پلەو پەرەسەندنی گۆڕانکارییەکان لە پەلەییدا وەکو تیشکی خۆر وایەی و بە ڕوونی میوانی ماڵەکان بووەو هیچ ئەندامێکی کۆمەڵگا خۆی بە دوور ناخات تەنها سەرگەردان و نامۆکان نەبێت .

دەرئەنجام بۆمان دەرکەوت کە دیراسە کردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی مەحاڵ نییە و لە هەمان کاتدا ئاسانیش نییە بەهۆی بەربڵاوی گۆڕانکارییەکانەوە لە هەموو بوارەکانی ژیانداو بە هەموو کات و ساتیەکانییەوە و مرۆڤ لە ئەنجامی پێشکەوتنەکانەوە ملکەچی گۆڕانی کۆمەڵایەتییە ,بۆیە گرانی بابەتەکە لە تەنگ و چەڵەمەی بابەتیانەدا خۆی دەگرێتەوەو گرنگە تێگەیشتنی تۆکمە و باش هەبێت بۆ دیاردە گۆڕاوەکان لەهەر لایەنێکی ژیاندا بێت ,لەبەر ئەوەی گۆڕان بە کتوپڕی نییە و بەڵکو بە پلەیە و بە شوێن و کات دەگۆرێت بە هۆی جیاوازی ئایدۆلۆجیاوە, ئەمەش وایکردووە کە بڵێن گۆڕانی کۆمەڵایەتی گۆڕانێکی ڕۆشنبیرییە بە هۆی بەربڵاوی گۆڕانی ڕۆشنبیرییەوە .

بۆیە لە سۆسیۆلۆجیادا بایەخ بەگۆڕانی ڕۆشنبیری دەدرێت وەک ئەوەی کە بزانرێت چۆن کاریگەری دەکاتە سەر ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی ,هەر گۆڕانێک لە بارودۆخ و پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی بێت ئەوە تێکەڵبووی ئەو هەڵوێست و بارودۆخەیە کە لە ژیانی ڕۆژانەی تاک و کۆمەڵگادا ڕوودەدات , بۆیە گۆڕانی کۆمەڵایەتی ڕێژەییە و ڕەها نییە , بە گشتی گۆڕانی کۆمەڵاتی شێوازێکی

نوێبـوونەوەی لە ئەسـتۆ گرتـووە بـۆ گەشەسـەندن و بە پڕۆسەیەکی کاراو ئەکتیڤ و پۆسیتیڤ دەژمێردرێت .

لە کۆتاییدا دەڵێن پڕۆسـەی گۆڕانی کۆمەڵاتی پڕۆسـەیەکی بەردەوامە و پێویسـتی بە هۆکـاری جۆراوجـۆرە بـۆ گـۆڕان بە پێی سروشتی بارودۆخی کۆمەڵگا و واقیعی کۆمەڵایەتی و ژینگەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا .

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی

ڕێکخراوە کۆمەڵایەتیەکان بریتیە لە پێکهاتەیەک لە ڕەگەزە جیاوازەکان(تاک، گروپ) کەجۆرە یەکێتیەکی گونجاویان هەیە بۆدەستنیشانکردن و خاوەنی خەسڵەتی ڕەگەزە بەدیهێنەرەکانیەتی.

هەروەها ئەتوانین بڵێین گروپێکی کۆمەڵایەتیە و خاوەن سنووری تایبەتی خۆیەتی، وە خاوەن کولتورێکی لاوەکی هاوبەشە بەمەبەست دامەزراوە لەپێناوی هەوڵدان بۆهێنانەدی ئامانجێک لەڕێگەی هەوڵ و کۆششی هاوبەشی ئەندامەکانیەوە

.

ڕێکخراوە دیموکراتیەکان ئامرازی کۆنترۆڵکردنی کارمەندانی دەوڵەتە و پێکهاتەیەکی خۆ هەڵسوڕێنەر و سەربەخۆن و ڕۆڵی پردێک دەبینن لەنێوان تاک و خێزان و دەوڵەتدا ئەمانە ڕێکخراوی جەماوەرین و پێویستیەکانی ژیان دروستیانی کردوون بۆ خزمەتکردنی خاک و

نیشـــــتیمان و لەپێنـــــاو بەرجەســـــتەکردنی ئـــــازادی و دیموکراسی و دادپەروەری کۆمەڵایەتیدا.

کۆمەڵی مەدەنی

کـۆمەڵگەی مەدەنـی ئەتـوانین بڵێـین هەرلەدوای ڕاپەڕیـنە مەزنەکەی سـاڵی ١٩٩١ وە لەکوردسـتانی عیراقـدا گەشـەی سەندووەو هەنگاو هەنگاو چووەتە بـواری پراکتیزەکردنەوە و هاووڵاتیـان و ڕێکخراوەکـان، دەسـەڵاتیش کاریـان بەو سسـتمە دیموکراسـییە کـردووە تـاڕادەیەکی بـاش، چـونکە مانـاکەی بەیەک پێناسـە کۆتـایی پێنـایەت , بەڵکو زۆر لەوە فراوانتر و گشتگیرترە، چونکە کۆمەڵگەی مەدەنی بریتیە لەو کـۆمەڵگەیەی کەئەنـدامەکانی ئـازادن و گـروپ و ڕێکخـراو ئەنجـوومەنی جۆراوجـۆر دروسـت دەکەن بـۆ ڕاپەرانـدنی کاروبارەکانی ژیانی ڕۆژانەیان کە ڕوودەدات..

واتـا کۆبـوونەوەی خەڵـکە بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـە و گیروگرفتەکانیـان. واتـا بەشـدارییەکی سـەرفرازو خـۆبەخش لەلایەن هاووڵاتیـانەوە بـۆ ڕاپەرانـدنی ئـیش و کارەکانیـان ئەمەش دیموکراسیەتێکی ڕاستەوخۆی هاوڵاتیانە.

چەمکــی کــۆمەڵگەی مەدەنــی یەکێــک لەمەرجەکــانی دامەزرانــدنی سســتمێکی دیموکراســی ســەقامگیرەو لەکۆمەڵێــک دامەزراوە و ڕێکخراوپێــک دێــت کەدەبێــتە کۆپرییەک لەنێوان دەسەڵات و کۆمەڵگادا.

هەربۆیە ناوەڕۆکی کۆمەڵگەی مەدەنی ڕێکخستنی خەڵکە لە کۆمەڵگــاداو ئەکتیڤکــردن و بەشــداریکردنیانە لەچــارەی خۆنوسـیندا، هەروەهـا دیـاریکردنی ژیانیـان بەسیاسـەتێکی بەرنامەدارێژ.

کۆمەڵگەی مەدەنی لەکۆمەڵێک ڕەگەز پێک دێت لەوانە:

١.بــوونی دام دەزگاکــان کەپەیوەنــدی دارن بەدەوڵەتەوە نــــوێنەرایەتی بەرژەوەنــــدیەکانی هاووڵاتیــــانن لەبوارەجیاجیاکانـدا وەک(سـەندیکا، ڕێکخـراو) بەمەرجێـک ســەربەخۆیی تەواو هەبێــت لەنێــوان ئەم ڕێکخــراو و سەندیکایانەدا.

٢.پاراسـتنی مـافی هاووڵاتیـان لەبیروبۆچـونە جیاوازەکانـدا، وەک گوزارشت کردن، خۆشەویستی بۆ خاک، لایەنگیری و ئینتیما بۆ هەر ئایدۆلۆژیایەک، یا بەپێچەوانەوە.

٣. بەهێزکردنــی دامودەزگــا و ڕێکخراوەکــانی کــۆمەڵگەی مەدەنی کەئەمەش لەوانەیە لەتواناکانی دەوڵەت کەم بکاتەوە

لەپیادەکردنی دەسەڵات دژی هاووڵاتیان، چونکە ئەم ڕێکخراوانە ڕۆڵی ناوەند دەبینن لەنێوان دەوڵەت و هاووڵاتیاندا، هەربۆیە ناکرێت هاووڵاتی وا مامەڵەبکرێت کە نامۆیە لەگەڵ دەسەڵاتدا، لەبیر دەسەڵاتداران بچێت کە نوێنەری هاووڵاتیانن و بەدەنگی ئەوان خاوەن پۆستن، چونکە هاووڵاتی سەر بەگروپێکی گەورەیە و هەرلەوێوە چارەسەری کێشەکانی حکومەت و دەسەڵات دەکرێت بێ گەڕانەوە بۆیان یا پەڕاوێزخستنیان واتە تێکدانی بارودۆخی سیاسیوکۆمەلایەتی...

بنەماکانی کۆمەڵگەی مەدەنی کاریگەری تەواویان هەیە لەسەر ڕەوشی کۆمەلایەتی و سیاسی وڵات لەوانە بنەمای ڕۆوشنبیری کە پشت بە بەهاو بیرو ئاڕاستە جیاجیاکان دەبەستێت , هەروەها بنەمای ئایدۆلۆژی پشت بەبیرو باوەڕە ئاینی وسیاسیەکان دەبەستێت بەجیاوازیەکانی هەریەک لەوبۆچونانە، بەڵام بنەمای سیاسی پشت بەئازادی و دیموکراسی دەبەستێت بۆ هاووڵاتیان لەنێوان دەسەڵاتە جیاجیاکاندا، ئەمە جگە لە بنەمای ئابووری و سیاسی، کە هەریەک لەمانەش تایبەتمەندی ئابووری و یاسایی خۆی هەیە جیا لەوی تر.

گرنگی دەزگاکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بۆسەربەخۆیی

١. دروستبوونی دەزگا و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و سنووری دەستێوەردانی دەوڵەت لەم پرۆسەیەدا.

٢. سەربەخۆیی دارایی بۆ دەزگاکانی کۆمەڵگەی مەدەنی.

٣. سەربەخۆیی کارگێری وڕێکخراوەیی بەپەیرەوی ناوخۆییەوە.

٤. کۆمەڵگەی مەدەنی کاتێک کۆتایی پێدێت کەکۆمەڵگەی سیاسی دەست بەکارەکانی دەکات و ململانێی سەخت دەکات بۆگەیشتن بەدەسەڵات.

تێگەیشتن لەچەمکی کۆمەڵگای مەدەنی و کۆتاییهێنان بەم چەمکە ئەستەمە تاوەکو خوێندنەوەیەکی مێژوویی پەرەسەندنی ئەم تیۆرە نەکرێت کە بەململانێی ئایدۆلۆژیاوە سەرچاوە دەگرێت کە کۆمەڵگە مرۆیەکان تێدا ژیاون لەنێوان سەرجەم هێزە کۆمەڵایەتیە جیاوازەکاندا، هەربۆیە لە ژێر ئەم ململانێیەدا پەرەیسەندووە وەک لەبانگەشەکەرانی بورجواو دەرەبەگەکاندا پاشان لەنێوان بورجواو سوشیالستەکاندا.

ئەوجیـــاوازیە ئایـــدۆلۆژیانە هەوڵ دەدات لەڕاڤەکردنـــی چەمکەکـــانی سەربەســـتی و یەکســـانی و دادپەروەری و دەســـەڵات و دەوڵەت و دیموکراســـی دەتـــوانین بڵێـــین کـــۆمەڵگەی مەدەنـــی بـــریتیە لە بەشـــە ڕێکخراوەکـــانی کـــۆمەڵگەی گشـــتی کە بـــریتیە لە کـــۆمەڵگەی ئەنـــدامێتی هاونیشـــتیمانی، کەناســـنامەی ئەنـــدامێتی لەڕێکخـــراوە جیاجیاکانـدا هەبێـت کەواتە ئەم ڕێکخـراوانەی کـۆمەڵگەی مەدەنـــی لەســـەر بـــنەڕەت و بنەمـــای متمـــانەی تەواوی هاووڵاتیـــان دروســـت دەبـــن بەوپەڕیـــی ڕاســـتگۆیی و لێهـاتویەوە کـاردەکەن و چـاودێری ڕاسـتەقینەی وڵاتـن.[٣٤]

---

[٣٤] فاتح عبدالجبار، کۆمەڵگەی مەدەنی وەرچەرخانی دیموکراسی لەعێراقدا، و: ئاوات ئەحمەد، گۆڤاری مەدەنیەت، سلێمانی

دروستبوون و سەرهەڵدانی کۆمەڵگەی مەدەنی

ئەم چەمکە زۆر کۆن نییە و بەڵکو نوێیە و دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی چەرخی ئەوروپی نویَ(التنوير) سەردەمی گۆڕانکاریەکان کە لە ناوەڕاستی سەدەی حەڤدەدا ڕویداوە، وەک گۆڕانکاریەکانی سستەمی دەرەبەگایەتی بۆ سستەمی سیاسیوکۆمەڵایەتی، دروست بوونی سەرمایەداری و پرۆسەی چاکسازی ئاینیی، هەروەها دەرکەوتنی بزوتنەوەی مرۆڤایەتی بەشێوەیەکی بەربڵاو کەبایەخ دەدات بەمافی مرۆڤ و ئازادیەکانی. هەروەها دیاریکردنی ئیش و کاری دەوڵەت و سروشتی دەسەڵات و میکانیزمی کارکردنی، لەگەڵ چۆنێتی ڕێکخستنی کاری دام ودەزگاکان لەچوارچێوەی دەوڵەتدا. ئەمەجگە لە دروست کردن و دیاریکردنی شێوازی پەیوەندیەکانی دەسەڵات و خەڵک.

هەربۆیەکۆمەڵگەی مەدەنی جەخت لەسەر دوو بنەمای سەرەکی دەکاتەوە:

١.هاوڵاتی بوون (٢) دیموکراسیەت و چۆنیەتی پێگەیاندنی هاووڵاتیان بۆئەوەی کۆمەڵگەیەکی ڕاستەقینەی دیموکراسی

بێت.قوتابخانەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی چەند شێوەیەک لەخۆدەگرێت(جۆن لۆک) باسی لەقوتابخانەی یاسایی سروشتی دەکات لەسەدەی(١٧.-١٨) کەبایەخی دەدا بە جیاوازی نێوان کۆمەڵگەی مەدەنی و یاسای سروشتی.

بەڵام قوتابخانەی هیگڵ و مارکس بەجیاوازیەکانیانەوە بایەخیان دەدا بەکۆمەڵگەی مەدەنی و دەوڵەت.

لەکۆتاییدا دەڵێین کاتێک پێناسەی کۆمەڵگەی مەدەنی دەکرێت و دەبێتە باسی سیاسەتمەداران و ڕۆشنبیران، دەبێت باس لەسەربەخۆیی دادگا و یاساو دەستوور بکرێت، لەگەڵ بیروبۆچوونی جیاوازەوە، واتا دەوڵەت پێی نابێتە قۆناغی بەدامەزراوەیی بۆ دام و دەزگاکانی.

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

ماف و ئەرکەکانی هاووڵاتیبوون

پەیوەندی ڕاستەقینەی نێوان تاک و دەوڵەت لە یۆنانی کۆندا بەشێک بووە لە چەمکی هاووڵاتیبوون،واتا تاکێکە لە دەوڵەت.لەنێو شار و دەوڵەتی یۆنانیدا هاووڵاتیبوون ڕەنگدانەوەی لە ماف و لە بەشداریکردن لە ژیانی سیاسی هەبوو بۆ گرووپەکان و ئەرک هەڵگرتنی بارێکی گەورەبوو

بۆ پۆستی گشتی ئەگەر هەڵبژێرابایە ئەمەش بۆ کەمینەیەکی بچووک بوو لەو شارانەدا بۆ ئەو کوڕانە نەبوون کە سەر بە پاشاکان بوون بەڵام هاووڵاتیبوونی نویَ تێگەیشتن بۆی گۆڕاوە بۆ مافی گشتی بۆ هەمووان کە لەسەر بنەمای ماف و ئەرک،کە لە سەدەی ١٧و-١٨ سەری هەڵداوە بۆ مافی مرۆڤ بیَ جیاوازی کە گفتوگۆی ڕۆژانەیە بۆ هەمووان. بۆیە دەپرسین ماف چیە و بۆ کێیە خۆشیەکانی چین؟ کام مافە سەرپشکمان دەکات بۆ ژیان؟ ئەمانە هەمووی پەیوەستە بە ڕاگرتنی باڵانسی تەواو لە نێوان مافی هاووڵاتیبوون و ئەرکەکانی.
واتا مافی ئیشکردن و خوێندن و ژیان و ئازادی دەربڕین و موڵکی کەسی و تا دەگاتە داواکاری مافی منداڵ بۆ خواردن و جل و بەرگ و لەوێوە بۆ دیاری کردنی باوانی منداڵ بۆ خواردن و چاودێری کردنیان،بۆ تەماشای تەلەفزیۆن و کەناڵەکان و ئەلکترۆنیات، بۆیە چەمکی ماف لەڕووی سیاسیەوە کەمتر دەوروژێنرێت لە ململانیَ بۆ چەمکی یەکسانی یا دادپەروەری کۆمەڵایەتی.مارشاڵ باسی هاووڵاتیبوون دەکات لە کتێبی (المواطنة والطبقة الاجتماعية)کە ئەندامێتی تەواوی گروپەکانە کە لە مافە

مەدەنیەکـــانەوە دەســـت پـێ دەکـــات کە ئەمـــیش مـــافە پێویستەکانە بۆ ئازادی تاک.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

(دەستەبژێر)

دەستەبژێر یان دەستەبژێر گرووپێک لە تاکەکانن یان دەکرێ بڵێین دەستەیەک لە تاکەکانن لە ناو کۆمەڵگادا سەرهەڵدەدەن و هەرکام بەئاراستەیەکدا دەیانەوێ کۆمەڵگە بگۆڕن چ بە لای پۆزەتیڤەوە بێت یان نێگەتێڤ،بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم وشەیە ئەم پێناسانەی خوارەوە دەخەینەڕوو: مرۆڤەکان چ لە بواری جەستەیی یان لە بواری فیکری و ئەخلاقی و زۆر لایەنی ترەوە لەگەڵ یەکدا بەرامبەر نین و جیاوازیان هەیە،لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا لە هەرکام لە چین و توێژەکاندا گروپێک لە کەسانی لێهاتووتر و وریاترن، شیاوترینی تاکەکانی ناو ئەو گرووپانە دەستەبژێرکانی ئەو گروپانە پێک دەهێنن. عەلیڕەزا قولی دەڵێت(لە ڕاستیدا سەرجەم ئەو تیۆرانەی کە بە شێوازێک لە شێوازەکان بە ململانێ و مانەوەی تاقمێک لە ناو دەسەڵاتدا،یان ئابووری و بوارەکانی تری کۆمەڵگەدا کۆتایی دێن لەوە دەدوێن کە کەسانێک هەن

توانـای خۆگونجانـدنی زیـاتر، هـۆش و زیرەکـی و توانـاو لێهـاتووی زیاتریـان هەیە لەو مەیـدانەدا و دەگەنە لـوتکەی کـۆمەڵگەو بە واتـایەکی تـر باشـترینەکان دەگەنە لـوتکە. وشـەی دەسـتەبژێرکان بە مانـای گەورەکان،بەهرەمەنـدانی ئەندێشە،کەسـایەتی و توانسـتە بەرفراوانەکانی فکری و ڕێکخستن.

دەستەبژێرکان بە گرووپێکی بچووک و داخراو لە تاکەکان دەوتـرێ کە لە توانـایی و توانسـتی زیـاتر بەهرەمەنـدن، لە زۆربەی کۆمەڵگاکانـدا دەسـتەبژێر حکومیەکـان زۆربەی بڕیـارە گرنگەکـان دەردەکەن،بە زۆری دەسـتەبژێرکان بە هۆی دەست بەسەرداگرتنی سەروەتی کۆمەڵگاو ڕاگەیاندنە گشـتیەکان،دەتوانن هێزو دەسـەڵاتی خۆیـان پیـادە بـکەن، ڕایـت میڵـز کۆمەڵناسـی ئەمریکـی بـاوەڕی وابـوو کە لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا دەستەبژێرکانی دەسەڵات پێکهاتوون لە ڕێبەرانی حکوومەت،سەربازە پایەبەرزەکان و هەروەها کۆمپانیا گەورەکان،ئەو لەسەر ئەو بڕوایە بوو کە ئەم ڕێـبەرانە بـۆ ڕاگـرتن و چـاودێری دەسـەڵات لەگەڵ یەکتـردا ڕێکـن و بە هەمـاهەنگی یەکتـرەوە کـار دەکەن.

جۆرەکانی دەستەبژێر

بەو پێیەی کە پێناسەی دەستەبژێرکان لەسەر دوو بنەمای سەرەکی وەک ئۆتۆریتە(حاکمیەت) و دەسترۆشتوو تەفسیر دەکرێت،بە مەبەستی پۆلێن کردنی جۆرەکانی دەستەبژێر دەکرێ ئەو دوو پێوەرەی سەرەوە وەک پێوەری سەرەکی وەربگرین،پێوەری یەکەمیان واتا حاکمیەت جێاگای سەرنجی ماکس ڤێبەر بووە،ئەو چەند خاڵەو چەند تێبینی تر سەبارەت بە ناوچەی جوگرافی و بزووتنەوەی ناسیۆنالیزم بەم شێوازانەی خوارەوە دابەش دەکرێن.

١.دەستەبژێرە تەقلیدی و ئایینیەکان.

ئەم جۆرە لە دەستەبژێرکان لەو حاکمیەت و دەسترۆشتووییە بەهرەمەندن کە سەرچاوەکەی لە پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان و ئایدیاو بیروباوەڕە نەریتیەکاندایە،،ڕیشەی لە ڕابردوویەکی دووردایە و لەسەر ڕێوڕەسمێکی کۆن و دوور و درێژ وەستاون.بەم شێوازە سەرجەم هەڵبژاردە ئەرستۆکراتیەکان بە هەڵبژرادەی

تەقلیـــدی دادەنـــرێن چـــونکە بەهـــای نازنـــاوی خانەدانەکان(Nobles)پێوەندیان هەیە بە ڕەچەڵەک و بن و بنەچەی ئەوانەوە،یان ئەوەی کە سەرۆک هۆزێکی تەقلیدی حـــاکمیەتی خـــۆی لەوە ئەزانـــێ کە جێنشـــینی دوابەدوای ســـەرۆکی پێشـــووتر یـــان خـــوایەکی ئەفســـانەییە،هەروەها دەشـــکرێ دەســـــتەبژێر ئایینیەکـــان وەک دەســـــتەبژێر تەقلیدیەکان سەیر بکەین لەبەر ئەوەی حاکمیەت و دەست ڕۆشتووی ئەوان پێوەندی هەیە بە ڕێزگرتن لە بەشێک لەو ڕاستیانەی کە لە دێر زەمانەوە بۆ مرۆڤ دەرکەوتوون یان ســـەر بە نەریتێکـــی دوور و درێـــژە کە بەهـــای خـــۆی وەرگرتووە.مـــاکس ڤێـــبەر لە کتێبی(ئـــابوری و کـــۆمەڵگە)دا بـــاس لە دەســـەڵاتداریەتی بـــاڵای تەقلیـــدی دەکـــات کە ئەم شـــێوازە لە تەقلیـــد لای مـــاکس ڤێـــبەر دەگەڕێـــتەوە بـــۆ ئەو بیروبـاوەڕە بـاوانەی سـەر بە پیـرۆزی ئەو نەریت و گەلەن کە لە کـۆنەوە بایەخیـان هەبـووە و ئەم شـێوازە لە تەقلیـد شـــەرعیەت دەبەخشـــێ بەو کەســـانە،وەک ڕاســـپێردراو کە کردەوەو ئەرکەکانی دەسەڵاتی مەعنەوی دەگوازرێتەوە بۆ سەرجەم خزم و خێش و کەسانی دەوروبەری،لە دیدگای ڤیبەرەوە هێزی کاریزمایی بە پێچەوانەی هێزی ئەقڵانیەوە

که سـەرەتا دامەزراوەو ڕێکخـراوە کۆمەڵایەتیەکـان توشـی گۆڕانکاری دەکات و دواتر تێڕوانینە تاکیەکان دەگۆڕێت،بە پـێچەوانەوە هێـزی کاریزمـایی سـەرەتا ژیـانی ڕۆحـی دەگۆڕێت و دواتر لە دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکاندا گۆڕانکاری و وەرچەرخـــــان دروســـــــت دەکـــــــات.

٢.دەســـــــــــتەبژێر ئایـــــــــــــدۆلۆژیەکان

ئەم جۆرەی دەستەبژێر پێکهاتوون لەو گروپ و کەسانە کە لە دەورووبەری ئایدۆلۆژییەکی دیاریکراو کۆبوونەتەوە یان ئەوەتا لە دروستکردن و ڕێکخستنی ئایدۆلۆژیەکی تایبەتدا بەشـدارن،هەروەها دەکرێ ئەو گروپ و کەسـانە لە ڕیزی ئەم جۆرە دەستەبژێردا دابنێین کە ئایدۆلۆژیەکی دیاریکراو بڵاو دەکەنەوە و پڕوپاگەندەی بۆ دەکەن لە پێناو ناساندنیدا چـالاکی دەنـوێنن و دەکـرێ خۆشـیان گوتـاربێژ بـن،بەو شـێوەیە کە ڕایـت میلـز دەڵێـت ئەم نوخبـانەش هەر وەک دەســتەبژێر کاریزماییەکـان وەک پێویســت بەشـێک نـین لەدەسـتەبژێرکانی دەسـەڵات.ئەم نوخبـانە دەتـوانن خـاوەنی دەســت ڕۆیشــتووی بــن بە بــێ ئۆتــۆریتەو حــاکمیەتی ڕەسمی،لێرەدا دەکرێ باس لەو دەستەبژێر نەیارانە بکەین کە یـان دەســەڵاتی حــاکم ڕەت دەکەنەوە یــان ڕەخــنەی

لێدەگرن.ئەم نوخبانە بە زۆری ئەو گروپانە دەگرێتەوە کە لە داهاتوودا دەبنە هۆی لایەنگیری دووبارە لە کردەوەی مێژوویدا.لەم ڕوانگەوە دەکرێ ڕەخنە ئاراستەی میلز و پەیڕەوانی بکرێت چونکە ئەوان ڕۆڵی "دژی دەستەبژێرکان"یان بە تایبەت لە کردەوەی مێژوویدا پشت گوێخستبوو.

٣.دەستەبژێر سەمبولیەکان

بەشێوەیەکی گشتی ئەم جۆرە نوخبانە لە پۆلێن کردندا لە بیرکراون،ئەمە لە کاتێکدایە کە ئەم گرووپە ئەرکی گرنگیان لەسەر شانە،زۆربەی هەرە زۆری دەستەبژێرکان لە تایبەتمەندی سەمبولیک بەهرەمەندن و لە ڕاستیدا یەو کەسانەی لەم گروپانەی دەستەبژێردا دادەنرێن، لە ڕوانگەی ئەو کەسانەوە کە پەیڕەویان لێدەکەن یان دژی ئەوان دەجوڵێنەوە لە بەهای سەمبولیک بەهرەمەندن،بەهاکان،ئایدیاکان،سەمبولەکان، بارودۆخی ئێستا،دامەزراوەکان،ئایدیا نوێیەکان، لە پرسە سیاسیەکاندا کۆدەبنەوە و ڕەنگدەدەنەوە،لەم نێوانەدا بەرپرس و ڕێبەرە مەعنەوی ڕۆحی و ئایدۆلۆژیەکان باشتر دەتوانن هەڵگری تایبەتمەندی سەمبولیک بن،نموونەی ئەم جۆرە

دەستەبژێریە ئەو تاکانەن کە خاوەنی ڕەفتار،کردار،لای گەنجان، وەک قارەمان سەیریان دەکرێت و هەروەها وەرزشوانەکان،چونکە ئەم هونەرمەندانە بۆ گەنجان سەمبول و نوێنەری عەشق،لێهاتوویی، نەریت شکێنی، و سیفاتی لەم جۆرەن،ئەم جۆرە کاریگەرانە لە ڕێگای میدیاکانەوە بۆ سەر گەنجان دەگوازرێتەوە،لەم ڕێگایەوە جۆرە پەیوەندیەکی خۆشەویستی و لایەنگیری دروست دەبێت.

٤.**دەستەبژێری سیاسی** ئەزموونە مێژووییەکان ئەوەیان دەرخستووە کە سەرهەڵدان و پێشکەوتن یان ڕووخان و دارِمانی هەر وڵاتێک بە دەستەبژێر سیاسیەکانەوە پەیوەستە،هزرو ئەندێشەی ئەم بەشە لە دەستەبژێر لە بەڕێوەبردنی پڕۆگرامە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانداو چۆنیەتی هێنانەدی ویست و داخوازیەکانی خەڵک و گەل بە ڕادەیەکی دیاریکراو و چارەنوساز،کاریگەری هەیە،لە کۆمەڵگەی پیشەسازیدا ڕۆژئاوادا گروپی دەستەبژێری سیاسی وەک گرووپێکی ڕەسمی کە بەشێوازێکی یاسایی هەڵبژێردراون پێناسە و شرۆڤە دەکرێن،ئەمە لە کاتێکدایە کە گروپی دەستەبژێر لە وڵاتانی بەردەم گەشەدا بە تایبەت

وڵاتـــانی جیهـــانی ســـێهەم لەگەڵ پێناســـەی زانایـــانی وەک پاریتۆ موسکا کە چەمکی گروپی دەستەبژێری سیاسیان وەک چەمکێکـــی بنەڕەتـــی هێنـــاوەتە نـــاو زانســـتی کۆمەڵایەتیەوە یەک دەگرێتەوە.[٣٥]

[٣٥] کەریم قادر پور، دەستەبژێرو گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکان، چاپی یەکەم ٢٠٠٩

تیۆری دەستەبژێر

میتۆدی دەستەبژێر لە توێژینەوە سیاسیەکاندا بڵاوبووەو شیکردنەوەی بەراوردکاری دەستەبژێر، بەدرێژی کات و شوێن،بوو بە یەکێک لە بایەخپێدانەکانی توێژەران لە گۆڕەپانی سیاسەتی بەراوردکاری، شیکردنەوەی دەستەبژێر وەک پێکۆڵییەک(تحدی)ی میتۆدی یاسایی دادەنرێت،کە پێدادەگرێت لەسەر ڕەفتاری ژمارەیەکی تا ڕادەیەک بچووک لە دروستکەرانی بڕیار،نەک دامەزراوەی فەرمانڕەوایی،هەرچۆن پێکۆڵ(تحدی)ی میتۆدی گروپ دەکات لەو ڕووەی کە دەسەڵات و کاریگەری تاکە گروپێک بۆ خۆی نیشان دەدات(واتە ئەوانەی کە بڕیار دروست دەکەن) هەروەها لایەنگرانی بانگەشەی ئەوە دەکەن کە وەک جێگرەوەیەک بۆ شیکردنەوەی چینایەتی کە خوودی توێژێکی کۆمەڵایەتی وەک پسپۆڕی بۆ لێکۆڵینەوە وەردەگرن و بە کرۆکی سەرکردایەتی سیاسی دادەنێن،گووتەی بنەڕەتی لە شیکردنەوەی دەستەبژێردا ئەوەیە کە هەموو کۆمەڵگەیەک بەسەر دوو توێژدا

دابەشدەکرێت:فەرمانڕەوا(الحاکم)و وە بەرفەرمان(المحکوم) فەرمانڕەواکان ژمارەیان کەمە و خاوەنی هێزن و بڕیاری گرنگ دەردەکەن کە گاریگەرییان لەسەر ژیانی کۆمەڵگە هەیە گروپێکی یەکرتووی پێکەوەبەستراوی لەسەر ژیانی کۆمەڵگە هەیە، گروپێکی یەکگرتووی پێکەوە بەستراوی هوشیار دروست دەکەن،کە بەهۆی ئینتیمای خێزانی،یان کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەکانی بەرهەمهێنان یان بەرجەستەکردنی بەهای ئایینی،یان کۆمەڵایەتی باو، یان بەرزی ئاستی زانین،یان بوونی لێهاتووی دیاریکراو تیایاندا.توانای کۆنترۆڵکردنیان دەبێت.ئەگەر توێژەر تیشک بخاتە سەر ئەم گروپە،ئەتوانێت بەشێوەیەکی زۆر چاک لە شێوازی کارلێکردنی سیاسی لە کۆمەڵگادا تێبگات،بەڵام بەرفەرمانەکان(محکومین) کە زۆرینەن و بەشداری ناکەن کاریگەریش نین،لە پڕۆسەی دروستکردنی بڕیار لەسەریان گوێڕایەڵ و پەیڕەوکەر دەبن.[٣٦]

---

[٣٦] تیۆری دەستەبژێر، کەمال ئەلمەنوفی، و: سۆران ئەحمەد گۆڤاری نۆڤین ژمارە ١٥

بنەماو ئاڕاستەکانی شیکردنەوەی دەستەبژێر.

ڕەگەکانی تویژینەوەی دەستەبژێریی دەگەڕێتەوە بۆ نووسینەکانی(ئەفلاتوون و ئەرستۆ) میتۆدی دەستەبژێری قالبی نەگرت لەسەردەی نوێدا نەبێت،ئەمەش بە بەشداری ژمارەیەک بیرمەندو نووسەر.(سان سیمۆن) یەکەم کەس بوو هێڵە گشتیەکانی شیکردنەوەی دەستەبژێری دانا، کاتێک کۆمەڵگەی وەک هەرەمێک تەماشاکرد کە لە لوتکەکەیدا دەستەبژێری سیاسی هەیە لەبەر ئەوەی دەستەبژێر ڕاستیەکی حاشا هەڵنەگربووە بۆ هەر کۆمەڵگەیەک(سان سیمۆن) وای بینی کە چاکسازی لە هەر سیستەمێکی فەرمانڕەوایی لە ڕێگەی گۆڕانی دەستەبژێرەوە نەبێت،نابێت، بەو پێیە ئەرکی فەرمانڕەوایی بدرێتە دەست زانا و هونەرمەندەکان گەورە پیاوانی پیشەسازی، ئەو کارەی کە قەناعەتەکت دەردەخات بە پێویستی پشتبەستنی دەستەبژێری سیاسیە لەسەر ئامادەگیەکان نەک ئینتیمای خێزانی دەخاتە ڕوو.(هیولیتی) حاڵەتی سیستمی سیاسی فەڕەنسی پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی فەڕەنسی لە ساڵی

١٨٧٩ز لێکداوەتەوە لە ڕوانگەی دەستەبژێر،کە بەچینی فەرمانڕەوا یان چینی نایاب ناوی بردووە(کە لە پاشا و خانەدانەکان و پیاوانی ئایینی پێک هاتوون) و وای دانا کە ڕەفتاری ئەمانە لە بنەڕەتدا بەرپرسیارە لە هەڵگیرسانی شۆڕشدا. نوسەرێکی تر کە ناوی(لودڤیک جیمبلوکس) بۆ ئەوە چووە کە دەوڵەت لەوە تێناپەڕێت کە باڵادەستی کەمینە بێت بەسەر زۆرینەدا. ئەم کەمینەیە، وەک دەستەبژێری سیاسی،پشت بە فاکتەری بایۆلۆجی دەبەستێت، کە لە باڵادەستی عەقڵیە بەسەر تاکەکانی تری کۆمەڵگادا خۆی دەنوێنێت.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

میتۆدی دەستەبژێر لەنێوان لایەنە باش و خراپەکانیدا

بەشێوەیەکی گشتی دەکرێت قسە لەسەر ژمارەیەکی زۆر لایەنـــی باشـــی شـــیکردنەوەی دەســـتەبژێری بکەیـــن. ١.میتۆدی دەستەبژێر بەوەی کە لە پێکهاتەی دەستەبژێر و ئامـــانجی ئەنـــدامەکانی و ڕۆشـــنبیری سیاســـیانە لەخـــۆ دەگرێت،بە ئەلتەرناتیڤێک بۆ شیکردنەوەی یاسایی/ ڕەسمی دەژمێردرێـت.توێژینەوەی هەڵسـوکەوتی خـاوەن هێزەکـان یـارمەتی تێگەشـتنی قـوڵتر و وردتـری ڕەفتـاری سیاسـی دەدات ســـەرباری ئەوەی کە شـــیکردنەوەی دەســـتەبژێری زۆر گرنگـــــــی بە لایەنەکـــــانی دەرچووەکـــــــان دەدات.(سیاســـەتەکان و بڕیارەکـان) نـادات، بەڵام پرسـیار دەوروژێنێـــــــــت و وەڵامــــــــی پەیوەدنیــــــــدار بە تێچووەکانی(المـدخلات) دروسـتکردنی سیاسـەت پێشـکەش دەکات تیشک دەخاتە سەر بکەرە سیاسیەکان، واتە ئەوانەی کە دامەزراوەکـان دروسـت دەکەن و دەسـتورەکان دادەنێن

ئەوانەی کە پـــــلان دادەڕێــــــژن و بڕیـــــــار دەدەن.
٢.ئەم میتـۆدە تـا ڕادەیەکـی زۆر ڕێـگە بە کـۆنترۆڵکردنی کرۆکـی لێکـۆڵینەوەکە دەدات لە ڕووی جەختکردنـی لەسـەر خـودی گـروپەکە لە نـاو سیسـتمی سیاسـیدا بە جۆرێـک وادەکـــات شـــیکردنەوە قـــووڵەکە و پێـــوانەکە لە حکـــــــــومکردنەوە شـــــــــیاو بێـــــــــت.
٣.توانـای پراکتتیزەکردنـی هەیە لە چوارچێوەیەکی فراوانـدا بەهــۆی بــوونی دەســتەبژێرەوە لە تێکــڕای سیســتمە سیاسیەکاندا:دیموکراسـی یـان نادیموکراسـی مـۆدێرن یـان تەقلدیـــدی یـــان گواســـتراوە، ئـــاڵۆز یـــان ســـادە.
٤.بانگەشـــەکەرانی میتـــۆدەکە ڕۆڵێکـــی گەورە دەدەنە پـــاڵ دەســـتەبژێر لە هێنـــانەدی سیاسەتناســـیەکی بـــێلایەن و بـــابەتی،کە وای بـــۆ دەچـــن شـــیکردنەوەی دەســـتەبژێری بەشێکە لە شیکردنەوەی زانستی فراوان بۆ کۆمەڵگەو ڕۆڵـی سیاسـەت تیایـدا،پێچەوانەی فەیلەسـوفە سیاسـیەکانەوە،کە تێڕوانینێکـی فەلسـەفەیی و ئاکارییـان بـۆ سیسـتمی سیاسـی خستنەڕوو بەبێ گەڕان بەدوای نەگۆڕەکانـدا لە کـۆمەڵگەی مرۆیـدا. نووسـەرانی دەسـتەبژێر جەخـت لەسـەر ئەوە دەکەنەوە کە شـیکردنەوەیەکی زانسـتیان بـۆ سیسـتمی

سیاسی خستۆتەڕوو،کە پشت بە میتۆدی مێژووی و تێبینی و ڕووپێوی کۆمەڵایەتی دەبەستێت و ئامانجی دۆزینەوەی یاسا گشتیەکانە کە فەرمانڕەوایی ئەم سیستمە دەکات وەک یاسای ئاسنینی ئۆلیگارشی کە مشلز دایڕشت جێی بیرهێنانەوە ئەم یاسایە بە هیچ شێوەیەک کاری بەسەر دادپەروەری یان ئاکاری سیستەمی سیاسیەوە نیە.مشلز دەڵێت: یاسای ئۆلیگارشی وەک هەر یاسایەکی سۆسیۆلۆژی تر،چاکە و خراپە و تێدەپەڕێنێت و ئەرکی زانست ئەوە نیە بەدوای ئەوەدا بگەڕێت کە دیادەکە چاکە خراپ. سەرباری ئەو لایەنە بەهێزانە کەمی تویژینەوە سیاسیە کار پێکراوەکان کە لە چوارچێوەی دەستەبژێردا بەکارهاتوون،تێبینی دەکرێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ یاستەنگی شاراوە لە میتۆدەکە خۆیدا کە گرنگترینیان:

١.ناڕوونی فکریە بەشێوەیەکی گشتی کە ئەدەبیاتی دەستەبژێری پێ جیادەکرێتەوە.چەمکە بنەڕەتیەکانی وەک دەستەبژێر و هێز و دەسەڵات و توانا هێشتا پێناسەیەکی ورد نەکراون وجیاوازی نێوانیان ڕوون نەبۆتەوە، بە جۆرێک ڕێگە بە بەکارهێنانی بدات لە بونیادنانی تیۆری دەستەبژێردا. ئەوەی وامان لێدەکات کە سەرمان

سـورپبمێنێت، ئەوەیە کە بەڕاستی تـوێژەران لەسـەر خـودی پێناسـەی دەستەبژێر جیاوازییان هەیە. بۆ نموونە(هارولـد لاسوێل) سێ پێناسەی بۆ دەستەبژێر خستەوەتە ڕوو:(ئەو کەمیـنەیە کە گەورەتـرین بەش لەهەر بەهـایەک بەدەسـت دەهێنێت)(ئەو کەساقنە لەخۆ دەگرێت کە گەورەترین بەشی هێزیـان هەیە لە گروپـدا)(بە سـادەیی کەسـە خـاوەن دەسـەڵاتەکان لە خـۆ دەگرێـت)(ڕایـت میلـز) قسـە لەسـەر دەستەبژێر دەکات و مەبەستی لێی بازنە ئابوری و سیاسـی و سەربازیەکانە کە بەیەکدا دەچن و بەشداری لە دەرکردنی ئەو بڕیـارانەدا دەکەن، کە بە لایەنـی کەمەوە کـاریگەری لەسـەر ئاسـتی نەتەوەیـی بەجێـدەهێڵن.(جیریاینت بـاری) دەسـتەبژێر وا پێناسـە دەکـات کە کەمینەیەکـی بچـووکە ڕۆڵێکـی کـاریگەر لە کاروبـاری و سیاسـی کـۆمەڵایەتی کـۆمەڵگەدا دەگێڕێت.(سـۆزان کیلۆ)مەبەسـتی لە دەسـتەبژێر کەمیـنەیەکە لە تاکەکـان خزمەتـی گروپێـک دەکەن، بە جۆرێـک،کە گروپەکـان خـۆی پێـی ڕازییە.(ڕۆبـرت داڵ) وا دەستەبژێر دەبینێت کەمینەیەکن لە تاکەکان فەزلّیان زاڵە لە حـاڵەتی جیـاوازی لایەنگریکردنـدا دەربـارەی پرسـە سەرەکیەکان لە کۆمەڵگەدا.

٢.زەحمەتی دیاریکردنی ئەندامەکانی دەستەبژێرو هەروەها زەحمەتی کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی تایبەتمەندیە کۆمەڵایەتی و کەسیەکانیان.کێشەی تەفسیرکردنی ڕاڤەی سیاسی دەستەبژێر پەیوەستە بەم خاڵەوە.توێژەر چۆن باکگراوندی کۆمەڵایەتی ئەندامانی دەستەبژێر دەبەستێتەوە بەکاری سیاسی ئەوانەوە؟ هەتا ئێستا هیچ بەڵگەیەکی ماددی بەدەستەوە نیە لەسەر ئەوەی باکگراوندی کۆمەڵایەتی ڕەفتاری سیاسی دیاری دەکات.[٣٧]
١٩٧٥ باسی خۆشی ئاژەڵ دەکات کە ئەوانیش بوونەوەرن و هەست بە ئازاردان دەکەن هەروەها باسی بەرژەوەندیەکانی مرۆڤ و ئاژەڵ دەکات بۆ یەکتر واتا مامەڵەکردنی باش و تەندروستیان لەگەڵ بکرێت بێ ئازاردانیان.

---

[٣٧] گۆڤاری نۆڤین ژمارە ١٥ ساڵی ٢٠٠٩

بەشی سێهەم

دەوڵەت و سیستمی فیدڕاڵی

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

دەوڵەت

گروپێکە لە تاکەکانی کۆمەڵ پیادەی چالاکیەکانیان دەکەن لە سـەر هەرێمێکـی جـوگرافی دیـاریکراو و ملکەچـی سستمێکی سیاسین بۆ کاروباری هاووڵاتیان .

هەروەها دەوڵەت سەرپەرشتی چالاکی سیاسی و ئابوری و کـۆمەڵایەتی دەکـات کە ئامـانجی پێشـکەوتن و چـاککردن و باشـکردنی ئاسـتی ژیـانی هاووڵاتیـانە , ئە م چـالاکیە بێگومـان جیهـان دەگـرێتەوە کە کۆمەڵێـک دەوڵەت لە خـۆ دەگرێت بە سستم و شێوەی جیاوازەوە .

دەوڵەت : کۆبـونەوەیەکی سیاسـیە کیـانێکی سـەروەری دادەمەزرێنێ لە چوارچێوەی هەرێمێکـی دیـاری کـراودا و پیـادەی دەسـەڵات دەکـات لە چـوار چێوەی ڕێکخراوێک لە دام و دەزگاکاندا.

بۆیە ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی دەوڵەت پێک دێت لە (هاوڵاتیـان – هەرێـم – حکـومەت – سـەروەری) لە گەڵ دانپێـدان بە دەوڵەت کە کەسـێتی یاسـایی لە خـۆ دەگرێـت . چەمکـی دەوڵەت ئامـاژە پێکردنـی کۆمەڵێـک شـتە لەوانە کۆمەڵێک لە دام و دەزگاکـان یەکەیەکـی هەرێمـی کیـانێکی

مێژووی،بیرۆکەیەکی فەلسەفی، لە زمانی ڕۆژانەدا زۆر جار تێکەڵاوبوونێـــک دروســـت دەبێـــت لە نێـــوان دەوڵەت و حکـــومەت،هەردوو چەمـــکەکە بەکاردەهێنرێـــت لە شـــوێنی یەکتر،زۆر جار شێوەی حکومەت بینراوە و دۆزراوەتەوە لە نێو گروپە گەورەکاندا چونکە دەوڵەت شێوەیەکی نوێیە لە چـاو حکـــومەت بـــۆیە پەیوەنـــدی نێوانیـــان ئـــاڵۆزە،چونکە حکـــومەت بەشـــێکە لە دەوڵەت و بە باشـــترین گرنگتـــرین بەشی ئەژمار دەکرێت.

دەوڵەتـــی نـــوێ بەهێـــز و گشـــتگیرە و سروشـــتی دەبێـــتە پـــارچەیەکی ناوەنـــدی لە گفتوگـــۆی سیاســـی ئایـــدۆلۆجی ئەمەش ڕەنگـــــدانەوەی دەبێـــــت بە پـــــلەی یەکەم لە یەکەم/جیاوازیەکـــان لە سروشـــتی دەســـەڵاتی دەوڵەت و بەرژەوەنـدیەکانی واتـا تیۆرییەکـانی دەوڵەت و کێبڕکێکانی. دووەم/ هەندێ جیاوازی قوڵ هەیە لەسەر ئەرکێتی و ڕۆڵـی ڕاسـتەقینەی دەوڵەت کە دەبێـت چـی بکـات و چـی واز لـێ بێنێت بۆ تاکەکانی دیکە.

تایبەتمەندیەکانی دەوڵەت:

١.-پیادە کردنی سەروەری : دەوڵەت خۆی خاوەنی هێزی باڵایە کە پەیوەست نییە بە کۆمەڵگاوە , بۆیە بەرزدەبێتە وە سەر سەرجەم ڕێکخراو و گروپەکاندا , هەر بۆیە هۆبز بەوە باسی دەکات کە دڕندەیەکی گەورەیە .

٢.- سروشتی گشتی دام و دەزگاکانی دەوڵەت : ئەمەش بە پێچەوانەی ریکخراوەتایبەتیەکانی کۆمەڵگای مەدەنیە

٣.- گوزارشت کردن لە شەرعیەت : نەریتێکە مەرج نییە بەبەردەوام پێویست بێت , ملکەچ بونی هاوڵاتیان بۆ بریارەکان , گرنگ گوزارشت کردنی بریارەکانە بۆ بەرژەوەندی زۆرینەی کۆمەڵگا .

٤.- دەوڵەت کەرەستەی هەیمەنەتە: دەوڵەت هێزی بە زۆری هەیە بۆ گرنتی ملکەچ بوون بە بریارەکانی و سزادانی سەرپێچی کەران وەک ڤێبەر دەڵێ دەوڵەت کەرەستەی توندوتیژی شەرعی لایە لە کۆمەڵگادا.

٥.- سروشتی هەرێمی دەوڵەت :دەوڵەت گرتبونەوەیەکی هەرێمیە و ئاوێتەیە بە هەرێمی جوگرافیەوە لە سنورێکی

گونجـاودا کە دەوڵەت پیـادەی کارەکـانی لە سـەر ئەنجـام دەدا.

دروستبوونی دەوڵەت

کۆمەڵێک تیۆر هەیە باس لە چۆنیەتی دروستبونی دەوڵەت دەکات لەوانە:

١.-تیـۆری خواوەنـدی :خـاوەن ئەم تیـۆرە پێـان وایە کە دەوڵەت دەگەرێـتەوە بـۆ پەروەردگـار و مـرۆڤ تەنهـا فاکتەرێکە و هیچ پەیوەندیەکی پێوە نیە و بەڵکو خودا خۆی دادوەری بۆی دیاری کردوە کە کاروبارەکانی بەرێوەبەرن. تیۆری ئاینی (تیۆکراتی):

زۆرێک لەکۆمەڵەکان وایان دەبینو دەیان ژمارد کەئیرادەی خواوەنـد هۆکـاری سـەرەکیو راسـتەوخۆیە بۆدروسـت بوونی دەوڵەتو یاسا دانانەکانی ئەوەی گرنگە لەم تیۆرەدا بەدی بکەین ئەو تێڕوانینە پیرۆزکردنەی دەوڵەتو فەرمان ڕەوایە، فەرمـان ڕەوا بەلایـانەوە سـێبەری خـودایە لەسـەر زەوی پاشـان ڕەوایەتـی دەوڵەت دەگەڕێـتەوە بـۆئەوەی کەسیسـتەمێکی پیـرۆزەو خـواوەن سـەپاندوویەتی بـۆ بەجێهێنـانی مەبەسـت لەژیـانی کۆمەڵایەتیـدا بـۆیە بـۆ هـیچ

کەس نیە لەم بازنەیە دەربچێت یان هەستێت بەهەر جۆرە گۆڕانکارییەک، بەڵام یەک ئایینی دەشێت ببێتەهۆی دروست بوونی دەوڵەتێک لەژمارەی نەتەوەکان، هەموو دەوڵەتێک کەبەهۆی ئایینەوە لەنەتەوەی جیاواز جیاواز پێک هاتووە، ئەوە ململانێی نەتەوەی کەرتو پەرتی دەکات تائەودەمەی هەموو نەتەوەکانی ناوی سەربەخۆ دەبن، واتا بێگومان هۆکاری کۆمەڵایەتی بەسەر هۆکاری سیاسیدا سەردەکەوێت.

٢.تیۆری هێز : خاوەن ئەم تیۆرە پێیان وایە دەوڵەت لەڕوانگەی دەسەڵاتی بە هێزەکانەوە دروست بووە بە سەر بێ هێزەکاندا, چونکە زۆرینەی ئەوانەی گەیشتونە بە دەسەڵات پشتیان بە هێز بەستووە و ترسی هاووڵاتیانیان قوستوەتەوە لە دڵەراوکێ و جەنگەکان و خۆشەویستیان بۆ ئاسایش و جێگیری کە ئەمەش پاڵنەرێکە بۆ دروستبونی دەوڵەت .

٣.-تیۆری سروشتی : بنەمای ئەم تیۆرە پشت بە سروشتی مرۆڤی کۆمەڵاتی دەبەستێت , چونکە مرۆڤ ناتوانێ بە تەنها بژێ و دوور لە تاکەکانی هاورێ بێتەوە و دەبێت

ئـاویتە بێـت و پاشـان گروپەکـان ئـارەزووی سـەرکردەو دەسەڵات و دوای دەوڵەت .

٤.-تیۆری گریبەستی کۆمەڵایەتی: خـاوەن ئەم تیۆرە وای دەبیـنن کە تاکەکـانی کۆمەڵگـا گردبـونەتەوە لەسـەر دروسـتبوونی دەوڵەت لە روانـگەی گرێبەسـتی رێکەوتنەکانیانەوە , واتـا گەل حـوکمی دەوڵەتـی لا پەسـەندە بەرامـبەر جێبەجێکـردن و دابینکردنـی پێداویسـتیەکانیان و بـاری ئاسایشـیان و هەمـاهەنگی پەیوەنـدیەکانیان لەگەڵ یەکتردا .

ئاسـان نـیە بەدواداچـوونی دروسـت بـوونی دیـاردەیەک لەدیاردەکـان بکەیـنو نکـوڵی لەوە بکرێـت کەدەوڵەت دیـاردەیەکی کـۆمەڵایەتیە, بـۆیە لێکـدانەوەو راڤەکردنـی جۆراوجـۆ هەیەو کـراوە بۆچـۆنیەتی دروسـت بـوونی دەوڵەت، هەندێک وای دەبینن کەدەوڵەت بـریتییە لە ئیرادەی خواوەنـدو ئەوانـی دیـکە بڕوایـان وایە کەهێـزی سـەربازی گرێبەسـتی کـۆمەڵایەتیەو هەردوولا کاریـان کـردووە بۆدروسـت بـوونی دەوڵەتو، بەرەی سـێیەم وای دەبیـنن کەدەوڵەت لەئەنجـامی پێشـکەوتنی سروشـتیو حەتمی کۆمەڵەوە دروست بووە.

٥. تیۆری پێشکەوتنی خێزانی:

خێـزان بـریتییە لە نـاوکی یەکەمـی کـۆمەڵ و بە یەکەیەکـی کــۆمەڵایەتی دەژمێــردرێ بــۆ پڕکــردنەوەی پێداویســتیە سروشـتیە رەسـەنەکانی مـرۆڤ دروسـت بـووە کە لەژیـانی رۆژانەیـدا رووبەڕووی دەبێـتەوە، پاشـان بەفراوانـی بـوونی چواچێــوەی خێــزانو زیــادبوونی ژمــارەی خێزانەکــان کەدەچێــتە چوارچێــوەی (عەشــرەتو خــێڵەوە)، کە ئەم کڵانـانەش هـۆز پێـک دەهێنن، پاشـان گونـد ودواتـر نـاحیە و قەزاو شــاری سیاســی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێـت کەدەوڵەت هـیچ نـیە جگە لەخێـزان کەبەشـێوەیەکی پلەبەنـدی گەشـەی کردووەو پێشکەوتوە ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە هەندێک پێیـان وایە پێکهـاتنی دەوڵەت کـۆمەڵایەتییە، بەڵکـو دەوڵەت قەوارەیەکـی سیاسـیەو کۆمەڵێـک فـاکتەر دروسـتی کـردوون وەک نەتەوە، دەوڵەتی ناسیۆنالیستی تـاکە شـێوەی سیاسـیە کە لەگەڵ پێکهــاتەی کــۆمەڵایەتی سروشــتیدا دەگونجێــت، دەوڵەتی نەتەوەی ئەگەر نەکەوێتە بەر گومڕای نەتەوەیەکـی لەخـۆی بەهێزتـر یـان پێکهـاتە سیاسـیەکەی وەک دەوڵەت بکەوێتە بەرکاریگەری پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکەی وەک هـۆزو عەشرەتو خێزان.

٦. تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی:

تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی تیۆرێکە بەشێوەیەکی گشتی رەگێکی چەسپاوی هەیە لەهێزی سیاسیدا.

تۆماز هۆبزو جون لۆک و ژان ژاک رۆسۆ بە پێشەنگە یەکەمیەکانی ئەم ئاراستەیە دەژمێرێن، گرێبەستی کۆمەڵایەتی بە بنەڕەت دادەنێن کە دەوڵەت لەسەری دروست بووە ئەگەرچی کۆمەڵی سروشتی بەئاسایش‌و سەقامگیری و هاوکاری لەنێوان تاکەکاندا وەسف بکرێ یان ئەوە دەرکەوتنی دەوڵەت بەشێوە مۆدێرنەکەی‌و ئەو سەروەری و هێزەی کەهەیەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گرێبەستەی کە لەدانیشتوانی ئەو کۆمەڵە سروشتیانەی بەستویانەو ڕازی بوون پێی.

زۆرێک لەزانایان واباوەڕ دەکەن ئەو بارودۆخە سروشتیە وێنای قۆناغێکی پێشوتر دەکات لەڕێکخراوە کۆمەڵایەتی‌و سیاسیەکان‌وبنچینەی ریکخراوەکانی رەفتاری تاکەکان لەوماوەیەدا، واتا دۆخی سروشتی لەژێر سایەی یاسای سروشتیدایە. بەڵام دوای ئەو بارودۆخە خەڵک لەڕێگەی

ئەوکەسانەوە کەتارادەیەک خاوەنی مافی سیاسیو مەدەنیبوون بەرەو بونیادنانی کۆمەڵی مەدەنی دەچن.
هۆبز:- دەڵێت دۆخی سروشتی بۆ مرۆڤ بریتییە لە دۆخی جەنگو ململانێی هەمیشەیی، واتە جەنگی هەمووان دژی هەمووان بۆ ئەوەی تاکەکان پارێزگاری لە ئاسایشو سەقامگیری خۆیان بکەن، دەستیان لەئازادییە تایبەتیەکانی خۆیان هڵگرتووە، بۆڕێزگرتن لەودەسەڵاتەی کەگرێبەستیان بۆکردووە بەم کۆمەڵەیە دەوترێت کۆمەڵەی (بەرژەوەندی هاوبەش) کە لەتاک بەهێزترە و دەمێنێتەوەو نەمرەو دەسەڵاتەکەی رەهایە، گرێبەستی کۆمەڵایەتی بەلای هۆبزەوە ئەوەیە کەهەموو تاکەکان بەشێوەیەکی رەها دەست لەتێکرای مافەکانیان هەڵدەگرن بۆ کەسێک کە کاروباریان بەڕێوەببات.بەڵام جۆن لۆک:- بڕوای بەراستی مێژووی هەبوو بۆ گرێبەستی کۆمەڵایەتی، بەبنەمای داناوە بۆ پارێزگاری کردن لەسەر ئازادی تاکو سەربەخۆی سروشتیان، بەو پێیەی تاک هەر بەسروشت ئازاد و سەربەخۆ و یەکسانە لەگەڵ ئەوانی دیکەدا. بۆیە هیچ کەسێک ناتوانێت کەسێک ملکەچی هێزێکی سیاسی بکات ئەگەر ئەو کەسە ڕازی نەبێت لەسەری لەبەرئەوە

دەســــهەڵگرتن لەئـــازادی سروشـــتی دەبێــت لەڕێــگەی پەیمانـامەیەکی کـۆمەڵایەتیەوە دەبێـت، کەتایـدا ژمـارەیەک لەتاکەکـان ڕێـک دەکەون لەســەر پێـک هێنـانی گروپێکـی کۆمەڵایەتی وەک یەکەیەک کاربکات لەپێناو بەرگری کردن لەژیـانو خاوەنداریەتی بەو واتـایە دەردەکەوێت رێککەوتـن لەنێــوان تــاکە ئازادەکانــدایە نەک لەنێــوان ژێردەســـتەو سەردەســـت، جـــۆن لـــۆک ئەوە دووپـــات دەکـــاتەوە کەســـەروەریو دەســـەڵاتی کۆتـــایی بەدەســـت گەلەوەیە، هەروەهــا جەختــی کــردووەتە ســـەر حــوکمی زۆریــنەو پادشــایەتی ڕەهــا رەتــدەکاتەوە.جۆن لـۆک لەگەڵ هـۆبزدا جیاواز دەبێت لەوەی کەسەرچاوەی سەروەری گەلە، بەڵام سەقامگیرکردنی ئەم سەروەرییە حوکمی ڕەهایە، لەکاتێکدا لـــۆک وای دەبینێـــت ســـەرچاوەی ســـەروەری گەلەو ســەقامگیرکردنی پەرلەمـانە.بەڵام جـان جـاک رۆسـۆ:- وا تەماشـادەکات کەهێـز ناتوانێت بە بەهێزی بمێنێتەوە تەنها مەگەر کاتێــک بتوانێـت کەهێـــز بگۆرێــت بـــۆ مـــاف و گـــــوێرایەڵیش بــــۆ ئەرک.بەلای رۆســــۆوە تاکەکــــان لەکارکردنیانــدا خــاوەن ســـەروەری رەهـــان، ئەوان بـــۆ پارێزگـاری کـردن لەسـەر ئاسـایشو سـەقامگیرییان لەسـەر

بنەمـــای گریبەســـتی کـــۆمەڵایەتی کـــۆمەڵێکی مەدەنـــی دابمەزرێنن، بەپێی ئەم ڕێککەوتنە تاکەکان دەست لەخۆیان‌و مافەکانیان هەڵدەگرن بۆ کۆمەڵ.

رۆســۆ دەڵێــت:- هەریەکە لەئـێمە وەک کۆمپانیـایەک وایە کەسـیەتی خـۆی و هەمـوو هێـزەکەی دەخـاتە ژێرخـاوەن ئیـرادەوە ئـێمە وەک دەزگـایەکین کەهەمـوو ئەنـدامێک وەک بەشـێکی نادیـار بـۆ گشـت وەردەگرێـت. ئەم کەسـە گشـتیە کەلەسـەر ئەم شـێوازە پێکدێت، لەیەککگرتنی هەمـوو ئەوانـی دیــکە، ســەرۆکی کۆمــارە یــان دەســتەی سیاســیە یــان ئەنـدامەکانی پێدەوترێت دەوڵەت. بەڵام بەشـداربووان نـاوی گەل یـــان هـــاووڵاتی وەردەگـــرن وەکـــو بەشـــداربوو لە دەسـەڵاتی خـاوەن سـەروەریدا ملکەچ دەکەن بـۆ یاسـاکانی دەوڵەت.ئەنجـــامی گرێبەســـتی لای رۆســـۆ بـــریتییە لە دەسەڵاتی ڕەها لەدەستی گروپێکدا، کە بەرجەستەی ویستی گشتی دەکەن بەپێچەوانەی هۆبزەوە کەدەسـەڵات بەدەست فەرمانڕەوای ڕەهاوەیە، سەروەری ڕەها لای ڕۆسۆ بریتییە لە ئیرادەی گشتی، ئەگەر سـەرچاوەی سـەروەری گەل بێت ئەوا سەقامگیرکردنی دەکەن بەپێچەوانەی هۆبزەوە کە لای ڕۆســۆ بــریتییە لە ئیــرادەی گشــتی، ئەگەر ســەرچاوەی

سەروەری گەل بێت ئەوا سەقامگیرکردنی ئەم سەروەریە ویستی گشتیە کە نوێنەری گەلە، ئیرادەی گشتی بەتەنها دەبێت هێزی دەوڵەت ئاراستە بکات، بەپێی ئامانجی سیستەمەکەی کە بریتییە لە چاکەی گشتی.
سەروەری بریتییە لە پیادەکردنی ویستی گشتی کە بریتییە لە رۆحی گشتی و عەقڵی کۆمەڵایەتی. گوزارشت لەبەرژەوەندی گشتی دەکات و بەتەنها سەرچاوەی یاسادانان و یاساکانە.

شێوە و ئەرکەکانی دەوڵەت :

دەوڵەتانی جیهان جیاوازن لە شێوەدا هەندێکیان سادەن لە پێکهاتەداو هەندێکیان ئاڵۆزو ئەستەمە جیاکردنەوەیان بە وردی لە نێوان دیاردەکانیاندا و بۆیە جیاوازیەکانی نێوانیان بۆ سستمی دەسەڵات دەگەرێتەوە .

دوو جۆر دەوڵەت هەیە : یەکەم : دەوڵەتی یەکگرتوو :
ئەو دەوڵەتەیە کە حکومەت تێدا یەگگرتووە و دەوڵەت وەک یەک یەکە دەردەکەوێ لە روانگەی دەرەکی و ناوەکیدا خەسڵەتەکانی : - یەکەی بریاردەر لە یەک حکومەت پێکدێت و پیادەی سەروەری دەری دەکات و هەر سێ

دەســـــەڵاتەکەی لایە (یاســـــادانان – جێـــبە جێکـــردن – دادوەری) لە چوار چێوەی یەک دەستوردا.
-یەکەی یاساکان : سەرجەم هاولاتیان لە دەوڵەتدا ملکەچی سستم و یاساکانی دەستورن بێ جیاوازی
-یەکەی هەرێـم: ســەرجەم هەرێمەکـان و پارێزگاکـان لە دەوڵەتدا ملکەچی حکومەتی ناوەندین .
دووەم: دەوڵەتــی یەکێتــی : پێـک دێـت لە یەکگرتنــی دوو دەوڵەت یـا زیـاتر بە پێـی رێککەوتـن یـا دەسـتوور بـۆ بە دەســــتهێنانی ئامــــانجی هــــاوبەش لەگەڵ ملکەچبـــوونی دەوڵەتە ناوەکیەکان لە یەکێتێکەدا بۆ حکومەتێکی هاوبەش کە بەو پــــــــیە بەرپرســــــــیاریەکانی حــــــــوکم دابەشــــــــدەکرێت لە دەوڵەتـــــــی یەکێتیـــــــدا .

شێوەکانی دەوڵەتی یەکێتی

-فیدراڵی : لە یەگگرتنی یا یەکێتی چەند هەرێمێک یا ویلایەتێک پێک دێت لە یەک دەوڵەتدا بە ئامانجی بە دیهێنانی بەرژەوەندی هاوبەش بە پێ دەستوور کە هەمووان لە سەری کۆک بن ,سستمی سیاسی تەنها بۆ دەوڵەت دەبێ لە رووی سەروەری دەرەکیدا , بە لام تەنها لە ناوەوەی ولاتدا پیدەی دەسەلات دەکات وە ک خزمەتگوزاری تەندروستی زانستی گواستنەوە و پرۆژە جۆراو جۆرەکان لە هەموو بوارەکاندا , باج وەرگرتن وە ک ئەمەریکا وئوسترالیا و ..هتد

خەسڵەتەکانی : یەک سەرۆک لە گەڵ دادوەر بۆ هەموو ولایەتەکان

یەک سیاسەتی دەرەکی – حکومەتی ناوەندی و حکوماتی لۆکالی – یەک سوپای یەگگرتوو – یەک دەستوور و دەستور و یاسای لۆکالی بۆ هەرێمەکان کە دژ بە دەستووری فیدراڵی نەبێت یەک هێما و ئالا و رەگەزنامە و سرودی نیشتیمانی و ئالای هەرێمەکان لەپاڵ ئالای فیدراڵیدا

-کۆنفیدرالی : یەکێتی نێوان دەوڵەتانە کە دوو دەوڵەت یا زیاتر لە خۆ دەگرێت بە ئارەزووی دەوڵەتان خۆیان رێکەوتن دەکەن بۆ پێکهێنانی دەستەیەک بۆ ئیش و کارەکانیان لە چوار چێوەی رێکەوتندا کە هەموو ئەندامانی یەکێتیێکە لە سەری کۆکن بە ئامانجی گرنتی و بەدیهێنانی بەرژەوەندیە هاوبەشەکانیان لە ئابووری و رۆشنبیری و بەرگری سوپای هاوبەش و ئاسایش وەک :یەکێتی ئەوروپا و ئەنجومەنی هاریکاری عەرەبی کەنداو.

گرنگی درووستبوونی دەوڵەت

یەکەم : هۆکاری گەران بە دوای پێویستیەکانی درستبونی دەوڵەت و بنەما سیاسیەکانی: تیۆری گرێبەستی کۆمەلایەتی لە بۆچوونە کلاسیکیەکەیدا باس لە دروستبونی دەوڵەت دەکات لە ڕوانگەی شێوەی ژیانی هاوولاتیانەوە لە کۆمەڵدا بێ دەوڵەت , ئە م حاڵەتە بە بۆچونی هۆبز و لۆک خۆی لە جەنگی ناوخۆیی و ململانێکاندا دەبینێتەوە , وەک شەری هەمووان دژی هەمووان, ئەمەش وادەکات رێکەوتن هەبێت لە سەر گرێبەستی کۆمەلایەتی ,واتاقوربانی دان بە بەرژەوەندیە تایبەتیەکان لە پێناو بەرژەوەندی گشتیدا,یا

قوربانیدان بە بەشێک لە ئازادیەکانی مرۆڤ بۆ دروستبونی کیانێک پر لە سەروەری بۆ پاراستنی سستم و جێگیری .

دووەم : سروشتی هێزی دەوڵەت : کۆمەڵێک ئاڕاستە لە خۆ دەگرێت.

١-ئاراســـتەی لیبرالـــی :واتەماشـــای دەوڵەت دەکـــات وەک دەســـەڵاتێکی بێ لایەن لە نێوان بەرژەوەندیەکان و گـروپە کێبرکێکان لە کۆمەڵگادا, ئەمەش دەوڵەت دەکاتە متمانەیەکی بنەرەتییەوە بۆ سستمی کۆمەڵایەتی .

٢-ئاراســـتەی مارکســـی :پێیـــان وایە دەوڵەت کەرەســـتەی بنبرکردنـــــی چینـــــایەتیە وەک ئەوەی کە دەوڵەت واتـــــا بورجـــوازیەت و هێـــزدار زاڵـــدەبێت بەســـەر بـــێ هێـــزداو دەیڕوخێنێت .

٣-ئاڕاســتەی سۆشــیال دیموکراتەکــان :دەوڵەت بەرجەســتە دەکەن بـۆ چـاکەی گشـتی و بەرژەوەنـدیە هاوبەشـەکانی کۆمەڵگا لە چوار چێوەی جەختکردنە سەر توانـای دەوڵەت لە چارەسەرکردنی زوڵمداری سستمی چینایەتیدا.

٤-ئاراســـتەی پارێزگـــاران: دەوڵەت بەوە وێنـــادەکەن کە پێویستی بە دەسەڵات و سستم هەیە بۆ پاراستنی کۆمەڵگا لە گێرە شێوێنی .

٥-ئاراســـتەی ژنـــان : واتەماشـــای دەوڵەت دەكـــات وەك كەرەستەیەك بۆ بەسەراگرتنی پیاوان كە پیاو سالاری دێتە ئاراوە بۆ كەمكردنەوەی ژنان و رۆڵەكانیان لە بوارە گشتی و سیاسیەكاندا یا مانەوەیان بە شێوەی ملكەچبوون .

ئەركەكانی دەوڵەت

١- ئەركی بنەرەتی :

دامەزرانـــدنی ســـوپا بـــۆ پاراســـتنی دەوڵەت و تاكەكـــانی, پاراســـتنی ئاســـایش و سســـتم و بە دیهێنـــانی دادپەروەری رێكخستنی دادگا و دروستكردنی چاودێری پەیوەندیەكانی دەرەوە تەمویلكردنی دام و دەزگا عەسكەری و مەدەنی و پاشان دەركردنی پارە .

٢- ئەركـــی خزمەتگـــوزاری :وەك فێربـــوون و رۆشـــنبیری ,چـــاودێری تەندروســـتی , گەیانـــدن , خزمەتگـــوزاری ئـــاو كارەبا , دروستكردنی فرۆكەخانە ..هتد

بە ڕاوبیر و بۆچونی بیرمەندان

ئەركەكانی دەوڵەت لای بیرمە ندان :-

-ئەفلاتون وای دەبینێت بەجێهێنانی دادپەروەری بـریتییە لە ئامانجی سەرەتا و كۆتایی دەوڵەت.

-ئەرستۆ پێی وابووە کەبوونی دەوڵەت بەوە دادەنێت کە بریتییە لەبەجێهێنانی بەرژەوەندی گشتی و خۆژێنی (**الأكتفأ الذاتي**).

-فارابی لەشارە نموونەییەکەیدا قسەلەسەر بەختەوەری دەکات کەتاک لەڕێگەی بوونی دەوڵەتەوە بەدەستی دەهێنێت.هیگڵ بەجێ هێنانی ئازادیو هۆشیاری بەئەرکە گرنگەکانی دەوڵەت دادەنێت.مارکس دەوڵەت بەئامرازێک دەژمێرێت کەدژی تاکەو پێویستە لەناوببرێت.

هەرچۆنێک بێت دەوڵەت لێپرسراوە لەچەسپاندنی سیستمی چالاکو بەتوانا لەکۆمەڵی ئاڵۆزدا. هەروەها دەوڵەت بەرپرسە لەپاراستنی خۆیو پارێزگاری کردن لەسەر ئاسایشو سەقامگیری بەردەوام بوونی سیستمی سیاسی.

پاراستنی سیستمی سیاسی لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆیو دەرەکی پاراستنی مافەکانی تاکەکەسە کەیاسا بڕیاری داوە لەسیستمی سەرمایەداریدا گرنگی بەئازادی خاوەنداریەتی تاک دەدەرێت بەڵام لەسیستمی سۆسیالستیدا خاوەنداریێتیکردن دەکەوێتە دەستی دەوڵەتەوە لەکۆمەڵی جەماوەریدا تاکەکان خاوەن هەموو تواناکانی خۆیانن کە لەسامان و چەک و دەسەڵاتدا بەرجەستە دەبێت.

میکــاڤیلی پــێ وایە هەروەک چــۆن نوســینی کتێبێــک یــا دروستکردنی تەلارێک بۆ ئەوەی ناوازەبێت دەبێت لە لایەن تــاکە دانەرێــکەوە دانرابێــت یــان تــاکە تەلارســازێکەوە بونیاتنرابێت , هەر بەو چەشنەش دەبێت دەوڵەت دروست بێت , هەر بۆیە ئەو پێ وابوو کە کەسی شۆرشگێر پاڵەوانە , پــاڵەوانیش شــەرعیەت لە هێــزە فیــزیکیەکەی خــۆیەوە وەردەگرێت و بۆ هێزێکی مەعنەوی , ئەمەی میکاڤیلی باسی دەکـات قۆنـاغ بە قۆنـاغ دەچێـتە چوارچێـوەی شـەرعییەتی دەسەڵاتی رەهاوە , بۆیە لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی شۆڕشی ڕزگـاریخوازی تیـاکراوە دەسـەڵاتێکی شـمولی تۆتالیتـاری هێنـاوەتە ئـاراوە و پێویسـتی بە شۆرشـێکیتر کـردووە بـۆ ئەوەی دەســەڵات لە دەســتی دەســتەبژێرێک دەربهێنێــت و بگەرێتەوە بۆ میللەتەکەی.

تۆکفێل دەڵێت : هەمیشە لە شۆرشدا بیری ئازادی رێگـای خۆشــکردووە بــۆ هەڵگیرســاندنی شــۆرش , بەڵام لەم شۆڕشــانەدا یەکەم شــت کە ئــاوا دەبێــت ئــازادییە.[38]

[38] حەبیب مەحەمەد دەروێش, کۆتایی دەوڵەتی شۆرشگێرەکان,گۆڤاری کۆچ

ڕۆڵی دەوڵەت

سەرجەم بیرمەندە سیاسیەکان جگە لە ئاژاوەگێڕەکان دەوڵەت وا دەبینن کە یەکێتیەکی پێویستە،تەنانەت سۆشیالیستە شۆڕشگێڕەکانیش ڕازی بوون بە پێوسیتی دەوڵەتی پرۆلیتاری بۆ سەرپەرشتی لەسەر گواستنەوە لە سەرمایەداریەوە بۆ شیوعیەت لە چوارچێوەی (دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاری) بەڵام بیرمەندان جیاواز بوون لەسەر ڕۆڵی دەوڵەت کە دەبێت کارپێکەر بێت و ڕۆڵی ڕاستەقینەکەی هەبێت لە ڕاگرتنی یەکسانی نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگەی مەدەنیدا چونکە دەوڵەت واتا دەسەڵات،ملکەچی و زۆری، سەپاندن لە بەرانبەرد کۆمەڵگەی مەدەنی دەگرێتەوە،بۆ سەرجەم بوارەکانی ژیان کە مرۆڤەکان تێیدا بە ئازادی پیادەی وەرگرتنی بڕیارەکانن کە تایبەتە بە خۆیان واتا ژیانی سەندیکا و ڕێکخراو و یەکێتیەکان کەسەربەخۆن و خۆبەخشن. لیبراڵە کلاسیکیەکان پێیان باشە کە تاک دەبێ ئازادی تەواوی هەبێت و دەوڵەت تەنها ڕۆڵی دابینکردنی ئاشتی و

جێگیری و سیستمی کۆمەلایەتی بێت،هەروەک چۆن(جۆن لۆک) باسی لێوە کردووە و دەڵێت: دەوڵەت پاسەوانی شەوە،واتا پاراستنی سیستمی لۆکاڵی و پاراستنی هاووڵاتیان لە یەکتر،بۆیە هەر دەوڵەتە و میکانیزمی خۆی هەیە بۆ پشتگیری لە یاسا و سیستم. هەروەها پێویستە گرنتی و رێزی رێکەوتنەکان و گرێبەستەکان بگیرێت کە تاکەکان بەشداری تیا دەکەن.هەروەها پێویستە دەوڵەت پاراستنی هەر هێرشێک کە دەکرێتە سەری لە خۆ بگرێت و ژیانی هاووڵاتیان بپارێزیت جا بە هەر شێوەیەک بێت، لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتیەوە دەوڵەت سەرجەم ڕێکارەکانی بگرێتەبەر بۆ دابینکردن و پاراستن و چاودێری کۆمەڵایەتی هەمووان لەژێر یاسا و سیستمی کۆمەڵایەتی و جێگیری و ئاسایش و دادپەروەریدا.هەروەها دەتوانین بڵێین کە ناوەڕۆکی سیستمی گشتگیری بونیادی دەوڵەتە کە هەموو شتێک دەگرێتەوە وەک ئابوری و پەروەردە و فێربوون و ڕۆشنبیری و ئایین و ژیانی خێزانی و هتد..... لێرەدا دەگەینە ئەوەی کە سیاسەت جۆریەتی ململانێ لەخۆ دەگرێت و هەوڵ دەدات کە چارەسەرێ بدۆزێتەوە بۆ ئەو

ململانێــیە.بەڵام هەنــدێکی دیــکە پێیــان وایە کە سیاســەت پەیوەستەتە بە بەڵێننامە و کاروباری دەسـەڵاتەوە یا بواری ژیــانی گشــتی،وە هەنــدێکی تــر پێیــان وایە سیاســەت ڕەنگــدانەوەی دابەشــکردنی دەســەڵات و داهاتەکــانە کە ئەمــانەش هەمــووی لە دەزگــایەکی کۆمەڵایەتیــدا بەدی دەکرێــت،بەڵام ئەگەر بێــتە ســەر باســی حکــومەت وەک دەسەڵاتێکی ڕێکخراو کە ئەمەش خەسڵەتی هەموو کۆمەڵگە ڕێکخراوەکــانە کە شــێوەی حکــومەت لە یەکەم جیهــانی لیبڕاڵیــدا لەوێ دێــت و پاشــان دیموکراســی لە دەوڵەتــی سۆشیالی دووەمدا کە دەچێتە سێیەم بۆ شێوەی جۆراو جۆری حکومەتی جیهانی سێهەم،ئەم جیاوازیە زۆر ڕوون نــیە وەک پێشــووتر بەهــۆی گەشەســەندی زۆرەوە لەوانە کەوتنی شیوعیەت.

ئەگەر بێینە سـەر باسی دەوڵەت و کۆتـا بەم بابەتە بهێنین ئەوە خـۆ لە یەکێتـی سیاســی و خـاوەن دەســەڵات خـۆی دەگــرێتەوە و لە هەرێمێکــی دیــاریکراودا کــار دەکــات لە بۆچــوونی ئەو کەســانەی باوەڕیــان بە فرەیــی هەیە واتــا دەوڵەتــی لیبڕاڵــی دیموکراســی لایەنگیــری(حیــادي) کە ئەمەش ڕاست و دروستی پەیوەندی نێوان تاک و دەوڵەتە

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

بەڵام هەنـدێک دەیانەوێـت دەوڵەت بکشـێتەوە و کارەکـان بـدرێتە دەسـتی تاکەکـان و بـازاڕەوە ،وە هەنـدێکی تـریش دەیانەوێت دەوڵەت بڵاوبوونەوە بەخۆیەوە ببینێت لەپێناو دۆزی یەکسانی کۆمەڵایەتی و بڵاوبوونەوەی خۆشگوزەرانی بۆ هەمووان[٣٩]

[٣٩] المصدر السابق،اندرو هیوود

سیاسەت و حکومەت و دەوڵەت

هەر لە سەرەتاییەوە بگرە تا زانکۆ فێرخواز هەڵپەی وەرگرتنی زیاتر دەدات بۆ فێربوون و زانین چ لەو قۆناغەی کە تێیدایە،بۆیە ئێمە لەسەر زانکۆ و هاتنی خوێندکار بۆ قۆناغی یەکەم باس دەکەین و دەکرێت هەر لە سەرەتای هاتنیەوە هاندان و پشگیری بکرێت بۆ بیکردنەوە لەسەر ئەو بابەتانەی کە لەو بەشەدا دەخوێندرێت،پاشان بۆ دەروازەکانی تر و سەرچاوەی دەرەکی کە پەیوەندیدارن بە ژیانی ڕۆژانە و واقعی کۆمەلایەتیەوە بۆ نمونە بۆ سۆسیۆلۆژیا دەکرێت بپرسین سۆسیۆلۆژیا چیە؟ئەنسرۆپۆلۆجیا چیە؟ میتۆدۆلۆجی چیە؟ هەروەها سۆسیۆلۆژیا سیاسی چیە و ئەم بابەتە و بابەتەکانی دیکەش دەکرێت بپرسین و پاشان بە شیکردنەوە و لێکدانەوەیان بۆ بکرێت بە شێوازێکی زانسی (تیۆری پراکتیکی). ئەگەر بێینە سەربابەتی سیاسی و واتە بپرسین سیاسەت چیە؟ ئەمە لەوانەیە هەندێ جار ئاڵۆز بێت لای ئەو کەسانەی یەکەمجاریانە شێوازێکی زانستی سیاسەت دەخوێنن،چونکە تێکەلاوی سیاسەت و دەوڵەت و حکومەت

زۆرجار خەڵک یان خوێندکار بەهۆی خراپەکاری سیاسەتمەداران و هەڵسوکەوت و مامەڵەو رەفتارو ژیانی ناجێگیریەوە سیاسەت بایەخی پێ نەدرابێت،ئێمە هەوڵی ئەوە دەدەین کە ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەی سۆسیۆلۆجی بۆ بکەین و بەشێوازی تێبینیکردن و ئەزموون و پێوەرەکانەوە بڕوانینە بابەتی سیاسەت و گەڕان بەدوای ڕاستیەکان بۆ گەیشتن بە ئامانج و دەرەنجامی بەسوود لەسەر ئەم بابەتە کە بێگومان قسە و گفتوگۆ و شیکاری زۆری دەوێت،هەر لە دەرخستنی ململانێکانەوە دەچینە ناو بابەتەکە و ناوەڕۆکی دەخەینەڕوو لە چەمک و پێناسەکانەوە دەست پێدەکەین بۆ تێکەیشتنی زیاتر دەپرسین ئایا سیاسەت چالاکیە کە لە حکومەت و دەوڵەتدا ڕوودەدات؟ یان چالاکیەکە لە سەرجەم بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی ڕوودەدات؟ بەواتایەکی تر ئایا سیاسەت لە نێو خێزان و قوتابخانە و زانکۆ و کۆلێژ و بەشەکان و شوێنەکانی کاردا ڕوودەدات؟ یان بە دیویێکی تر ئایا سیاسەت چالاکیەکی خراپ و بەدرەوشت و ناپاکە؟ یا سیاسەت چالاکیەکی تەندروست و پێویستە؟ ئایا سیاسەت کۆتایی پێ دێت؟ یان دەگاتە کۆتایی؟ یان

پێویستە بگاتە کۆتایی؟ یا حکومەت پێویستە هەبێت؟ یان جێگیری کۆمەڵگەکان سەرکەوتوو دەبێت بەبێ حکومەت؟ شێوازی حکومەت چۆن بێت؟ وە چۆن حکومەت ئاوێنەی کەرەستە سیاسیەکان بێت بە تایبەتی سیستمی سیاسی؟ ئایا جیاوازی حکومەت و دەوڵەت چییە؟ ئایا دەسەڵاتی دەوڵەتت پێ چۆنە لەم سەردەمەدا؟ ئایا بۆ بەرژەوەندی هاوولاتیانە؟ یان بۆ بەرژەوەندی تاک و تاقم و گروپ و حزب و لایەنە؟ دەوڵەت دەبێت چۆن بێت؟ بەرپرسیاریەتی دەوڵەت چییە بۆ خەڵک؟ پێناسەی سیاسەت زۆرن لەوانە پیادەکردنی هێز و دەسەڵاتە وەک پرۆسەیەکی گروپی بۆ وەرگرتنی بڕیار،هەروەها دابەشکردنی داهات و کەرەستەی دەگمەن،هەروەها گۆڕەپانی یاریکردن و فێڵکردنە. واتا مانای زۆرە لەوانە دەتوانی بە چوار خاڵ بیانخەینەڕوو.

١.سیاسەت وەک چالاکی جگە لەوەی کە بابەتێکی زانستیە.
٢.ئەتوانین بڵێین چالاکیەکی کۆمەڵایەتیە کە دروست ئەبێت لە ئاوێتەبوون و تێکەڵاوبوونی خەڵکەوە لە نێوانیاندا هەڵدەقوڵێت و هەرگیز لە چۆڵەوانی ڕوونادات.

٣.سیاسەت لە جۆریەتیەوە دروست دەبێت واتە هەمەجۆر پڕە لە بیر و بۆچوون و پێداویستی و پێویستی و ئەوجا بەرژەوەندیەکان.

٤.ئەم هەموو فرەجۆریە پەیوەستە بە بوونی ململانێوە وەک گوزارشت کردن لە بیری جیاواز و ناکۆک و پاشان ململانێ لە نێوان ئامانجەکاندا تا پێکدادان لە بەرژەوەندیەکاندا.

کاتێک ڕێککەوتن دروست دەبێت سیاسەت ڕۆڵی نامێنێت واتا دەبێتە بڕیاری سیاسی لە نێوان گروپەکاندا لە ڕوانگەیەوە چارەسەری ململانێکان دەکرێت. بۆیە باشترین ڕێگا بۆ بیکردنەوە لە سیاسەت وەک کەرەستەیەک بۆ توێژینەوە و گەڕان لە دوایی چارەسەری ململانێکان چونکە زۆربەی ململانێکان چارەسەر ناکرێت و هەروا بە ئاڵۆزی دەمێنێتەوە.

لێرەدا ڕێککەوتن کۆتایی پێ دێت،چونکە ئاڵۆزیەکان و جیاوازیەکان زۆرترن و بەرژەوەندیەکان یەک ناگرنەوە بۆیە دەپرسین جیاوازیەکان لەسەر چی؟ چۆن؟ لە کوێ سیاسەتە؟ پەیوەستە بە کێ وە؟ ململانێکان چین؟ شێوازەکانی چین؟ ئەگەر سیاسیە کام چالاکی سیاسی؟

دەتوانرێت لێرەدا سێ بۆچوونی سیاسی ڕەچاو بکرێت
یەکەم/ پەیوەست بوونی سیاسەت بەدام و دەزگاکانی حکومەتەوە لەگەڵ ئەو چالاکیانەی کە لە چوارچێوەیدا دەبینرێت.

دووەم/ سیاسەت و پەیوەست بوونی بە واقیع و ژیان و چالاکیە گشتییەکانەوە بەرانبەری ئەوەی کە دەبێتە تایبەت یا کەسی.

سێهەم/ سیاسەت لە پەیوەست بوونی بە دابەشکردنی دەسەڵاتەوە هەیە واتا(دەسەلات،سەروەت،کەرەستەکانی) کە لەنێو سەرجەم دام و دەزگاکاندا ڕوودەدات وە لەسەر هەموو ئاستەکانی بوونی کۆمەڵایەتی. هەر بۆیە "باسمارک" دەڵێت: سیاسەت زانست نیە بەڵکو هونەرە،واتا هەموو ئەوەی لە مێشکدایە هونەری دەسەڵاتە و پیادەکردنی بەسەراگرتنی لەنێو کۆمەڵگەدا.لەڕوانگەی وەرگرتنی لەنێو بڕیارە گشتیەکان و جێبەجێ کردنیان،لە یۆنانی کۆندا بەوە ئەژمار دەکراو سیاسەت وەک وشە لە پۆلیتیکەوە هاتووە کە بە واتای شار یان دەوڵەت دێت. (هانا ئارێنت) لە کتێبی فەلسەفەکەیدا (چارەنوسی مرۆڤایەتی) دەڵێت: کردار لە سەرووی کارو ئیشەوەیە وە

سیاسەت بە گرنگترین چالاکی مرۆڤایەتی ئەژمار دەکات،چونکە ئاوێتەبوونی نێوان هاوولاتیان وەک یەکە و بێ جیاوازییە.لێرەوە دەبێتەوە چالاکیەکی ئاکاری و تەندروست و باش کە بۆ هەردوو لا ژیان بەخشە[٤٠]

حکومەت

ئەگەر هاتوو باسی دەسەڵاتمان کرد بە مانا فراوانەکەی کە ئاراستەکردنە یان پیادەکردنی بەسەراگرتنە واتا کۆنترۆڵکردنی بەسەر خەڵکەوە،واتا چالاکی چی دەگرێتەوە، توانا بەسەر وەرگرتنی بڕیارەکانی و گرنتی جێبەجێ کردنیان بەوەش دەبێتە شێوەیەک لە شێوەکانی حکومەت لە نێو زۆربەی دام و دەزگا کۆمەڵایەتیەکان بۆ نمونە، لە نێو خێزاندا(باوک و دایک و برا گەورە)بەسەر ئەوانی تردا لە نێو قوتابخانەدا لە چوارچێوەی یاسا و بنەما و مەرجەکانی مامۆستا و بەڕێوبەردا بەسەر قوتابی و خوێندکاردا، لەنێو کاردا بەبێ سیستم و یاسای کارکردن و بەرنامەی خاوەن کاردا. حکومەت واتا لەو شوێنەدا دەبێت کە بنەمای

---

[٤٠] .اندرو هیوود، النظریة السیاسیه، المصدر السابق

ڕێکخـــراو بـــوونی هەبیـــت، بەڵام وشـــەی حکـــومەت زۆر بچووکراوەتەوە بۆ بابەتە فەرمیەکان و دەزگاییەکان و لەو ڕوانگەیەوە پیادەکردنی دەسـەڵات لەسـەر ئاسـتی گروپەکان و نەتەوەکـان و دەوڵەتـدا،بۆیە پراکتیـزە کردنـی حکـومەت لەگەڵ گروپێـــک لە دام و دەزگـــا فەرمیەکـــان،ئەرکی پارێزگـاریکردنە لە سیسـتمی گشـتی و بەکـاربوونی کـاری جەمـــاعی،دام و دەزگاکـــانی حکـــومەت بـــایەخ دەدەن بە دارِشـتنی یاسـا و جێبەجێکردنـی و ڕاڤەکردنـی کە یاسـاش بریتییە لە کۆمەڵێک بنەمـای سـەپێنراو بە هێز و ملکەچ بۆ کۆمەڵگە،هەمـوو سیسـتمێکی دەوڵەت دەگەڕێـتەوە بـۆ سـێ ئەرک:_

یەکەم/ یاسادانان.

دووەم/جێبەجێ کردنی یاساکان.

سێهەم/شـــیکردنەوە و ڕاڤەکردنـــی یاســـاکان و پاشـــان دەرکردنی بۆ دەسەڵاتی دادوەری.

بـۆ دەبێـت حکـومەت هەبێـت یـان ئایـا بـوونی حکـومەت پێویستە؟

لە هەموو جیهاندا خەڵک لە چەمکی حکومەت تێدەگات و ئەتوانن ناسنامەی خۆیان بدۆزنەوە دیاری بکەن لە دام و دەزگاکاندا دەبنە هۆکاری سەرەکی بۆ دروستکردنی ئەو حکومەتە چونکە زۆریان حکومەت بە پێویست دەزانن و هۆکاری ڕێکخستنی ژیانیانە،لەگەڵ ئەمەشدا جیاوازیان هەیە لە ڕێکخستنی سیستمی سیاسی و ئەو ڕۆڵەی کە دەیبینێ لە ژیانی ڕۆژانەیاندا،بەمانەشەوە هەر ڕازین بە جۆرێک لە حکومەت کە هەیە و دەبێت و بەردەوامە، وە هەیە حکومەت ڕەتدەکاتەوە و بە پێوسیتی نازانێت هەوڵ دەدات بیرۆخێنێت و ئەمەش بە قوتابخانەی ئاژاوەگێڕ ئەژمار دەکرێت واتا گێرەشێوێن و بێ بناغە،تۆماس هۆبس و جۆن لۆک لە تیۆری کۆمەڵایەتیدا باسی پەیمانی کۆمەڵایەتی دەکەن وەک بناغەی بیری سیاسی نوێ،مرۆڤە عاقڵ و ژیرەکان دەبێت ڕێزی حکومەت بگرن چونکە بێ حکومەت گێرەشێوێن و گێرەلاوژێ دروست دەبێت و دەبێتە شەڕ لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە وەک (مرۆڤ دژی مرۆڤ) تەنانەت بەهێزەکانیش بەبێ یاسا دەفەوتێن و دەبێت داوای

یاسا و دەسەڵات بکەن بۆ ڕێکخستنیان، ژیرەکان لەم شتانە ڕادەکەن داوای ڕێککەوتن دەکەن لەنێوان خۆیاندا بۆ گەیشتن بە گرێبەستی کۆمەڵایەتی لەو چوارچێوەیەدا دەتوانرێ سیستمی حوکمی دروست بکرێت و بێتە ئاراوە،

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

حکومەتەکان و دەسەڵاتیان/دەسەڵات و حکومەت

هەمــوو حکومەتەکــان دونیــایەک ئامانجیــان هەیە ئەویــش پاراســتن و پارێزگــاری کــردن لە سیســتمی دەســەڵات بەڕێگـای جیاواز بەمەش شـێواز و دەزگاکـان و سیاسـەتی جــۆراو جــۆری گرتــووەتە بەر بــۆ نمــوونە سیســتمی پادشــایەتی شــێوەی نــویٚ وەرگرتــووە لە دەســەڵاتی دەستوری و دیموکراسی،

ئەوەی مەبەسـتمانە لیرەدا سیاسـەتە کە ئەرسـتۆ بە زانینـی سەرەکی باسـی لیٚوە کردووە کە خەڵک تیٚدەکۆشـن لەپیٚناو یەکسـانیدا بـۆ ئەوەی کە بەخۆشـی بژین و کـاردەکەن بـۆ بەرژەوەندی گشتی،لە کتیٚبی سیاسەتدا جەخت لەسـەر ئەوە دەکاتەوە کە مرۆڤ بەشـێکە لە گشـتی سیاسـیدا و خـاوەنی میتۆدی جەماعیە بڕیاری ئەرستۆ بۆ دەسەڵات ئەوەبوو کە دەســەڵاتی زۆریــنە بــۆ بەرژەوەنــدی هەمــووانە و ئەمەش کــــاراترین دەســــــەلاتە بــــۆ دەســــــــەلاتداران. پۆلێن کردنی حکومەت پەیوەستە بە سیسـتمی سیاسـیەوە و

سیاســەتیش وەک سیســتم چەمکێکــی نــوێیە و لە ســەدەی بیســتەمدا ســەری هەڵــداوە لەژێــر کــاریگەری پێشــکەوتنی تیــۆری سیســـتم و پراکتیزەکردنـــی لە ئیشـــەکاندا وەک سیســتمی کــۆمەڵایەتی(١٩٥١)لای تــالکۆت پارسۆنز،سیســتم یەکەیەکــی ڕێکخــراو و کــامڵە(تەواوە) واتــا کــۆمەڵێکە لە پارچەکان و بەستراون بەیەکەوە کیانێکی کۆمەڵایەتی پێک دێنێت.

داڤیدایســتۆن(١٩٥٣_ ١٩٨١) دەڵێت:سیاســەت دابەشــکردنی دەســەڵاتە بــۆ بەهاکــان(التوزیــع الســلطوی للقــمه) واتــا سیســتمی سیاســی پێــک دێت لە (المــدخلات و المخرجــات) هاتووەکان و ڕۆشتووەکان،هاتووەکان بۆ سیستمی سیاسی پێک دێت لە داواکاریەکان و هاوکاریەکان. کە ئەویش خۆی لەشــێوەی حەز وەردەگرێــت بــۆ بەرزکــردنەوەی ئاســتی بژێــوی ژیــان و چــاککردنی تواناکــان و سوودبەخشــی بــۆ چــاودێری کــۆمەڵایەتی و بەشــداریکردنی ڕاســتەقینە لە سیاســـەتدا،هەروەها بـــۆ خۆپـــارێزی کەمینەکـــان و مـــافی تاکەکــان کە دەبێــت پــارێزراو بێــت،وە هاوکــاریکردن و یارمەتیــدانی ئەو ڕێگــایە کە لە ڕوانــگەیەوە خەڵــک بەشــدار دەبێــت لە سیســـتمی سیاســـیدا بە بەخشـــینی بـــاج و

بەشداریکردن لە ژیانی گشتی خەڵکدا،بەڵام دەرهاتووەکان ئەوە بڕیارەکـــانی حکـــومەتە و یاســـادانان و بـــاج و دابەشکردنی داهاتە،سیستمی سیاسی کە (دایستۆن) باسی لێوەدەکـات دەبێـتە پڕۆسـەیەکی دینـامیکی و جێگیربـوون بەخـــۆیەوە نابینێـــت ئەگەر بێـــت   (المخرجـــات) واتە دەرکردوەکـــان پەیوەنـــدی بە هاتووەکـــانەوە نەکـــات و لە خۆیان نەگرێت،واتا تێربوونی داواکاریەکانی خەڵک لەوانەیە بگـــاتە خالێـــک وەک لە دەســـت دەرچـــوون بێـــت و ببێـــتە هۆکـاری ڕووخـانی سیسـتم،ئەمەش بە جێگیـری دەکرێـت لەلایەن خـــــاوەن بەرژەوەنـــــدخوازەکانەوە و پـــــارتە سیاسیەکانیش دەگرێتەوە بە ڕێکخستنەوەی هاتووەکان بۆ سیستمی سیاسی و سەرکەوتنی حکومەت لە هاتووەکانەوە بۆ دەرچووەکان[٤١]

---

[٤١] المصدر السابق

حکومەت و دەوڵەت

دەوڵەت وەک دەزگـایەکی سـەربەخۆ ئەژمـار کـراوە یـان کۆمەڵێـک لە دام و دەزگـا فەرمیەکان،لویسـی چـواردەیەم دەیگوت خۆم دەوڵەتم واتـا ئاماژەی بە دەسـەڵاتی ڕەهـای خـۆی دەکـرد وەک پاشـایەک،دەوڵەت سـەرجەم دام و دەزگاکانی حکومەت پێک دێنێت چی بیروکراسی بێت یان عەسـکەری و پۆلیسـی و دادگـا و سیسـتمی چـاودێری کـۆمەلایەتی و هتـد.. دەوڵەت جۆرەکـانی زۆرن وەک دەسـەلاتەکانی رەها(المطلقـة) و پەیوەسـتدار (المقیـدة) بەستنەکان.دەوڵەت دەسەلاتی بەسەر هەموو شتێکدا دەبێت چ گروپەکان بێت یان یەکێتیەکان و ڕێکخراوەکان و داوای یاسایی و یاسای خۆی لە هەمووان دەکات بۆ ملکەچ بوون بە یاسـای دەوڵەت،بـۆیە جیـاوازی زۆر بەدی دەکرێـت لەنێوان کۆن و نوێدا بۆ تێگەیشتن لە دەوڵەت و بنەماکانی و ملـکەچ بـوون بەو بنەمایـانەی کە دەوڵەت داینـاوە بـۆ هاووڵاتیان، پیادەکردنی دەسەڵاتی دەوڵەت لەم چەند خاڵەی خوارەوە دەخەینەڕوو.

یەکەم/دەسەلاتی دەوڵەت دیاری کراوە لە سنوری زەوی و شوێنی خۆیدا.
دووەم/دەسەڵاتی دادگایی ناوخۆیدا گشتی و گشتیگرە.
سێهەم/دەوڵەت پیادەی دەسەڵاتی دادگایی بەزۆری هەیە،وە دەیکاتە سەر هاولاتیانی بۆ ملکەچبوون.پەیوەندیەکانی دەوڵەت و حکومەت ئاڵۆزن و دەوڵەت یەکێتیەکی گشتگیرە و واتای کۆمەڵ دەگەیەنێ و پاشان دام و دەزگاکانی حکومەت پارچەیەکە لەو کۆمەڵە.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

سستەمی فیدراڵی

سستەمی فیدراڵی: Federal System

فیدراڵیزم شێوەیەکە لە شێوەکانی سستەمی سیاسیی هاوچەرخ، واتای یەکێتیی کۆمەڵێک هەرێم یان ویلایەت لەچوارچێوەی خۆبەستنەوە بەسستەمی ناوەندێتی فیدراڵی دەگەیەنێ، لەگەڵ بوونی جۆرێکی تایبەت لە سەربەخۆیی بۆ هەر هەرێمێک. سستەمی فیدراڵی مافی خۆبەڕێوەبردن بۆ نەتەوەکان دابین دەکات لەگەڵ مانەوەیان لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتدا. یەکێتیی فیدراڵی، تەنیا بنچینەیەکی سیاسی نییە، بەڵکو ئابووری و کۆمەلایەتی و کولتووریشە، هاوکارییەکی پتەوی نێوان هەموو دامەزراو و گروپ و تاکەکانیشی لە قەوارەی فیدراڵیدا دەوێ، بەو شێوەیەی کە لەلایەکەوە پتەوکردن و گەشەپێدانی فیدراڵی دابین بکات و لەلایەکی تریشەوە پشت بەو یاساو میکانیزمانە ببەستێ کە پاراستنی ناسنامەو مافەکانی لایەنە پێکهێنەرەکانی فیدراڵی دەستەبەر دەکەن. لە سستەمی فیدراڵیدا هەرێمەکان مافی سەربەخۆیی خۆبەڕێوەبردن و مافی بەشدارییان لە بەڕێوەبردنی کاروباری ناوەندێ دەبێت و ئەم چەشنە

سستەمەش لە ئەمریكا و سویسرا و مەكسیك و مالیزیا و دەوڵەتانی دیكەشدا هەیە، بۆیە دەكرێ بڵێین فیدراڵیزم دارشتەیەكی پێشكەوتووی پێوەندیی نێوان گەلانە و رێكخستنێكی بەرێوەبردنی دەوڵەتە .

شارەزایان سستەمی فیدراڵی بە نمونەییترین سیستەمی ئەو دەوڵەتانە دادەنێن كە فرە نەتەوەن. زۆرێك لە دەوڵەتان كە ژمارەیان لە سێیەكی دەوڵەتانی جیهان تێدەپەرێ، لە نێویاندا ژمارەیەك لە دەوڵەتە گەورەكانی وەك وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و یەكێتی سۆڤێتی جاران و كۆماری فیدراڵی رووسیای ئێستا و ئەڵمانیا و كەنەدا و ئوستورالیا و هیندستان و دەوڵەتانی دیكەش، جۆری فیدراڵییان، هەر لە دامەزراندنی ئەو دەوڵەتانەوە یان پاش دامەزراندنیان، كردووە بە سیستمی خۆیان. ئەگەر دەسەڵاتی هەرێمەكانی دەوڵەتی فیدراڵی كە لە چۆنیەتی بەرێوەبردنی كاروباری سیاسی و ئابووریی خۆیاندا رەهاش نەبێت، ئەوا لەرووی هەموو ئەو كاروبارانەی پەیوەستن بەكارگێری و كولتوورییەوە دەستبەستراو نین.

پــــۆلێنکردنی ســــــادەکراوەی دیموکراســــییەکانی ڕۆژئــــاوا (سیستەم و شێوازەکان) دەستنیشان دەکات بەم شێوەیەی خوارەوە ،

جۆرەکانی سیستم/ پەرلەمــــــــــــــــــانی،نیمچە سەرۆکایەتی،سەرۆکایەتی کۆنترۆڵی وەک حکومەتەکانی ئیسپانیا، یۆنان لۆکسمبۆرگ ئەڵمانیا، سویدنەمسا، ئێرلندا ئاسیلەندا پورتوگال سیستمی سەرۆکایەتی/ فەڕەنسا،ویلاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

پەرلەمانی/بەلجیکا، دانیمارک ئیتالیا و هوڵەندا پۆلۆنیا

سستەمە یاساییەکانی دەوڵەتانی فیدراڵی جیاجیان، هەیانە ئۆتۆنــۆمی بە چەمکێکــی فــراوان بەهەرێــمە ئەنـدامەکان دەبەخشێ، کەچی هەشیانە دەگاتە داننان بەمافی چارەی خۆنووســین بەمــافی جیابوونەوەشــەوە بــۆ ئەو گەلانەی لە چـــــوار چێـــــوەی دەوڵەتـــــی فیدراڵـــــدا دەژیـــــن.

سیستمی تێکەڵاو:ئەو شێوازە سیستەمەیە کە خۆی لە بـــوونی ســــیما و خەســــڵەتەکانی هەردوو سیســــتمی سەرۆکایەتی و پەرلەمانی دەبینێتەوە،فەرەنسا بەرچاوترین مۆدێلی ئەم سیستەمەیەئەم سیستەمە بە شێوەیەکی نامۆ دەردەکەوێت کە تێکەڵی دوو سیستمە لە بنەڕەتدا دژیەکن،

سیستەمی پەرلەمانی دوانەی دەسەلاتی جێبەجێکردنە بە شێوەیەک سەرۆکی وڵات لە ڕووی سیاسی پێڕەوی دەسەلاتی ڕاستەقینە ناکات بەڵکو دەسەلاتەکەی تەنها ناوی و شکۆمەندیە،لەتەک سەرۆکی وڵات سەرۆکی حکومەت(ئەنجومەنی وەزیران) هەیە کە دەسەلاتی جێبەجێکردن لەخۆ دەگرێت،هەروەها هاوکاری و دەستێوەردان و چاودێری و ئالوگۆڕکردن لەنێوان دەسەلاتی جێبەجێکردن و یاسادانان هەیە،بەشێوەیەک پەرلەمان مافی لێپرسینەوەی لە وەزارەت هەیە لە ڕووی سیاسی جا چ بە شێوەی هاوبەشی یان تاک تاکی بێت، کە ببێتە هۆی لەکارلادانی هەموو وەزارەتەکە بەتەوای، یا یەکێک لە وەزارەتەکان لەکاتی سەلماندی بەرپرسیاریەتیان،لەبەرامبەریشدا دەسەلاتی جێبەجێکردن مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە،بەلام لە سیستمەمی سەرۆکایەتی بە پێچەوانەی سیستمی پەرلەمانی یەک دەسەلاتی جێبەجێکردن هەیە کە سەرۆک کۆمارە.لەگەڵ بوونی ئەم نەگونجانەو دژیەکیە لەنێوان سیستمی پەرلەمانی

و ســــــــــــــــەرۆکایەتی،هەندێک لە دەســــــــــــــــتورەکان ئەم سیستەمەیان وەرگرتووە.[٤٢]

[٤٢] حەسەن مستەفا گەزنەیی-بژارعبدلله ئەحمەد، سیستمە سیاسیەکان چاپی یەکەم ساڵی ٢٠١٢.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

چەمکی فیدرالیزم: Federalism Concept

چەمکی فیدراڵ لە وشەیەکی لاتینی (Fidere) کۆنەوە هاتووە بە مانای یەکێتی دێت. ئەم وشەیە مێژوویەکی کۆنی هەیە و دەگەڕێتەوە بۆ رۆژگاری پێش دروستبوونی دەوڵەت، ئەو کاتەی خێڵ و هۆزەکان گرددەبوونەوە و پێکەوە یەکێتییەکیان پێکدەهێنا بۆ بەرەنگاربوونەوە و داکۆکیکردن لەخۆ, بەرامبەر هێزە گەورەکان و مەترسیەکانی تردا، ئەم کۆبوونەوە و یەکگرتنەی هۆزەکان پێی دەگوترا (فیدراسیۆنی خێڵەکان) یان (کۆنفیدراسیای خێڵەتی) واتە یەکێتی خێڵەتی. ئەم فیدراسیۆنەش لە ئەنجامدا دەبوو بە جۆرێک لە شێوازی بەڕێوەبردنی دەسەڵات و کاروباری ئەم یەکێتییە. ئەم فیدراسیۆنە و دەزگا و شێوازی بەڕێوەبردنەی، لە ئەنجامدا، زەمینەی خۆشکرد بۆ دروستبوونی دەوڵەت. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژووی دروستبوونی هەر دەوڵەتێک دەبینین کەوا سەرەتا دانیشتوانەکەی یەکێتی خێڵەتییان پێکهێناوە و ئەمەش گەشەی کردووە و پەرەی سەندووە و بووە بە دەوڵەت. کەواتە، فیدراسیۆن، فیدراڵیزم، بەمانای یەکێتی دێت، یەکێتی

چەند خێڵێک یان چەند ناوچەیەک. دەوڵەتی فیدراڵیش بەمانای ئەو دەوڵەتە دێت کە لەئەنجامی یەکێتییەدا دروستبووە. سستەمی فیدراڵی مافی خۆبەڕێوەبردن بۆ نەتەوەکان دابین دەکات لەگەڵ مانەوەیان لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتدا، بۆیە یەکێتی فیدراڵی هەر چوارچێوەیەکی سیاسی نییە بەتەنها، بەڵکو بنچینەیەکی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووریشە. ئەم بنچینەیەش بۆ دەوڵەتێکە وەکو عێراق دەبێت برەخسێ بۆ ئەوەی سستەمی فیدراڵی تیا پیادەبکرێت، چونکە عێراق لە چەند پێکهاتەیەکی نەتەوەیی دروستبووە، بۆیە دەبێ یەکێتی ئەم پێکهاتانە بەڕادە و شێوازێک بێت تا چوارچێوە سیاسییەکە، لە نێو قەوارەی سستەمێکی فیدراڵیدا، بمێنێتەوە. فیدرالیزم لەسەر بناغەی فرەیی دەسەڵاتو کارەکانی نێوان دەوڵەتی ناوەندیو حکومەتە ناوچەییەکان درووست دەبێ. فیدرالیزم میکانیزمێکە بۆ چۆنیەتی هاوکاریو هەماهەنگی سیاسی لە سستەمی دیموکراتیدا و لەوێشەوە فیدرالیزم دەبێتە ڕێگایەک بۆ هاوکاریو یەکێتی.

هەروەها فیدرالیزم بەواتای سستەمی دەسەڵات دێت، کە بریتیە لە یەکێتی چەند ولایەتێک یان هەرێمێک کە پێکەوە

دەژین. واتە فیدرالیزم فۆڕمی دەوڵەتە، بەشێوەیەک دێت لەشێوەکانی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی، کولتووری، ئابووری‌و ڕامیاری، ڕێکخستنێکی بەڕێوەبردن و دەستورییە، لەسەر ئاستی ناوخۆو دەرەوە دروست دەبێت. فیدرالیزم (Federalism) سیستەمێکی سیاسییە، پەیوەندیی بە بەڕێوەبردن‌و دابەشکردنی دەسەڵات‌و هەماهەنگییەوە هەیە لەنێوان هەرێمەکاندا، بەرگری لەمافە نەتەوەییەکان دەکات، بۆیە دەبێتە بنەمایەکی تەواو بۆ گەیشتن بەدەسەڵات لەڕێگای یەکێتی چەند هەرێمێک یان ویلایەتێک . دەرکەوت هەموو پێناسە و بۆچوونەکان دەربارەی فیدراڵیزم، لە ناوەرۆکدا، یەکێتی و هاوکاری دەگەیەنن.

بۆیە فیدرالیزم شێوازێکە بۆ ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی و ڕێگە چارەیەکی گونجاوە لە پانتایی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی‌و سیاسیدا. جەلال تاڵەبانی دەڵێ: "فیدراڵی بۆ هەموو گەلان سوود بەخشە، واتە فیدراڵی دابەشکردنی دەسەڵات‌و سامانە لەنێوان گشت هەرێمەکانداو گشت پێکهاتەکانی گەلی عێراقدا، فیدراڵی واتە یەکێتی (الاتحادیە)" دەگەیەنێت .

مانـای فیـدرالیزمو دەوڵەتـی فیـدراڵ ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بـۆ سـەرجەم دانیشـتوانی عێـراق بەتـایبەتی بـۆ کـورد دەرکەوتـووەو تێگەیشـتنێکی بـاش لە ئارادایە کە فیـدرالیزم بەچارەسەری کێشەی دەوڵەتان دێتو بە سستەمێکی کارا ناو دەبرێت لەم قۆناغەدا کەسەرجەم نەتەوەکان سوودمەند دەبن.فیـدرالیزم دوو پرانسـیپی تـا ڕادەیەک لێـک جیـاواز لەخۆدەگرێت کە بـریتین لە (جیـابوونەوە یـا سـەربەخۆیی)، پێکەوەلکانی ئەم دوو پرانسیپە پەیوەندیی بنەڕەتی دەوڵەتی فیـدڕاڵ پێکـدێنێ. پرانسـیپی یەکێتیـی چەنـد ویلایەتێـک یـا فیدراسیۆنێک لەنێوان خۆیاندا پێکدێنن، چونکە هەر یەکێکیان بەتەنهـا هێزێکی وایـان نـابێ کە خـۆی پـێ بپـارێزێ، لەبەر ئەوە بـۆ پەیـداکردنی هێـزو هێنـانەدی بەرژەوەنـدییە ئابووریو کۆمەڵایەتییەکان دەچنە پاڵ یەکتر و دەوڵەتێکی فیدڕاڵی پێکدێنن. بۆ نموونە، هەرێمەکانی سویسرا لەترسی ئیمپراتۆریـای ڕۆمـانی هاوپەیمانەتیـان لەگەڵ یەکدا بەست، چـونکە لەم جـۆرە یەکگـرتنەدا سـەرجەم لایەنەکـان بەرژەوەنـدیی هاوبەشـیان هەبـوو . کەواتە فیـدڕاڵی سسـتەمێکی نمـوونەیی کۆنیشـەو یەکێتیەکـی ئارەزوومەنـدانەیە، بەردەوام هەوڵ دەدات بـۆ بەهێزکردنـی

یەکێتـی نیشـتمانی. فیـدرالیزم مانـای یەکگـرتنە. ئەڵمانیـای فیـدراڵی بەئەڵمانیـای یەکگرتـوو نـاودەبرێ، واتـای یەکگـرتن دەگەیەنـــــێ نەک دابەشـــــکردن، بەڵام یەکگرتنێکـــــــی ئارەزوومەنـدانە، یەکگرتنێکـی دیمـوکراتیە ڕێـز لە ویسـتی خەڵـــکو مافەکانیـــان دەگـــرێ بـــۆ حـــوکمڕانیکردنی ئەو ناوچانەیـــان کە تایبەتمەنـــدێتی خۆیـــان هەیە. فیـــدڕالیزم لەمێژوودا بۆ یەکخستنی هەرێمەکانی یەک نەتەوە هـاتووە وەک ئەڵمانیـا، یـان بـۆ یەکخسـتنی ئەو هەرێمـانەی نەتەوەی لێکجیاواز تیایاندا نیشتەجێن وەک لە کەنەدا و سویسرا، یان بۆ یەکخسـتنی ئەو هەرێمـانەی تایبەتمەنـدیی دیاریکراویـان هەیە وەک هینـد و پاکسـتان و ئوسـترالیا. کەواتە فیـدراڵی پرۆسـەیەکی یەکگـرتنە نەک دابەشـکردن، چـونکە فیـدراڵی پیـــادەکردنێکی دیموکراتیـــانەیە بـــۆ بەشـــداری پێکردنـــی هەمووان بەبێ جیاوازی لەحوکمڕانیکردنی وڵات بۆ ئەوەی ئازادبن لەهەڵبژاردنی حاکمەکانیانو هەڵسوڕاندنی هەرێمە تایبەتیەکانیـان، فیـدراڵی دابەشـکردنی دەسـەڵاتە لەنێـوان ناوەند و هەرێمەکانی، بەوەش کۆتایی دێنێ بە ناوەندێتی کە هەموو دەسـەڵاتەکان لەدەستی ناوەندا بێت کە مۆنۆپۆلی دەسەڵاتو مافە ئیدارییەکان، دەکات.

بۆیە فیدراڵی پیادەکردنێکی هاوچەرخو شارستانیە بۆ حوکمکردنی دەوڵەتێک کە بارودۆخی وڵات بڕیاردەدات لەسەر ئەو سستەمە فیدراڵییە. فیدرالی تایبەتە بە دەوڵەتێک کەحوکمرانی تیایدا دابەش بووە بەسەر دەسەڵاتی ناوەندیو ژمارەیەک لە هەرێمەکان، واتە حوکمڕانیەکانو دەسەڵاتەکان بەپێی هەرێمە جیاجیاکان دابەش بووبن و یەکێتیەکی فیدراڵی هەرێمەکان لەیەک چوارچێوەدا کۆدەکاتەوە. سەبارەت بەپێناسەی دەوڵەتی فیدراڵی: "دەوڵەتی فیدراڵی چەند قەوارەیەکی دەستوری لەخۆ گرتووە هەریەکە لەو قەوارانەش سستەمێکی یاسایی تایبەتو سەربەخۆی هەیە، سەرەڕای ئەمانەش ملکەچە بۆ دەستوری فیدراڵی. فیدراڵی قەوارەیەکی سیاسییە بۆ یەکێتیی پێکهاتەکان، بەپێی ئەم ڕێکەوتنە دەبێ پێکهاتەکان لەسەر ئەوە ڕێک بن کەسستەمێکی فیدراڵی پیادە بکەن. بۆ بەشداری پێکردنی هەمووان. وەکو بۆمان دەرکەوت فیدراڵی پێناسەی زۆرە، گرنگ لێرەدا ئەوەیە کە سەرجەم پێناسەکان یا زۆربەیان لەسەر یەک خاڵی گرنگ کۆکن ئەویش دابەشکردنی دەسەڵاتو شێوەیەک لە سەربەخۆیی هەموانە لەچوارچێوەی سستەمی فیدراڵدا، کە

تیایـــدا پەیوەنـــدییەکان لەســـەر بنەمـــای یەکســـانی و ڕێزگـــــــــــــرتن لەیەکتـــــــــــــــــــرە.

بنەماکانی فیدرالیزم:

ئەگەر فیـدرالیزم وەڵامێـک بێـت بـۆ کێشـەی هاوژیـانی و هاوبەرژەوەنـدی نەتەوە جیاوازەکـان ئەوا دەبـێ ڕەچـاوی چەند بنەمایەکی سەرەکی بکرێت بۆ زامنکردنی فیدرالیزم لە دەوڵەتێکدا وەکو:

١) بنەمای جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان

٢) ئۆتۆنۆمی

٣) هاوبەشی کردن.

بەم جـۆرە فیـدرالیزم دەبێـتە هۆکارێـک بـۆ ڕێزگـرتن لە تایبەتمەندی نەتەوەیی، فەرهەنگی و بەرژەوەندی ناوچەکان لەگەڵ دابینکردنی هێزو دەسەڵاتی هاوبەش.

١- بنەماکانی جیاکردنەوەی دەسەڵات و هێزەکان:

لە دەســتووردا دەبــێ ســنوورو هێــزی دەســەڵات لە دوو ئاسـتی گرنگـدا دیـاری بکرێـت: واتە دەســەڵاتی حکـومەتی ناوچەکـــان لەبەرامـــبەر دەســـەڵاتی حکـــومەتی فیـــدراڵی

(اتحـــادی)، ئەم دابەشــکردنەی دەســـەڵاتیش بەهــۆی دوو پێوەرەوە دەبێ:
یەکەم / دەبێت سەرچاوەکانی بەرژەوەندی گشتی (دەوڵەت) دیـــاری بکـــرێ و ســـنوورەکانی جیـــابوونەوەی ئەو بەرژەوەندییانە لەگەڵ سنوورەکانی بەرژەوەندی ناوچەییدا لێک جیابکرێنەوە.
دووەم / لەنێوان هێز و کار و دەسەڵاتی گشتی و ناوچەییدا جیـاوازی بکـرێ، وەکـو مەسـەلەکانی بازرگـانی، بەرگـری، سـکەی پـارە یـان بازرگـانی گشـتی و بازرگـانی حکـومەتی ناوچەکان.
٢-بنەمای ئۆتۆنۆمی:-
ئۆتۆنۆمی بە مانای هەڵبژاردن و کارکردنە بە مەیلی خۆیان (نەتەوە و ناوچەکـــــان). لە زانســـــتی سیاســـــیدا (Election)هەڵبــژاردن دەســـەڵاتی یەکێــک لە گروپەکــانە دەربارەی دانانی یاسـاو کارکردن بەو یاسـاو دەسـەڵاتانەی بۆ ئەو چوارچێوەیە دیاری کراوە کە ئازادە.
٣-بنەما هاوبەشەکان:
لە هەرێمی فیدراڵدا هاوبەشیکردن بەهـۆی سیسـتەمی دوو ئەنجـومەنی یـان زیـاتر پیـادە دەکـرێ، واتە بـوونی دوو

پەرلەمان یا زیاتر کە هەمیشە پەرلەمانی گشتی لە کۆی نوێنەرانی یەکە پێکهێنەرەکانی دەوڵەتی فیدراڵ بە ژمارەی یەکسان پێکدێت و حکومەتی ناوچەکان بەشدار نین لە دانانی دەستوور بەڵکو کۆنگرەی تایبەت هەیە لەو بوارەدا کە نوێنەری خەڵک تیایدا بەشدارن بۆ دەستوور دانان.

بنەماکانی فیدراڵی لەئەنجامی گونجاندنی نێوان یەکێتی و هەمەڕەنگیدا لە ڕێکخستنی دەوڵەتی فیدراڵیدا گەشەی کردووە، کە دوو بنەمای سەرەکی هەن و بریتین لە: سەربەخۆیی زاتی و بنەمای بەشداریکردن.

١.بنەمای سەربەخۆی زاتی:

هەرێمی ئەندام لە فیدراڵییەتدا سەربەخۆیی خۆیان دەپارێزن و لە توانایاندا هەیە حوکمڕانی خۆیان بە خۆیان بکەن و کاروبارەکانی بەڕێوەبردن ئازادانە لە چوارچێوەی بارێکی دەستوورییدا بەڕێوەبەرن.

٢. بنەمای بەشداریکردن:

بەشداریکردن و هاوبەشی لەسستەمی فیدراڵیدا بریتی دەبێت لەوەی ئەو گرووپە پێکهێنراوانەی فیدرالیزم پێکدەهێنن، مافی سروشتی خۆیانە بەشدارییەکی کارایانە بکەن لە بڕیاردان و بەشداریکردن لەو ئەنجومەنە

فیـــــدراڵییەی کەوەک ئەنجـــــومەنی پیـــــران وایە لەوڵاتە یەکگرتوویەکـــانی ئەمریکـــادا، ئەمەش مـــافێکی تـــر دەداتە هاووڵاتیـــانی هەرێـــمە فیـــدراڵییەکان کە مـــافی بڕیاردانیـــان هەبێـــــت لە حــــوکمی فیدراڵیـــــدا، هەر ئەوەشــــــە وای لە (هیـرود HERUD. G) کـردووە کە بڵێـت: (فیـدراڵیەت لە دیموکراسیەتێکی تاکەلایی پێکدێت، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەو بـوارە تاکەکەسیش تـێ دەپەڕێنێت). بەڵام ئەوەی قەبـارەی هاوبەشـــــیکردن دیاریـــــدەکات ئەوەیە کە تـــــاکلایی لەم سستەمەدا ئەوە دەسـەلمێنێ کە دەبێ بەشداری یەکسـانانە هەبێت لە بڕیارداندا لە ناو دەوڵەتێکی فیدراڵیدا. فیدراڵیەت دەتـوانێ مـافی کەمایەتیەکـان بپارێزێـت و ئاشـتی لە نێـوان گروپەجیاوازەکاندا بەرپابکات کە لە زمان و ئاین و ڕەگەزدا جیـاوازن، چـونکە هەموویـان هاوبەشـن لە بەرژەوەندییەکی گشـتیدا لە چوارچێوەی ئەو شـوێنە جوگرافیـایەی کە تیایـدا دەژین .

یەکێتـــی، فیدراسـیۆن (Fedration)، بـریتییە لە یەکگرتنـی سیاسی چەند هەرێمێک بۆ دروستکردنی دەوڵەتێک کە هەر هەرێمێـک قەڵەمـڕەوی کاروبـاری سیاسـی و ئـابووری و کـۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیری و سـەرجەم چالاکیەکـانی نێـو

کۆمەڵ لەدەست خۆیاندا بێت و تەنها لەڕووی سیاسەتی دەرەوە دەبن بە دەوڵەتی یەکگرتوو. لە دەوڵەتە فیدراڵیەکانی جیهان(ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، کەنەدا، ئوستراليا، ئەرژەنتین، مەکسیک، هندستان، سویسرا)، سویسرا کە لە ڕووی تیۆرەوە یەکێتییەکی (کۆنفدراسیۆن) یە بەڵام لەڕووی عەمەلی و واقعیيەوە بە یەکێتییەکی فیدراڵی فراوان دەژمێردرێت، چونکە یەکێتی (اتحادی) دەسەڵاتێکی ڕاستەوخۆی بەسەر هەموو دەوڵەتدا هەبوو لە کۆنفدراسیۆنی دەکەوێت .

گرنگترین جیاوازییەکانی نێوان یەکێتی فیدراڵی و یەکێتی کۆنفیدراڵی بریتین لە

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

دروست بوونی بەپێی ڕێکەوتنی چەند دەوڵەتێک دەبێت واتە بە (پەیمانی دەوڵەتی)دەژمێردرێت	بەپێی دەستوورێک دروست دەبێت کە لەڕووی یاساييیەوە بە(یاسا) دەژمێردرێت.
لەسەر ڕاوبوونی حکومەتەکانی ئەندام تێیدا ڕادەوەستێ	- لەسەر ڕاو بوونی هاوولاتیانی دەوڵەتەکە ڕادەوەستێ.

ئەو دەوڵەتانەی ئەندامن تێیدا دەسەڵاتی جیاجیایان هەیە	یەک دەسەڵات(السیادە)هەیە کە لەحکومەتی ناوەندایە
-بەرێگەیەکی دەستووری ئەندامان و دەوڵەتی کونفدراسیۆن مافی جیابونەوەیان هەیە هەرکاتێ بیانەوێ.	کشانەوە و جیابونەوە لە یەکێتی فیدراسیۆنی بەکارێکی نا دەستووری و توندڕەوانە دەژمێردرێ، چونکە مافی جیابونەوەی تێدا نییە.
ئەندامانی حکومەت لەدەوڵەتی کۆنفدراسیۆندا دەتوانن بڕیاری هەڵوەشانەوە یا فراوان کردنی دەسەڵات بدەن	لەیەکێتی فیدراسیۆندا حکومەتی ناوەند بەپێی دەستووری خۆی دەسەڵاتەکان دیاری دەکات دەستکاری و گۆڕان و هەڵوەشانەوەی ئەندامەکانی ناتوانن دەستکاری ئەو یەکێتییە بکەن یان بیگۆڕن،
دوا ڕێگەی یاسایی گرفتی نێوانیان جیابونەوەیە	پەنابردنە بەر (دادگای فیدراسیۆنی)یاساکان دادەنرێت

MAH HUMANITARIAN FOUNDATION

هەموو ئەندامانی کەسایەتی دەوڵەتی سەربەخۆی دەبێت و دەتوانێ پەیمان لەگەڵ دەوڵەتانی تردا ببەستێ یان جەنگیان لەگەڵ سازدات بێ ئەوەی کاربکاتە سەر ئەندامانی تر.	ئەندامانی ئەو دەسەڵاتەیان نییە و تەنها لەدەسەڵاتی حکومەتی ناوەندایە.
لەبەر ئەوە دەزگایەکی ئیداری ناوەندی و دادگەری نییە ناتوانێ دەسەڵاتی راستەوخۆی بکێشێت بەسەر هاولاتیاندا، بەڵکو هەردەوڵەتەی بەجیا دەتوانێ ئەم کارە ئەنجام بدات.	حکومەتی ناوەندی لەبەر رۆشنایی دەسەڵاتە دەستووریەکاندا (یاسا) دادەنێ و لەرێی دەزگا ئیداری و دادگەریە تایبەتیەکانەوە بەسەر هەموو هاوولاتیاندا دەسەپێنێت

لێرەدا دەگەینە ئەو راستیەی کە مەسەلەی مافی دیاری کردنی چارەنوسی هەر نەتەوەیەک مافێکی بێ دەمەتەقێ و زمان گرتنی هەر نەتەوەیەکە ... و ئەگەر چی شێوە و چێوەی چۆنێتی بەدیهێنان و بەکارهێنانی ئەو مافە دەکەوێتە سەربار و هەلومەرجی ئەو نەتەوەیەو سەرجەم هۆکانی

کــارتێکەری و لەچەنــد شــێوەیەکدا خــۆی دەنــوێنێ، بەڵام بــاڵاترین پلەکــانی و ڕەوتــی مێژوویــی و دوایــی هەرخــۆی لەدروستکردنی گیانی سیاسی سەربەخۆ و ئازاددا دەبینێت.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

تایبەتمەندییەکانی سستەمی فیدراڵی

پرانسیپی ئارەزوومەندانە ئەوەیە کە ئەم سستەمە بەگوێرەی ڕەزامەندیی لایەنەکانی بەشدارەوە دابمەزرێ. ئەزموونی ڕابردوو لەو وڵاتانەی کە سستەمی فیدراڵییان تێدا پیادە بووە ئەوەیان بۆ دەردەخا کە لە پێکهاتنی ئەم سستەمەدا فاکتەری ئارەزوومەندانەیە و ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێ و لە ماوەیەکی درێژخایەندا پایەیەکی سەرەکی دەبێ بۆ سەقامگیربوونی ئەم سستەمە. یەکێک لە هۆکارەکانی سەرکەوتوویی سستەمی فیدراڵی لەوڵاتانی وەک ویلاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کەنەدا، ئوسترالیا لەم تایبەتمەندییەوە سەرچاوەی گرتووە. لە کاتێکدا هۆی سەرنەکەوتن یان بێ ئاکام مانەوەی سستەمی فیدراڵی لە ژمارەیەک لەوڵاتانی ئەمریکای لاتین و وڵاتە ئازاد بووەکان ئەوە بوو کەلایەنی دەرەکی میکانیزمی سەرەکی و هاندەری ڕاستەقینە بووبن لە دامەزراندنی ئەم سستەمە سیاسییە لەم وڵاتانەدا، نەک ڕێکەوتنێکی ئارەزوومەندانەیە. یەکێک لە نموونەکانی بەرچاو لەم پێوەندیەدا هەڵوەشانەوەی بەپەلەی ئەو فیدراڵیە بوو کە لە ڕۆژهەلاتی ئەفریقا لە نێوان وڵاتانی

کینیا-تانزانیا و ئوگاندا پاش ڕزگاربوونیان لە چنگی ئینگلستان روویدا. هۆی ئەم هەڵوەشانەوەیە لە بنەڕەتدا ئەوە بوو کە ئەم یەکگرتنە بەپەلەو لەژێر کارتێکەری و تەوژمی دونیای دەرەوە بەتایبەت ئینگلستاندا دروستبوو بوو. ئەمەش لەخۆیدا ئەو تیۆرییە بەهێزدەکات کە سستەمێکی فیدراڵی کاتێک دەتوانێت سەقامگرتووبێت کە لە ڕووی بنەمایەکی دڵخوازانەوە دامەزرابێت، بەڵام لە هەمان کاتدا نموونەی وەک هیند هەیە کە لەگەڵ ئەوەی میکانزمی دەرەوە، واتە ئینگلستان کە لە دامەزراندنی سستەمی فیدراڵی لەم وڵاتەدا ڕۆڵێکی سەرەکی گێڕا، کەچی ئەم سستەمە هەتا ئێستاش لەسەر جێگای خۆیەتی، هۆی ئەم بەردەوامبوونە دەکرێ لە هۆکاری تردا ببینرێت. یادی ئەزموون و پایەیەکی کە سەرکەوتنی ئەم وڵاتە لە وەرگرتنی سەربەخۆی خۆیدا دایڕشت هەتا ئێستاش کارتێکەری لە پاراستنی سستەمێکی یەکگرتووی فیدراڵی لەنێوان هەموو گرووپ و دەستە جەماوەرییەکان بەڕەگەز و ئایینی جۆربەجۆرەوە هەرماوە . ڕێز دانانی ئەم کۆمەڵگایە بۆ هەندێک لە پرانسیپە گشتییەکانی دیموکراتی دەتوانێ فاکتەرێک بێ بۆ ئەوەی خەڵکی ئەم وڵاتە

سـەرەڕای جیـاوازی ئـاییـنی و کولتـوری بتـوانن لە سسـتەمێکی فیدراڵیـدا خۆیـان بەهەنـدێک پرانسـیپی دیموکراتیـانە پەیوەست بکەن، بەڵام سـەرەڕای ڕۆڵـی ئەم فـاکتەرانەش وا پێـدەچێ کە یەکێـک لەهۆکـاری سـەرەکی زۆرێـک لەو ئـاژاوە و نائـارامی کە لە نێوخـۆی وڵاتـی هیندسـتان، بەتـایبەت لەم دواییـانەدا، سـەریان هەڵـداوە، دەتـوانێ بگەڕێـتەوە بـۆ ئەوەی کە سسـتەمی سیاسـیی دەسـەڵاتدار لەم وڵاتە لە بنەڕەتـدا لەسـەر ئـارەزوو و لەڕووی ئاگاداری پێویستی هەموو ئەو زیاتر لەسەد کاست، گروپـی ڕەگەزی و ئـاییـنی جۆربەجـۆرەی، کە لەنێـو چوارچێـوەی ئەم وڵاتەدا دەژیـن، دانەمەزراوە. نمـوونەی بـێ چارەسـەر مـانەوەی دەسـەڵاتی سیاسـی لە هەرێمـی کشـمیر هەر لەم ڕوانـگەیەوە دەکـرێ سـەیربکرێ. نموونەی ئەو وڵاتانەی سستەمی فیدراڵیان تێدا جێگیربووە دەریـدەخات کە فـاکتەری دڵخـوازانەی لایەنەکـانی بەشـدار پـایەیەکی گـرنگە لە سـەقامگرتوویی و بەردەوامی لەم سستەمانەدا.

کۆڵەکەکانی سستەم و یەکێتی فیدراڵی

سستەمی فیدراڵی کۆمەڵێ بنەمای گرنگی هەیە کە بریتییە لەم خاڵانە:

١. یەکێتی و هاوبەشی لە نیشتماندا (یەکێتی دەوڵەتی فیدراڵی)

٢. یەکێتی نەتەوەکان لە دەوڵەتدا لە چوارچێوەی مافەکانی یەکسانیدا کە دەستوور دیارییان دەکات.

٣. یەکێتی هەرێمی دەوڵەت.

٤. یەکێتی ئالای هاوبەشی دەوڵەتی فیدراڵی، لەپاڵ ئالای تایبەت بەهەر ویلایەت یان هەرێمێکدا.

٥. یەکێتی دراو، کە لە دەستی دەسەلاتی بالای فیدراڵیدا دەبێت و، هەروەها یەکێتی بودجە گشتی و سامانەکان.

٦. یەکێتی دامەزراوە سەربازییەکان، کە لە دەستی دەسەلاتی بالای فیدراڵیدا دەبێت.

٧. یەکێتی یاساکان و دادوەری، کە لە دەستی دەسەلاتی بالای فیدراڵیدا دەبێت.

٨. یەکێتی نوێنەرایەتی دەرەکی و باڵوێزەکان، کە لە دەستی دەسەلاتی بالای فیدراڵیدا دەبێت هەروەها بەستنی پەیمانە

نێودەوڵەتییەکان و بڕیاری جەنگ و بەستنی پەیمانی ئاشتی لە دەستی دەسەڵاتی باڵای فیدراڵیدا دەبن.

٩.کاروبـاره کارگێڕییەکـانی دیـکەی هەرێـم بـۆ کاروبـاری هەرێم و حکومەتی ناوخۆیی فیدراڵی دەمێننەوە .

دەســـەڵاتی ڕاپەڕانــدنی ناوەنــدی لە زۆربەی دەوڵەتــانی فیدراڵــدا، ئەنجـومەنی فیـدراڵی یـا ئەنجـومەنی وەزیـران، ئەنــدامانی لە نێـو ئەنــدامانی پەرلەمــانی فیـدراڵی یـان لە دەرەوەیـدا هەڵـدەبژێرێ و، دەبـێ ئەم ئەنجـومەنە متمـانەی پەرلەمـانی فیـدراڵی بەدەسـت بێنـێ. ئەنجـومەنی نـاوبراو بە باڵاترین دەستەی ڕاپەڕاندن و کارگێڕی لە وڵاتدا دادەنرێت و، دانـانی سیاسـەتی گشـتی دەوڵەتـی فیـدراڵی لە بوارەکـانی سیاسی و ئابووری و هی دیکە لە ئەستۆ دەگرێ، ئەمەش لەو سـنوورەدا کەلە دەسـتووری فیدراڵیـدا بەدەق هـاتووە، سەرۆکی دەوڵەت یان بەدەنگدانی گشتی ئازاد و ڕاستەوخۆ لەهەمـــوو هەرێمەکانـــدا هەڵـــدەبژێردرێت، یـــان لەلایەن پەرلەمـــانەوە بەو ڕێـــژەیەی کە دەســـتوور دیارییـــدەکات، هەڵــدەبژێردرێت. دەســـەڵات و دامەزراوەکـــانی دەوڵەت و وەزیفە ناوەندییە بنچینەییەکانیش ئەمانەن: سـەرۆک کۆمـار

و جێگری سەرکۆمار، پەرلەمانی فیدراڵی، حکومەتی فیدراڵی، دادگای دەستووری (فیدراڵی باڵا)، داواکاری گشتی. زۆر جار دەگوترێ سستەمی فیدراڵی بەبێ لە ئارادابوونی سستەمێکی دیموکراتی مەحاڵە پێک بێت، ئەگەر لە ڕوانگەیەکی بەرتەسکەوە بڕوانینە فیدرالیزم، ڕەنگبێ ئەم تیۆریە ڕاستبێ، بەڵام لە ڕوانگەیەکی کراوەتر لە مەیدانی تیۆریدا هەم لە پراکتیکیشدا سەلمێندراوە کە گوایە سستەمی فیدراڵی دەتوانێ لە وڵات یان ناوچەیەکی نادیموکراتیشدا پێکبێت. سستەمی فیدراڵی خۆبەخۆ دەستەبەری دامەزران یان سەقامگیرکردنی دیموکراسی ناکات. یان بە پێچەوانە بوونی دیموکراسی نابێتە گارانتیەکی تەواو بۆ دامەزراندن یان پاراستنی سستەمێکی فیدراڵی. لە ڕاستیدا سستەمی فیدراڵی خۆی لە خۆیدا بنەمایەکی دیموکراسی تێدایە و دیموکراسیش بنەمایەکی بەهێزە بۆ دامەزراندن، سەقامگیریی و بەردەوامی سستەمی فیدراڵی. فیدرالیزم ڕیشەی لە بنچینەی ڕوانگەی دیموکراتیانەی ژیانی پلورالیستی و دابەشکردنی دەسەڵاتەوە وەرگرتووە.

تایبەتمەندیەکانی دەوڵەتی فیدراڵی

لە سستەمی فیدراڵیدا دەوڵەت دەبێ یەک پێناسە هەڵگرێ و یەک ئاڵا هەبێت کە ئاڵای دەوڵەتی فیدراڵییە. هەرچەندە هەر یەک لەو هەرێمانە پێناسە، ئاڵا، یان نیشانەیەکی تایبەتی بە خۆی دەبێ، بەڵام لە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتی گشتی (القانون الدولی العام) و یاسای نێودەوڵەتی تایبەتدا (القانون الدولی الخاص)، هیچ بایەخێکی پێ نادرێ. هەموو هەرێمەکانی دەوڵەت، یەک هەرێم پێک دەهێنن، ئەو هەرێمەش، هەرێمی دەوڵەتی فیدراڵیە و قەوارەی نێودەوڵەتی هەیە، بەڵام هەرێمی ولایەتەکان بەشێکن لە هەرێمی دەوڵەتی فیدراڵی و هیچ قەوارەیەکی نێو دەوڵەتییان نییە. لە دەوڵەتی فیدراڵیدا دەستووری فیدراڵی هەیە، کە کاروباری هەموو وڵات رێکدەخات. لەپاڵ دەستووری فیدراڵیدا، دەستوورەکانی هەرێمی هەن کە دەستووری ولایەتێک جیاواز دەبێت لە دەستووری هەرێمێکی تر، بەڵام نابێ دەستووری هیچ ولایەتێک لەولایەتەکانی دەوڵەتی فیدراڵی گونجاو نەبێت یان بە پێچەوانەی دەستووری دەوڵەتی فیدراڵیەوە بێت. لە دەوڵەتی فیدراڵیدا دوو دەسەڵات هەیە، دەسەڵاتی دەوڵەتی فیدراڵی،

کە پەیوەندی بە هەموو دانیشتوانی دەوڵەتی فیدراڵییەوە هەیە و یاساکان و سستەمەکانی دەسەڵاتی فیدراڵی لە هەموو ناوچەکانی دەوڵەتدا کاریان پێدەکرێ و پەیڕەو دەکرێن، بێئەوەی هەبوونی هەرێمەکان ببنە کۆسپ لەبەردەم ئەو یاساو سستەمانەدا و زیاد لەوەش دەبێت دەسەڵاتی هەرێمەکان یاساو فەرمان دارێژن و دەربکەن بۆ جێبەجێ کردنیان. دەسەڵاتی دەوڵەتی فیدراڵی هەڵدەستێ بەو کارو ئەرکانەی کە شێوەیەکی گشتگیریان پێوە دیارە و پەیوەندییان هەیە بەڕەوشی گشتی ئاسایش و باری ئابووری و پەیوەندییەکانی دەوڵەتی فیدراڵی لەگەڵ دەوڵەتانی تردا. ئەمەو دەسەڵاتی فیدراڵی پێک دێت لە:

١.-دەزگای یاسادانان:- ئەم دەزگایە لە دوو ئەنجومەن پێکدێت، یەکێکیان نوێنەرایەتی هەموو وڵات دەکات، ئەوی تریان نوێنەرایەتی ناوچەکان دەکات.

٢.-دەزگای جێبەجێکرن:- پێک دێت لە سەرۆک کۆمار، یان سەرۆک وەزیران بەگوێرەی سستەمی پەیڕەوکراو لە دەوڵەتدا.

٣.-دەزگای دادوەری:- کە زۆر جار پێی دەڵێن دادگای فیدراڵی باڵا، بەڵام دەسەڵاتی هەرێمەکان لەلایەن خەڵکی

هەرێمەکانەوە پێکەوە دەنرێن بەگوێرەی سستەمێک، کە دەبێ گونجاوبێت لەگەڵ دەستووری فیدراڵیدا، ئەو دەزگایانە, دەزگاکانی یاسادانان و ڕاپەڕاندن و دادوەری دەگرنەوە. بەڵام لە ڕاستیدا ئەو کاروئەرک و جموجوڵانەی کە هەریەک لە دەسەڵاتی دەوڵەتی فیدراڵی و دەسەڵاتی هەرێمەکان پێیان هەڵدەستن، بەگوێرەی ڕێگایەک لەوسێ ڕێگایەی کە لەئارادان ڕێکدەخرێن:-

یەکەم:- دەستوور و یاساکانی دەوڵەتی فیدراڵی ئەو ئەرک و کارانە دیاری دەکەن کە هەر یەک لە دەسەڵاتی هەرێمەکان پێیان هەڵدەسێ، واتا دەستوور و یاساکان بە شێوەیەکی تەنراو کارو ئەرکی هەردوو دەسەڵاتی فیدراڵی و دەسەڵاتی هەرێمەکان دیاری دەکەن. بەڵام ئەمە ڕێگایەکی پراکتیکی نییە، لەبەر ئەوەی کاروباری نوێ دێنە ئاراوە کە پێویست دەکات بەشێوەیەکی بەردەوام ڕێک بخرێن و بدرێنە پاڵ ئەرک و کاری یەکێ لە هەردوو دەسەڵاتەکە، هەروەها بە گۆڕانی بارودۆخ لەوانەیە هەندێ گۆڕانکارییان بە سەردا بێت و پێویست بکات لە دەسەڵاتی هەرێمەکان دەربکرێن و بخرێنە پاڵ دەسەڵاتی فیدراڵی و بە پێچەوانەوە.

دووەم:- کــــارو ئەرکەکــــانی دەســــەڵاتی هەرێمەکــــان دیاریـدەکرێن بەشـێوەیەکی تەنـراو و ئەو کاروبـارانەی کە دەمێننەوە و دیـاری نەکراون دەکەونە ئەسـتۆی دەسـەڵاتی فیدراڵی.

سـێیەم:- کاروبارەکـانی دەسـەڵاتی فیـدراڵی دیـاری دەکـرێن بەشــێوەیەکی تەنــراو، هەرچــی دەمێنێــتەوە دەســەڵاتی هەرێمەکان پێیـان هەڵدەسێ، واتـا دەسـەڵاتی هەرێم هەمـوو ئەو کاروبــارانەی کە دەمێنــــنەوە و دیــــاری نەکـــراون دەیانگرێتە ئەستۆی خۆی و ئەرکی بەڕێوەبردنی دەکەوێتە ئەســـتۆ. ئەمەو زۆربەی دەوڵەتە فیـــدراڵیەکان ڕێگـــای ســـێیەمیان وەرگرتـــووە، لەوانە سویســـرا، ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، مەکسیک، ئوستralیا.

لە کاتێکـدا دەوڵەتـی فیـدراڵی لەچەنـد هەرێمێـک پێکـدێت و هەریەک لەو هەرێمـانە دەسـەڵات و دەزگـای تـایبەتی خـۆی هەیە، بەڵام ئەمە ئەوە نـاگەیەنێ کەهەریەک لەو هەرێمـانە و قەوارەکەی بەهێزبــێ بەرامــبەر دەســـەڵاتی فیــدراڵی، لەبەرئەوەی دام و دەزگاکانی دەسەڵاتی فیدراڵی هەڵقوڵاوی بیروڕای جەماوەرن لە هەموو ناوچەکانی دەوڵەتی فیدراڵی، ئەم دام و دەزگایانە نوێنەرایەتی هەموو هەرێمەکان دەکەن،

لەلایەن ئەوانەوە هەڵدەبژێردرێن، بۆیە دەسەڵاتی فیدراڵی پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لەگەڵ هەموو هاووڵاتیانی دەوڵەتدا، بێ ئەوەی هەبوونی دەسەڵاتی هەرێمەکان ببنە کۆسپێک لەڕێگادا. یاساکانی دەوڵەتی فیدراڵی ڕاستەوخۆ پەیڕەو دەکرێن لەهەموو ناوچەکاندا، هەریاسایەک لە هەرێمەکان دەبێ گونجاوبێ لەگەڵ دەستوور و یاساکانی دەسەڵاتی فیدراڵیدا، ئەو بەشەی نەگونجاوبێ لەگەڵ دەستوور و یاساکاندا بەتاڵ دەبێتەوە. دەوڵەتی فیدراڵی خاوەن هەموو ئەو دەسەڵاتانەیە کە پەیوەندیدارن بەهەموو لایەتەکانەوە، بەتایبەتی ئەو دەسەڵاتانەی کەپەیوەندییان هەیە بە: دراوو، پۆست و گەیاندن، گومرگ و بازرگانی دەرەوە، هێزی سەربازی، پێناسە و کۆچ، قەبوڵکردنی ئەندامی تازە لە دەوڵەتی فیدراڵی، سنووری دەرەوەی دەوڵەت جاڕدانی حاڵەتی فریاگوزاری، یاسا داراییەکان، کاروباری جەنگی.

جۆرەکانی سستەمی فیدراڵی:

فیدرالیزم سستەمێکی سیاسییە کەتیایدا کۆمەڵێک یەکەی سیاسی سەربەخۆ لەسنووری وڵاتێکدا بەیەکەوە کۆدەبنەوە. گرنکترین ئاکاری ئەم سستەمە بریتیە لە دابەشکردنی سەروەری واتە سیادە، لەنێوان دەسەڵاتی یەکێتی (الاتحادیە) و ئەو دەسەڵاتە ناوچەییانەدا کە لە چوارچێوەی هەمان دەوڵەتدا دروست دەبن. لەجیاتی ئەوەی یەک دەوڵەتی ناوەندی هەبێت کە خاوەنی هەموو سەروەرییەک بێت کۆمەڵێک دەوڵەت یان ناوچەی لۆکاڵیش دروست دەبن. لە ڕووی دەستوورییەوە هیچ یەکێک لە دەوڵەتی مەرکەزی و لە دەسەڵاتە لۆکاڵیەکان کەمتر نابێت و کەسیان لەسایەی حوکمی ئەوی تریاندا ناژی. کە وابوو لە سستەمی فیدراڵیدا هەم دەسەڵاتی مەرکەزی و هەم دەسەڵاتە ناوچەییەکان دەسەڵاتێکی یاساییین، لەڕێ هەڵبژاردنەوە دروستدەبن و دەستوور ڕێکیاندەخات. بەپێی پرانسیپی دابەشکردنی سەروەری چیدی ناوچەکانی دەرەوەی ناوەند، ئەو ناوچانەی یا ئەو هەرێمانەی کە دەبنە هەرێمی فیدراڵی، درێژکراوەیەکی ئیداری و بیرۆکراسی

ناوەند نابن، بەڵکو دەبنە ناوچەی سەربەخۆ و خاوەن کەسایەتی یاسایی و دەستووری تایبەت، بەشێوەیەک دەتوانن هەندێک بڕیار بەتەنها و هەندێکی تریان بە پێکەوەیی لەگەڵ ناوەندا. یەکێک لە کاراکتەرە گرنگەکانی سستەمی فیدراڵی پاراستنی سنوورە ڕەسمیەکانی ئەو دەوڵەتەیە کە بووەتە هەرێمی فیدراڵی، فیدراڵیزم سستەمێکی نوێ نییە، ژمارەیەکی زۆر دەوڵەت هەن کە زیاد لە چەند سەدەیەک ئەم سستەمەیان پیادەکردووە، بیرمەندێکی ڕامیاری وەک ئیلەزار (p. j. Elazar) لە کتێبی (exploring fedralism) کە لە ساڵی ١٩٨٧ دا بڵاوبۆتەوە کە ناوی (٢٢) دەوڵەتی گەورە و بچوکی جیهان دەهێنێت کە سستەمی فیدراڵییان پیادە کردوە، ئەم نووسەرە باس لە شۆڕشی فیدرالیستی دەکات و پێیوایە ئەم شۆڕشە ڕوخساری جیهانی ئەمڕۆکەی بەتەواوی گۆڕیوە، لە (٢٢) دەوڵەتدا دوو ملیار مرۆڤ دەژین کە بەسەریەکەوە (٤٠ %) ی ژمارە دانیشتوانی گۆی زەوی پێکدەهێنن، کەواتە نزیکەی نیوەی دانیشتوانی سەر ئەم ئەستێرە لە ڕوی ئیداری و سیاسییەوە لە سستەمی فیدرالیدا دەژین.

هەمــوو سســتەمێکی فیــدراڵی پێویســتی بە دەســتوورێکی دیموکراســی فیــدراڵی هەیە، بــوونی ئەم دەســتوورە کە دەستنیشــانی ســەروەری و دەســەلآت و پەیوەنــدی بەشــە جیاوازەکـانی نـاو دەوڵەتـی فیـدراڵی دەکـات کەبەگرنگتـرین مەرجــی دروســت بــوونی ئەم سســتەمە دەژمێردرێــت. دەستووری فیدراڵی دەستوورێکە دوو ئاستی حوکمکردنی لێکــدی جیادەکــاتەوە و بەهەر یەکێکیــان وەزیــفە و بەرپرســیارێکی تــایبەت دەبەخشــێت، مەبەســت لەو دوو ئاستەش ئاسـتی حـوکمکردنی لە لۆکـاڵ و ناوچەکانـدا. ئەم دوو مەســەلەیەش بەســەریەکەوە چوارچێــوەیەکی گشــتی دروستدەکەن کە تیایدا هەم دەسەلآتی یەکێتی (الاتحادی) و هەم دەســەلآتی لۆکـاڵی شــەرعیەتی ئەوەیـان هەیە بەبـێ گەڕانەوە بۆ یەکدی هەندێک بڕیاری تایبەت دەربکەن ، بۆیە دەســتووری فیــدرالیزم دەســتوورێکی دیموکراســییە و دەسەلآتەکان لێک جیادەکاتەوە و یاسا سەروەر دەکات بە هەمووان ماف دەبەخشێت بەیەکسانی. هەروەها سستەمی فیدراڵی پێویستی بە پەرلەمانێکی دوو ئەنجومەنی هەیە کە لە ڕێگـای هەڵبژاردنـی ڕاسـتەوخۆوە لە ناوەنـدا دروسـت دەکرێن، ژورێکیان بۆ نوێنەرایەتی خەڵک ئەوەی تریان بۆ

نوێنەرایەتی دەوڵەت و دەسەڵات. هەروەها هەموو هەرێمێک ئەبێ پەرلەمانی تایبەتی خۆی هەبێت کە ئەمانیش لە ڕێگای هەڵبژاردنــــی ڕاســـتەوخۆوە هەڵـــدەبژێردرێن و توانـــای دەرکردنـــی یاســاو بڕیــاردانی تایبەتیــان دەبێــت. هەروەهــا سســـتەمی فیــدراڵی پێویســـتی بە دادگــایەکی دەســـتووری فیدراڵی دەبێت، ئەم دادگایە لە کۆمەڵێک دادوەری سەربەخۆ دروست دەبن و توانای بڕیاردانی سەربەخۆیان دەبێت و بڕیارەکانیـــان هەم لەلایەن دەوڵەتـــی مەرکەزیـــیەوە قبـــوڵ دەکرێـــــت و هەم لەلایەن هەرێمەکـــــانەوە. هەروەهـــــا لە سستەمی فیدراڵیدا وا دەخوازێت کە بوونی کۆمەڵێک پارتی سیاسی هەبێت و باوەڕی تەواویان بە دیموکراسیەت بێت و هەڵگری دروشمی پێکەوە ژیان بن. فیدرالیزم بە فۆڕمێکی گەشە کردووی دیموکراسیەت دەژمێردرێت و بۆیە لە پاڵ ئەو دەزگایـــانەدا کە کـــارکردنی سســـتەمی دیموکراســـیەت مەیســـــور دەکەن پێویســـــتی بە کولتــــوورێکی سیاســـــی دیموکراســـــی دەســـــتەبژێریەکی سیاســـــی دیمـــــوکراس و کۆمەڵێـــک هـــاووڵاتی هەیە کە باوەڕیـــان بەدیموکراســـیەت هەبێـــت. کولتـــووری فیـــدراڵی کولتـــووری دیموکراســـییە بەگەشەکردوویی.

ئەمە وای لە زۆربەی بیرمەندەکان و تیۆریستەکان کردووە کەبڵێن فیدرالیزم قوتابخانەی دیموکراسییە سستەمی سیاسی لە سویسرادا بەپێی بنەمای دەستووری ساڵی ١٧٨٦ وڵاتێکی فیدراڵی دیموکراتیە، سستەمی فیدراڵی ئەم وڵاتە لە ٢٦ کانتۆن و یەک دەوڵەتی فیدراڵ (کە لە سویسرادا پێیدەگوترێت شورای فیدراڵ) پێکهاتووە. لەم سستەمەدا دەسەڵاتی دەوڵەتی فیدراڵ سنورداره. لە کاتێکدا دەسەڵاتی کانتۆنەکان فراوانە و توانای دارشتن و جێبەجێکردنی یاسایان هەیە و بەرپرسیاریشن لە جێبەجێکردنیان هەریەک لە سیاسەتی دەرەوە، سوپا، هێزی یاسایی فیدراڵ بابەتەکانی تایبەت بەدارایی و گومرگ و بەشەکانی وزە و ڕێگە و بان و گواستنەوە لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی فیدراڵدایە (دەوڵەتی یەکێتی (الاتحادی)، ئەنجومەنی شورای نەتەوەیی، شورای یەکگرتنی کانتۆنەکان). کانتۆنەکان تا ڕادەیەک لە دارشتن و جێبەجێکردنی یاسا سەرەکییەکانی خۆیاندا سەربەخۆ و خۆبەڕێوەبەرن، بەتایبەتیش لە بوارەکانی پەروەردە و سیاسەتی کولتووری و کاروبارەکانی تایبەت بەگروپە زمانیەکانی ئەو وڵاتە. لە سویسرادا زمانەکانی وەک

(ئەڵمانی _- فەڕەنسی _- ئیتاڵی) تاڕادەیەک بەڕەسمی ناسێنراون و هەمان مافیان لە سەر تاسەری وڵاتدا هەیە. لەسەرو هەموو کانتۆنەکانی تایبەت بە پەیوەندی زمانەکانەوە بڕگەیەکی دەستووری فیدرالیانە و سەرتاسەری هەیە کە دەبێت هەمووان پابەندی بن. ئەویش ڕێزگرتنە لە سەرجەم زمانەکان، ئەتوانن لە هەر شوێنێک بن بەو زمانە بدوێن، بەڵام بەو مەرجەی کە ئەم زمانە یەکێک بێت لە سێ زمانە ڕەسمییەکەی ئەو وڵاتە، دیارە بڕگەی فیدراڵ بەو مانایەش دێت کە دەبێت کانتۆنەکان ڕووبەری زمانەکانی خۆیان بپارێزن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە کۆچکردنی ئەو کەسانەی بە زمانێکی تر دەدوێن لە کانتۆنێکەوە بۆ ئەوەی تر، نابێت ببێتە هۆی گۆڕینی زمانی ڕەسمی ئەو کانتۆنەی بۆی دەچێت. ئەم شێوەیە لە دەوڵەتی عێراقدا پیادە نەکراوە و بگرە نەزانینی زمانی نەتەوەی سەردەست لە عێراقدا، عەرەبییە، کراوەتە گرێیەکی خۆ بەکەمزانینی ڕۆشنبیران و سیاسەتمەداران و مرۆڤی کورد بەگشتی، بۆیە یاساو دەوڵەت ناڵێن کە زمانی ڕەسمی لەسەر تاسەری وڵات دا فلان زمانە و فێربوونی زمانی دایکیش نەک هەر هیچ کەندوکۆسپێکی لە ناوچە

جۆربەجۆرەکاندا بۆ دانانرێت، بەڵکو یاساودەسەڵاتی فیدراڵ و کانتۆنەکان تەواوی کەرەستەو پێداویستیەکانی فێربونی زمانی دایک بۆ هەموو هاوڵاتیەکانیان دەستەبەردەکەن، ئەمەش لە بنەڕەتدا یەکێکە لە کۆڵەکە سەرەکیەکانی وڵاتی سویسرا .

دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی) :

لەڕووی یاساییەوە دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی) پشت بە دوو بنەما دەبەستێت:

١.-بنەمای هاوبەش لە دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی) دا.

٢.-بنەمای یەکگرتوویی لەناو ئەو دەوڵەتە یەکگرتوو (اتحادی) هدا.

دەوڵەتی یەکگرتوو لەسێ دەستە پێک دێت لە ڕوی دامەزراوەکانییەوە:

یەکەم-ئەو دەستانەی کە دەستووری دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی) دەسەپێنێ وەک ئەنجومەنێک کە لەگەڵ پێکهێنەرەکانی دەوڵەت پێک دێت، دەسەڵاتی جێبەجێکردنی تایبەت بە دەوڵەتی یەکگرتوو، دەسەڵاتی دادوەری تایبەت بە دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی).

دووەم-تـــاییبەتە بە (ئەنجـــومەنی پیـــران و ئەنجـــومەنی نەتەوەکان).
سێیەم-ئەو دەوڵەتانەن کە بۆخۆیان ئەندامن لە پێکهێنانی دەوڵەتی یەکگرتوودا یان (هەرێمەکانن).
لە تایبەتمەنـــدییەکانی دەوڵەتـــی یەکگرتـــوو (اتحـــادی). دەوڵەتێکی خاوەن دەستوور و یەکگرتووە لەسەربنەمای دەستووری یەکگرتوو دروست دەبێ، هەژمونی دەرەوەی حکومەتی یەکگرتووی ناوەندی جێبەجێ دەکات. دەوڵەتە ئەنـدامەکان کـار بـۆ ئاسـانکاری ژیـانی یەکگرتـووی و دامەزراندنی کاروبارەکانی دەوڵەتی یەکگرتوو (اتحادی) دەکەن. هەرێمەکان و حکومەتی ناوەندی ڕاستەوخۆ پیادەی دەسەڵاتەکانی خۆیان دەکەن.

دەســـتەی ناوەنـــدی لە دەوڵەتـــی یەکگرتـــوودا بـــۆ سێ دەسەڵات دابەش دەبێت:

أ- دەسەڵاتی یاسا دانانی یەکگرتوو.

ب- دەسەڵاتی جێبەجێکردنی یەکگرتوو.

ج- دەسەڵاتی قەزایی.

فیدرالیزم لە ڕوانگەی تیۆری سیاسیەوە

فیدرالیزم وەک چەمکێکی سیاسی لە ڕوانگەی تیۆرییەوە بەو بیرو پرانسیپانە دەگوترێ کە بۆ دابەشکردنی دەسەڵات لە بەڕێوەبردنی سستەمی سیاسیدا لەبەرچاو دەگیرێ، بنەمای ئەم بیرۆکەیە لەوەڕا هاتووە کەلە کردەوەدا فۆڕمێکی گونجاو بۆ ڕێکخستنی کۆمەڵگەلێکی لەیەکجیا لەسەر بنەمای دابەشکردنی دەسەڵات لە ئیدارەی سیاسی لە نێو چوارچێوەیەکی جوگرافیاییدا بێنێتە ئاراوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا هاودەنگە لەگەڵ تیۆری دابەزاندنی بەشێک لە دەسەڵاتی خوارتری ناوچە (Decentrlization) کەبەمەبەستی جۆراوجۆر لەسستەمی دەسەڵاتداری ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتاندا بەڕێوەدەچێت.

بیری فیدرالیزم ڕیشەی لە تیۆری جیاوازەوە وەرگرتووە، یەکێک لەم تیۆرییانە ئەوەیە کەوڵاتان، گەلان و ناوچە جیاوازەکان لەڕێگای یەکخستنی وزەو توانامەندی خۆیانەوە بتوانن بەرگرییەکی هاوبەش لەبەرامبەر مەترسی دەرەکی و شەڕ لەگەڵ نەیارانی دەرەوەیاندا پێک بهێنن. ئەم ڕێکخستنە دەکرێت لە ڕێگای پێکهێنانی سیستەمێکی هاوبەش لە

ئیدارەی سیاسی لەسەر بنەمای دابەشکردنی دەسەڵات، واتە سستەمێکی فیدراڵییەوە سەربگرێ، کەوابوو یەکخستنی هێز لەبەرامبەر هەڕەشەو شەڕی بێگانەدا یان لە دۆزی دنیای مۆدێرندا بالآنسی هێز، یەکێک لەبنەماکانی پێکهێنانی دامەزراندنی سستەمی فیدراڵی بووە. لەم پەیوەندییەدا جێگای خۆیەتی ئاماژە بە وتەیەکی (بنیامین فرانکلین) سەبارەت ئالەتە جیاکان بکەین لە چوارچێوەی سستەمێکی فیدراڵی لە ١٧٨٩ دا دەڵێ: "ئێمە هەموومان یان دەبێ یەکبگرین و خۆبەیەکەوە گرێ بدەین یان چاوەڕوانی ئەوەبین کەڕۆژێکی وا بێتە پێش هەموومان یەک بەیەک بە دەستی بێگانە هەڵئەواسرێین".

سەبارەت بە پێکهێنانی ئەم سستەمە لەدەسەڵاتی سیاسیدا دەکرێ بگوترێ کە ئەگەر فیدراڵیزم بەشێوەیەکی گشتی بەمانای ڕێککەوتن لەسەر بەڕێوەبردنی دەسەڵات لەنێوان چەند هەرێمێک یان چەند ناوچەی خاوەن دەسەڵاتی جیاوازدا لەبەرچاو بگرین دەتوانین بڵێین کەدیاردەی یەکگرتن لەنێوان خێڵ، ولایەت و ناوچە جۆربەجۆرەکانی خاوەن دەسەڵاتی جیاواز لە پێناو بەرژەوەندی ئایینی یان بۆ پێکهێنانی لەشکری هاوبەش لە بەرامبەر دوژمناندا

دیاردەیەکی کۆنەو ڕابردوویەکی درێژی هەیە. پرانسیپی ئارەزوومەندانە یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی سستەمێکی فیدراڵی ئەوەیە کە ئەم سستەمە بە گوێرەی ڕەزامەندی لایەنەکانی بەشدارەوە دابمەزرێ، بۆیە فاکتەری دڵخواز ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێ و لەدرێژخایەندا پایەیەکی بنەڕەتییە بۆ سەقامگیربوونی ئەم سستەمە، یەکێک لە هۆکاری سەرکەوتوویی سستەمی فیدراڵی لەوڵاتانی وەک (ئەمریکا، ئوستراليا) لەم تایبەتمەندییەوە سەرچاوەی گرتووە. دابەشکردنی دەسەڵات لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانی بناغەی سستەمی فیدراڵییە لە نێوان دەسەڵاتی ناوەندی و دەسەڵاتی هەرێمەکاندا ئەم دابەشکردنە بەهەرنیاز و هۆیەکەوە بەڕێوە بچێ هیچ لەم واقعیەتە ناگۆڕێ کەبنەڕەتی سستەمی فیدراڵی لەسەر بنەمای ڕێگای چارەسەری بۆکێشەی دەسەڵات یان بەڕێوە بردنی ئاسانتر و پاراستنی دەسەڵاتێکی هاوبەشە لەچوارچێوەیەکی جوگرافیاییدا لەم پێوەندییەدا ئەوەی زۆر جێگای باس و گرنگە سنووری دەسەڵاتی هەرێمەکانە لەبڕیاردانـدا. سنووری ئەم دەسەڵاتە لە گشت وڵاتاندا لەیەک ڕادەدا نییە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کولتووری سیاسی و هەڵکەوتی

کۆمەڵایەتی جیاواز. بەڕێزدانانی لایەنەکان. ئەگەر جیاوازی لەنێوان ئەم لایەنانەدا لەسەر بنەمای جیاوازییەکی بەرچاوی نەتەوەیی و ئیتنیکی بێ، بێگومان بەرتەسک بوونی سنووری دەسەڵاتی ناوەند لەڕاگرتنی هاوسەنگی لەنێوان هەرێمەکانی فیدراڵ و کەمکردنەوەی مەترسی سەرەڕۆیی لەناوەندا ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ، بۆیە هەرێمەکانی فیدراڵ سەبارەت بەسنووری دەسەڵاتی ناوەند بەردەوام بە پەرۆشن. ئەم فاکتەرە ڕاستەوخۆ وڵاتانێکی وەک ئەو وڵاتانەی داگیرکەری کوردستان دەگرێتەوە، چونکە جیاوازیی نەتەوەیی کورد لەگەڵ نەتەوەی خاوەن دەسەڵات لەم وڵاتانەدا دیارو بەرچاوە, جێگای خۆیەتی کە هەر گەلێک لەپێکهێنانی سستەمی فیدراڵیدا پێ لەسەر بەرتەسکبوونی دەسەڵاتی ناوەند، هەرچەند نوێنەرانی هەرێمەکانیش تێیدا بەشدار بن، دابگرێ. سەبارەت بە سنووری دەسەڵاتی هەرێمەکان دەشێ بگوترێ ئەوەی لە دەرەوەی سنووری دەسەڵاتی ناوەندایە دەکەوێتە نێو سنووری دەسەڵاتی هەرێمەکان وەک کارو ئەرکی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، کولتووری، بۆ وێنە: فێرکردن و خوێندن، ڕادەی زەکات وماڵیات، ڕێگاوبان، نەزم و

ئاسایشی هەرێم، هتد... کاتێک کەباس لەسەر سنووری دەسەڵاتی ناوەندی دەکرێ، دەبێ ئەوە لەبەرچاو بگیرێ کە ئەم ناوەندە لەچ ولاتێک، بەچ شێوەیەک بەچ سنوورێک لەدەسەلات و بەچ متمانە یان دەستەبەرییەک (گارانتیەک) لەکۆنترۆڵدا پێک دێت. سستەمی سیاسی لە ڕاستیدا لەسەر بنەمای ڕێککەوتنی هەرێمەکان، بەواتایەکی تر لەڕێگای هەرێمەکانەوە دادەنرێ و بەڕێوەدەچێت، کەواتە دەتوانیین بڵێین سستەمی فیدراڵی دیاردەیەکی سروشتی و خۆبەخۆ هەڵقوڵاوی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکو لەسەر بنەمای ڕێککەوتنی ئازادانەی ئەیالەت و هەرێمەکان بەشدار لە سستەمەکەدا دادەنرێ. گرنگی نیوەرۆک و بایەخی ئەم ڕێکەوتنانە زۆرتر لەوەدا دەردەکەوێ کەتا چ ڕادەیەک سنووری دەسەلاتی دامودەزگا ناوەندی ڕادەو سنووری دەسەلاتی هەرێمەکان، چۆنیەتی، هاودەنگی لە نێوان هەرێمەکان لەگەڵ ناوەند و هەروەها لەپانتاییدا پێوەندیی هەرێمەکان لەگەڵ یەکتریدا بەڕوونی تێدا گونجاوە و لەکردەوەدا پەیڕەوی دەکرێن. پرانسیپەکانی سستەمی فیدراڵی کاتێک دەتوانێ لە پراکتیکدا جێگای بڕوابێ کە لەسەر بنچینەیەکی یاسایی دامەزرابێ، ئەم بنچینە یاساییە

پێویستە لە یاسایەکی دەستووری و لە بەڵگە و دۆکۆمێنتی دیارو جێگای متمانەدا تۆمار بکرێ، کەوابوو یاسایی کردنی رێککەوتنەکان و بوونی پشتیوانی یاسایی یەکێکی تر لە مەرج و تایبەتمەندییەکانی سستەمێکی فیدراڵییە، بەڵام نابێ ئەوە لەبیر بکەین کەیاساو دانانی بنیاتی یاسایی لەسەر کاغەز و لەخۆیدا ناتوانێ بەتەنیا سستەمی فیدراڵی پێکبهێنێ، دەسەڵاتی ئیجرایی بنیات و دامودەزگای سستەمەکە، کەئەویش لە خۆیدا گرێدراوە بە کولتووری سیاسی و پارسەنگی هێزەکانی بەشدار لە پرۆسەی دامەزراندن و بەڕێوەبردنی ئەم سستەمەدا.

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

بەشی چوارەم

پرۆسەی جیهانگیری

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

جیهانگیری Globalization

لەدەیەی ١٩٦٠ هـاتۆتە نـاو فەرهەنگـی وشـەکانەوەو، پـاش کۆتـایی شـەڕی سـارد بۆبـواری فـراوان و جۆراوجـۆر بەکاردێت، سەرچاوەی ڕووخانی سستمی دووجەمسەری، خێرایی پرۆسەی جیهانیبوونی هێناوەتەکایەوە.

جیهـانیبوون جـگە لە فراوانبـوونی دۆسـتایەتی، دەبێـتە هۆکـاری گرژبـوونی ناکۆکیەکـان، جیاوازیەکـان، نایەکسـانییەکان، فراوانبـوونی لێکترازاوبـوونی مەودای هەژاری ودەوڵەمەندی.

• جیهانیبوونی تەنها خێرایی و فراوانی نییە، بەڵکوجۆری هەڵسوکەوتی ئابووری، سیاسـی، کولتـوری، کـۆمەڵایەتی، ئاسایشیەکان تووشی گۆڕانکاری بنەڕەتی هاتوون.

پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا بووەتە هۆی بچووکبوونی جیهان.

دابەشـکردنی ڕەگەزەکـانی هاوڵاتـانی لەسـەردەمی جیهـانیبوون لەکۆمەڵگاکـانی بـاکور بـووەت دەهـۆی کەمبـوونەوەی بەشـداری سیاسـی خەڵـک(وەک بەشـداری لەهەڵبژاردنەنەتەوەیی وناوچەیەکاندا)بووە.

جیهانگیری لەچەمک و زاراوە نوێکانی سستمی جیهانی نویٚ ئەژماردەکریٚتوپەیوەســـــتەبەژیانی خەڵـــــکەوە لەڕووی (کۆمەڵایەتی -سیاسـی -ئـابووری وکلتـووری وئـاینیەوە، قبوڵکردنی جیهانگیری ڕەتکردنەوەی کاریٚکی ئاسانە، بەڵام گرنگ گەڕانەبەدوای ڕاستیەکانی جیهانگیری و فەلسـەفە و ئامانجەکـانی. بەپیٚـی وشـەکەوەرگیٚڕانی فەڕەنسیەکەی واتـا دانانی شتەکان لەسەرئاستیٚکی جیهانی[٤٣]

جیهانگیری تـا ئەمڕۆش جیٚگەی باس و خواسـی قوتابخـانە فکری و ئابوری و سیاسی و ئایدیۆلۆجیا جیاوازەکانە , کە هـیچ لە قوتابخانەکـان نـاتوانن لـیٚ بەری بـن , بە باشـترین سسـتمی ئەژمـار دەکەن لە ژیانـدا , بەمەرجیٚـک جیـاوازی بەدی دەکریٚــت , بــۆ نمــونە لە دیــدی ســەرمایەداریدا جیهـانگیری بەهەدەربردنـی سـەرمایە و داهـاتی جیهـانە لە لایەن زلهیٚـــز و بورجـــوا کـــانەوە , لە ئایـــدۆلۆجیای ئیسـلامییەوە بە دیـاردەی بە ئەمریکـایی کـردن (امـرکە) گوزارشـتی لیٚـدەکریٚت بە شـیٚوەیەکی گشـتی , لە کاتیٚـدا

[٤٣] د.امیر خداکرم الزندی، العولمه فی ضوء نضریه الصراع الاجتماعی، الطبعه الاولی، مطبعه یاد، السلیمانیه

سۆشــیال دیمــوکرات و گروپــی پارێزگــاران شــێوازیکی پێشکەوتن و ڕاڤەکردنێکی دیکە لە خۆ دەگرێت

ئەم هەمــوو تێــروانینە بێگومــان ڕێــژەیین و ڕەهــا نــین , جیهـانگیری چوارچێـوەیەکی جێگیـرو دیـاریکراوی نیـیە کە بتوانرێ ڕاڤەیەکی یەکجاری بۆ بکرێت , ئەوەی هەیە زیاتر لە تێڕوانینی پێناس و بنەما و ڕەهەندە جیاوازەکانی خودی دیاردەی جیهانگیری و کاریگەریەکانێتی.

بۆ یەکەم جار بیریارێکی ئەمریکی بەناوی (ئاڤلین تۆفلەر)ە وە ئەم زاراوەیەی بە کارهێناوە کە (فراوانکردنی سنووری شــتێک دەگــرێتەوە یــا بە گشــتیکردنی دەگەیەنێــت و دەرچونیەتی لە بواری تەسکیدا)

بەلام لە ئەمریکادا بە مانای بە جیهانیکردنی جیهانی سێیەم و جیهانبینی ئەمریکا بەکارهات , بۆ ئەوەی بچێتە ئاستێکی نێودەوڵە تیەوە و ببێتە سستمێکی جیهانی

بۆیە جیهانگیری سێ پرۆسە دەگرێتەخۆ کە پەیوەستن بە بڵاوبونەوەی زانیاری و لێکدا پچڕاندنی سنوور و زیادەی هاوکێشەی لێکچوو لە کۆمەڵ و دامەزراوە و کۆمەڵگاکاندا .

جیهـــانگیری ئیـــرادەی سیاســـی زەوت ناکـــات و ئەگەر سـەربگریت ئەوە یاسـای جاڕی گەردوونـی مـافی مـرۆڤ سودمەند دەبێت و زیاتر جێبەجێدەکرێت لە هەموو جیهاندا.

بنە ماکانی جیهانگیری

١.-گەشەی ئابوری

٢.بازاری ئازاد

٣.-دە ستێوەرنەدانی دەوڵەت لە بواری ئابووریدا .

٤.بـوونی کۆمەڵێـک یاسـای جیهـانی بـۆ هەمـوو وڵات و کۆمپانیایەک .

٥. دامەزراندنی ڕێکخراوێکی بازرگانی جیهانی .[٤٤]

---

[٤٤] سەلام عەبدولکە ریم ,گرفتی بێقەوارەیی کورد لە سەردەمی عەولەمەدا,گۆڤاری کۆچ ,ژمارە ١٧,سلێمانی

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

جیهانگیری سیاسی

جیهانگیری دیاردەیەکە کۆنترۆڵی سەرجەم بوارەکانی ژیانی کردووە دوای جەنگی سارد، لەبواری جیهانگیری سیاسیدا هەوڵـــی یەکجـــار زۆر هەیە بـــۆ کـــۆنترۆڵکردنی ســـەرجەم سســـتەمە سیاســـیە کۆنەکـــان، لەناوبردنیـــان بەگـــۆڕینی بەسستمی نوێ و بنیاتنانی جۆرێکی تازە و باش لەئیدارەی سیاســـی و ســـەقامگیری سیاســـی، بێگومـــان گـــرنتییە بۆجیهـانگیری چـونکە ئەگەر وانەبێت پێویستی بەکۆمەڵێک هۆکـار هەیە تـا جێگیربێـت لەوانە(ئـازادی-دیموکراسـی-فرەیـی-پارتـایەتی) نابێـت ئەوەش لەبیـربکەین کەهەمـوو ئـازادیەکی ئـابووری ئـازادی سیاسـی پێویسـتە. هەربـۆیە لەڕووی سیاسـیەوە جیهـانگیری واتـا دەوڵەت، تەنهـا بـکەر نییە لەشانۆی سیاسی جیهانیدا، بەڵکو لەتەنیشتیدا دەستەی دیـــکە بەدی دەکرێـــت، ڕێکخـــراوی جیهـــانی و گـــرووپە نێودەوڵەتیەکـان. هەربـۆیە جیهـانگیری سیاسـی لەزۆربەی لایەنەکـانەوە گفتوگـۆی زیـاتر هەڵـدەگرێت و بابەتەکـانی

پەیوەستە بەگرنگی دەوڵەت و دەسەلات و ڕۆڵەکانیان، کە بەردەوام گۆڕانکاری لە ئەرک و شویێنگەیی و کاریگەریەکانیان دەبێت و بڵاوبوونەوەی بەپەلە بۆ ڕوداوە سیاسیەکان و بڕیارەکان ڕەتدەکرێتەوە لە دوورترین خاڵدا و لەشوێنە جیاوازەکاندا هۆکاری سەرهەڵدانوگەشەکردنی بواری سیاسی جیهانی نوێ.

ڕەهەندی مێژوویی دیاردەی جیهانگیری چەند قۆناغێک لەخۆدەگرێت:

یەکەم/قۆناغی جەنینی(کۆرپەیی)١٤٠٠_١٧٥٠)

ئەم قۆناغەگەشەکردنی کۆمەڵگەنەتەوەییەکانی لەخۆگرتبوو لەئەوروپاداوبیری تاکگەرایی گەشەی سەندووە.

دووەم/قۆناغی سەرهەڵدان (النشوء)(گەشە))

(١٧٥٠_١٨٧٠)لەم قۆناغەدا گۆڕانکاریەکی زۆر هاتە ئاراوە لەبیرۆکەی دەوڵەتانی یەکگرتوودا، ڕێککەوتنە نێودەوڵەتیەکان و دامودەزگاکان پەیوەستن بەڕێکخستنی پەیوەندییەکانی نێوان وڵاتان، هەر لێرەوە کێشەی وەرگرتنی وڵاتە نائەوروپیەکان لەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا هاتەکایەوەو زیاتر بایەخ بەنەتەوەیی و جیهانی دەدرا.

سێیەم/قۆناغی دەرکەوتن (بڵاوبوونەوە) (الانگلا))(١٨٧٠_١٩٢٠)

چەند چەمکێکی کەونی هاتنە ئاراوە وەک هێڵی پێشکەوتنی ڕاست و کۆمەڵگەی نەتەوەیی. هەروەها ناسنامەی نەتەوەیی و تاکی. تێکەڵبوونی وڵاتە نائەوروپیەکان، چوونە ناو قۆناغی جێبەجێکردنەوە و تێکەڵ بەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بوون.

چوارەم/ململانێ لەپێناو هەیمەنە(الهیمنە)(١٩٢٠_١٩٦٥)

جیاوازییەکان و کێشە و گرفتەکان زیادیان کرد لەڕووی فکریەوە لەسەر چەمکەکانی جیهانگیری و هەروەها دروستبوونی ململانێ لەسەر وێنەکانی ژیان و شێوەکانی، جەخت لەسەر بابەتە مرۆڤایەتیەکان دەکرایەوە، ڕۆڵی نەتەوەیەکگرتووەکان لەم قۆناغەدا بەدەرکەوت.

پێنجەم/ قۆناغی(بێ باوەڕی)واتا نەگەیشتن بەڕاستییەکان (١٩٦٠) تێکەڵبوونی جیهانی سێیەمە قووڵبوونی بەهاکانی دوای ماتریالیەت، کۆتایی هێنانی جەنگی سارد، زیادبوونی دامودەزگا کەونی و بزووتنەوە جیهانیەکان، دەرکەوتنی مافی مەدەنی، پشگیریکردنی سستمی ڕاگەیاندنی کەونی.

(روبرتسون)پێناسـەی جیهـانگیری دەکـات بەوەی کەدەستکەوتنێکی مێژووییە بۆ زیادکردنی وشیاری تاک و کۆمەڵگەکان. بەڵام تویێژەری کۆمەڵایەتی‌وئینگلیزی(ئەنتونی گیدنیز)باشترین تـویێژەرە کەباسـی لەبەرنـامەی ڕێـگەی سـێیەم کـردبێتەوە، جیهـانگیری بەقۆنـاغێکی نـوێ ئەژمـار دەکـات لەقۆناغەکـانی سـەرهەڵدانی نـوێگەری و پێشـەکەوتنەکانی. پەیوەنـدییەکان تـێکەڵ و زۆر دەبـن لەڕووی کـۆمەڵایەتی وئـابوورییەوە، زۆرجـار تێکەڵبـوونی لۆکـاڵی و جیهـانی پەیوەسـت دەبێـت بەهەمـوو بوارەکـانی ژیانەوە.

بیرۆکەی جیهانگیری لەلایەن زانای کۆمەڵناسی کەنەدییەوە بەرپابوو بەناوی(مارشال ماک) لەزانکۆی تورنتو.

• نوسـەری ئەڵمانی(ڕێختەر)دەڵێـت جیهـانگیری تـۆڕێکی جیهانی یە لەپەیوەندییەکان، کەبەستنەوەی گروپە نامۆکانی لەیەکەیەکی مرۆڤایەتیدا دەبەستێتەوە.

دەوڵەتان و نەتەوەکان و جیهانگیری

دەوڵەت و نەتەوە بەرزترین شێوەی سیستمی سیاسین، بنەمای نەتەوە دەبێتە یەکەیەکی دانپێدانراوە و یاسا پێدراوی تەنها بۆ حکومداری سیاسی لە ساڵی ١٧٨٩،کە دووبارەبوونەوەی پێکهێنانی جیهان بووە لەسەر ئەم بنەمایە کە ئاماژەمان پێ کردووە. لە ساڵی ١٨١٠ بۆ نموونە تەنها ١٥ دەوڵەت لەکۆی ١٩١ دەوڵەت دانیان پێدانرابوو لە ساڵی ٢٠٠٣ وەک ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان،هەروەها دەتوانین بڵێین کە لە سەدەی بیستەمدا زۆربەی دانیشتوانی جیهان ملکەچی ئیمپراتۆری ئەورووپی بوون. پێش ١٩١٠ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفریقادا تەنها سێ دەوڵەت لەکۆی ٦٥ دەوڵەت بوونیان هەبوو لە ساڵی ١٩٥٩ گەیشتە ٧٤ دەوڵەت واتا گۆڕانکاری هاتەئاراوە بۆ سەربەخۆیی نەتەوەیی و پاشان بۆ دروست بوونی دەوڵەت.بەڵام لە هەموو جیهاندا دەوڵەتێکی نموونەیی و باش و بێ کێشە و بێ ستەم نابێ

و دروست نابێ و هیچ دەوڵەتێک نیە یەک ئایین و ئاینزا و یەکگرتوو خاوەن یەک ڕۆشنبیری بن و هەموویان تێکەڵن لە ڕووی ئایینی و کلتوری و ڕۆشنبیرییەوە و تەنها ئەوانە دەتوانن توشی دەرکردن و کۆچکردن و ستەم و کوشتن و بڕین و تالانکردن دێن ئەوانەش کەسە بیانیەکانن کە زۆر زەحمەت و ئەستەمە بۆ ئەوانیش بەڵام دەوڵەتی نەتەوەیی بنەماکەی لەسەر سەربەخۆیی و حوکمی زاتی واتە(دەسەڵاتی خۆجێیەتی) دروست دەبێت وپشگیری لە گەلانی ولاتانەوە وەردەگرێت. یەکگرتنی دەوڵەتی نەتەوەیی بوار دەڕەخسێنێ بۆ یەکگرتن لە ڕووی ڕۆشنبیری و یەکەی سیاسیەوە لە هەمان کاتتدا، وە کە کۆمەڵێ خەڵکی لەخۆ گرت دەست دەکات بە دابەشکردنی ناسنامەی ڕۆشنبیری هاوبەش کە باشترین کارە بۆ هەمووان کە ڕێزگرتن و تێگەیشتن دێتە ئاراوە بۆ مامەڵە کردن بۆ دیاریکردنی چارەی خۆ نوسیین. جیهانگیری چەمکێکی ئاڵۆز و ناڕوون و بێ کۆتاییە ئاماژە بۆ کۆمەڵێک کەرەستە دەکات و هەندێ جار تێکەڵ و و هەندێ جار کەرەستەکان دژ و ناکۆکن.بەڵام خەسڵەتە سەرەکیەکەی جیهانگیری لە دەرکەوتنی تۆڕێکی ئاڵۆزە لە پەیوەستبوونی گۆڕینەوە واتا

ژیـانی ئـێمە پێـک دێـت لەو ڕووداوانەی کە ڕوودەدەن و بڕیـاری لەسـەر وەردەگیرێت ،زۆر جـار بـێ ئاگـا بـوونی خۆمـــان لە شــێوەیەکی بەربــڵاو واتـــا جیهـــان تەنهـــا لە بێســـنوریدا نـــیە واتە ســـەرجەم ســـنورە سیاســـیە کلاســـــیکیەکان پشـــــت بە ســـــنوری نەتەوەیـــــی دەبەســـتێت،هەروەها ســـنوری دەوڵەتـــیش دەشـــکێنرێت وە دەچـــنە نێوانیـــانەوە بە بـــێ ویســـتی خۆیان،ئەوکـــات و دووریە نەمـاوە لە نێوان خەڵکدا. باشـترین نمـوونەش هێڵـی ئینتەرنێـــتە کە دەگـــاتە ســـەرجەم شـــوێنەکانی دونیـــا پەیوەنـدیە ئاڵوگۆڕەکـانی جیهـانگیری ڕەهەنـدیان زۆرە و کاردەکـات لەسـەر کۆمەڵێک کەرەستەی جیـاواز لە بـواری ئـابوری و ڕۆشـنبیری و سیاسـیدا،ڕەنگدانەوەی جیهـانگیری ئـابووری لەسـەر ئەوە کە هـیچ ئـابووریەکی نەتەوەیـی جیـا نـیە لە بیابانێکدا هەمـوو ئابوریەکـان لە ئـابوریەکی جیهـانی تێکەڵاودا خۆی دەبینێتەوە[٤٥]

ئازادن لە مافە کۆمەڵایەتیەکان نەوەک تەنها مافی مەدەنی و سیاسی. ئەمەش بەشداریکردنی تەواو دەبەخشێت لە ژیانی

[٤٥] اندرو هیوود النضریه سیاسیه المقدمه المصدر السابق، ،

گروپدا مرۆڤ دەبێت زیاتر پشت بە تواناکانی خۆی ببەستێت نەوەک تەنها دەوڵەت،چونکە ماف وەردەگرێت و دەناسێنرێت،بۆچوونی کلاسیکی کۆن بۆ هاوولاتیبوون بایەخ و پشت دەبەستێت بە جیهانگیری و گشتگیری.

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

دیموكراسی

دیموكراسی وشەیەكی یۆنانیە واتا دەسەلاّتی گەل،دیموس واتا زۆری یان گەل،بەشداریكردنی جەماوەر،ئەبراهام لینكۆڵن دیموكراسی بەم شێوەیە پێناسە دەكات:دەسەلاّتی گەل بەهۆی گەل وە بۆ گەل واتا بەشداریكردنی گەل لە دەسەلاتدا بۆ خۆی دەسەلاّتێكی خوودی و گەلی. دەسەلات لەپێناو گەلدا پەیوەستە بە چەمكی بەرژەوەندی گشتی وە بیرۆكەی دەسەلاّت بۆ بەرژەوەندی گەل وە بۆ گەل بێت كە دەسەلاّتداری خۆی بكات یان نا. (جان جاك ڕۆسۆ) دەڵێت:دیموكراسی گرنگترین كەرەستەیە كە مرۆڤ دەتوانێت لەو ڕوانگەیەوە ئازادی و سەربەخۆیی دەستەبەربكات،واتا ملكەچی یاسا كە خۆی دایناوە بۆ خۆی،جۆزیف شمپیتر(١٨٨٣-_١٩٥٠) ئابووریناس و كۆمەڵناسێكی ئەمریكیە شیكاری سەرمایەداری كردووە و دیموكراسی پێش تیۆرەكانی تر خستووە و لەسەر چەمكی تێكەلاّو پێداگری كردووە بۆ بەرژەوەندی گشتی وە دیموكراسی وەك گۆڕەپانی ململانێی نێوان سیستەمەكان

دەشوبهێنێت بەتایبەت بۆ ئەوانەی کە خوازیاری گەیشتنن بە دەسەڵات لە ڕێگای دەنگی هاووڵاتیانەوە.وە گرنگترین کارەکانی شمپیتر لە (سەرمایەداری و سۆشیالی و دیموکراسیەتە).هیچ نموومەیەکی جێگیر بۆ دیموکراسیەت بەدی ناکرێت و نیە چونکە دیموکراسیەت نموونەی چەمکی شوێنی ململانێ و ناکۆکیەکانە،ناوەڕۆکی پرۆسەی دیموکراسی ئەوەیە کە گەل توانای لێپرسینەوەی سیاسیەکانی هەبێت هەروەها لەوێوە دەچێتە نێو فرەیی هەمەجۆری سیاسی و کێبڕکێی کراوە لەنێوان فەلسەفە سیاسیەکاندا پاشان پارتە سیاسیەکان و بزووتنەوەکان. لە زانستی سیاسی نوێدا بێدەنگیەکی سەیر بەدی دەکرێت لەوانەیە تەندروست نەبێت بۆ دۆزی دیموکراسی،ئەو ڕێزە بەربڵاوەی کە بۆ دیموکراسیەت دەڕوات وا دەزانرێت ئاشتیخوازە و تەواو و هیچی تر.. کە ئەمەش گومان دروست دەکات بۆ کەم و کوڕیەکانی کە هەن و کەم جار دۆزراونەتەوە. لە سەدەی ١٩دا دیموکراسی بۆ مافی دەنگدان بوو کە بە شێوەیەک بێت کە پاراستنی تاک لەخۆ بگرێت لە حکومەت و دەسەڵات بۆیە بەشداری سیاسی سوودبەخشە بۆ هەموو تاکێک.تیۆرە نوێیەکانی دیموکراسی

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

پەیوەستن بە نوێنەرایەتیەوە چونکە خەڵک دەسەڵاتی ڕاستەوخۆ نەبێت ئەو کارە دەبەخشێت بە نوێنەرەکانی، ئەمەش لەوانەیە گۆڕانکاری بەسەردا بێت ڕۆژێک لە ڕۆژان بەهۆی نادادییەوە ڕەخنەی ئاڕاستە بکەن و جارێکی تر داوای هەڵوەشاندنەوە و گۆڕینی نوێنەرەکە بکەن و کە دەبێت نوێنەر ئەرکێکی ئەخلاقی هەبێت

MHF
MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

داب و نەریت و پێشکەوتن و یۆتۆپیا

ئیدوارد شیلز ١٩٨١ داب و نەریت بەم شێوەیە پێناسە دەکات کە ئەو شتەیە لە کۆنەوە دەگوێزرێتەوە بۆ سەردەمی نوێ بەدەست پێکردن لە پیادەکردنی نۆرمەکانی سەردەمی کۆنەوە تا دامو دەزگا و سیستمی سیاسی و کۆمەڵایەتی یا کۆمەڵێک لەبیر و باوەڕکان،ئاسان نیە ماوەکەی دیاری بکرێت واتا دەزگاکە یا بیر و باوەڕەکە،هەندێک پێیان وایە کە نەریتەکان درێژخایەنن بۆ نەوەکان ئەمە جگە لەوەی ڕەچاوی نوێگەری و پێشکەوتن بکرێت کە هیچ شالاوێکی دونیا پێشی پێ ناگیرێت و زۆرجار ئەو شتە کۆنانە لەناودەبات، داب و نەریتەکان هەر لە کۆنەوە پیادەکراوە و یاسا لەو سەردەمەدا لاواز بووە و نۆرمی کۆمەڵایەتی بووەتە بنەڕەتی سیستم و کۆنترۆڵی کۆمەلایەتی،وە زۆر جار لە کۆمەڵگە پێشکەوتووەکانیش نۆرم یاسای دارشتووە واتا لەسەر بناغەی دابو نەریت دانراوە وەک بەشێک لە یاساکانی ئینگلیز ١١٨٩.

داکۆکیکردنی کلاسیکی لە داب و نەریتەکان لە کلتوری

پارێزگارەکان بووە،لە نووسینەکانی ئیدمۆند بیرک(تاملات عن الثوره فی فرنسا) ١٧٩٠ کە پێی وایە کۆمەڵگە لەسەر بنەمای گرێبەست دانراوە وە کۆمەڵ لەنێوان هاوبەشی مردووەکان و زیندووەکاندا بۆ ئەوانەی لەدایک دەبن وە دابو نەریتەکان هزرێکی کۆکراوەیە بۆ سەردەمەکانی دیکە.ئەم بیرۆکەیەی بیرک لەلایەن کۆمەڵێک لە بیرمەندەکان توشی ڕەخنەی زۆر بووەتەوە لەوانە تۆماس باین لە کتێبی(حقوق الانسان) ١٧٩١ کە دەڵێت بیرک دەسەڵاتی مردووەکانی خستووەتە سەر ماف و ئازادیەکانی زیندووەکان،ئەگەر گۆڕان بۆ مانەوە بێت ئەوە ڕووی کۆتایی دابو نەریت ڕوویەکی پێشکەوتنخوازە و دژی گۆڕان نیە،چاکسازی لە شۆڕش باشترەپێشکەوتن واتا جوولە بۆ پێشەوە.

یۆتۆپیا

تۆماس مۆڕ زانای ئینگلیزی و سەرۆکی لۆردەکان (١٤٧٨-١٥٣٥) یەکەم جار لە کتێبی یۆتۆپیا (١٥١٦) باسی یۆتۆپیای کـــردووە، بە کـــارێکی نایـــاب و نمـــوونەیی کە خـــۆی لە کۆمەڵگەیەکی نموونەیی دەگرتەوە."ئەم وشـەیە واتـا یۆتۆپیا لە دوو وشـــــــەی یۆنـــــــانی پێـــــــک دێـــــــت. یەکەم: بـــــێ شـــــوێن دووەم: شـــــــوێنێکی بـــــــاش وە لە ژیانی ڕۆژانەدا یۆتۆپیا بە شوێنێکی نموونەی و کامـڵ ئەژماردەکرێـــت وە زۆر جـــار باســـکردنی بـــۆ بیـــروڕای نـــا واقعـی دەگەڕێتەوە پەیوەسـتە بە ئامـانجی بەرز و زۆر ئەســــــــتەمە بــــــــۆ جێبەجــــــــێ کــــــــردن. بـــۆیە بەشـــێوازی تێڕوانینـــی کـــۆمەڵایەتی ئەژمـــار دەکرێت،یۆتۆپیـا بەردەوام ڕەخـنەی لە سیسـتم گرتـووە و وەک شوێنگرەوەی خۆی ئەژماری دەکات بەکامـڵ بوون و نمـــوونەیی، باشـــی مـــامەڵەکردن و هاوکـــاری ڕەفتـــاری کـۆمەڵایەتی خەسـڵەتی یۆتۆپیـایە لای سۆسیالیسـتەکان کە باوەڕیـــان بە هێـــزی یەکســـانیە لەنێـــوان کەســـەکاندا و موڵکداری جەمـاعی کۆیـان دەکـاتەوە و هەروەهـا ئـازادی

ژنـان و پاراسـتنی ژیـنگە لەو سـۆنگەیەوە یەک دەگـرنەوە لەگەڵ یۆتۆپیـادا ڕەخنەکـان بـۆ ئەم شـێوازە زۆرن لەوانە ئەوەیە کە ڕێگـایەکی فـێلاویە و بیرۆکەیەکـی خەیـاڵیە و نـایەتەدی لە هـیچ شـوێنێکدا، واقعـی نـیە و هەرگیـز ناگـاتە ئامـــانج، هەر وەک چـــۆن مارکســـیەکان بـــانگەوازی سۆسیالیستی دەکەن کە ئامانجیان بونیادی کۆمەڵگەیە بەبێ چینەکـان واتـا کـۆمەڵگەی شیوعی، گروپێکی تـر پێی دەڵێن تۆیۆپیا شمولیەو گشتگیرە کە کۆمەڵێک بەها لەخۆ دەگرێت بەبـێ گفتوگـۆ، ئەمەش ئەوە دەردەخـات لێبـوردە نـیە بـۆ جـۆرایەتی و گفتوگـۆ بـۆ دیـاریکردنی یۆتۆپیـای سیاسـی بونیادنـانیەتی زیـاتر لەنـاوەڕۆکەکەی. کەمێـک لە بیرمەنـدە یۆتۆپیەکـــان وا باســـی دەکەن کە وێنەیەکـــی تەواوە بـــۆ کۆمەڵگەیەکی نموونەیی بۆ ئایندە.هەموویان بیرۆکەی ئەوە بەکاردەهێنن کە کۆمەڵگە پتەوە لە بنەڕەتەوە و پێویستی بە دانانی پلان و نەخشەیە بۆ تواناکانی گەشەسـەندنی کەسـی و کـۆمەڵایەتی و سیاسـی بەڵام هـیچ ڕێککەوتنێـک نـیە چـۆن شـــــــــاری نمـــــــــوونەیی بێـــــــــتە ئـــــــــاراوە. لە زانـایەکەوە بـۆ ئەوی تـر جیـاوازە بەپێـی بیرکـردنەوە و لێکـــــدانەوەیان بـــــۆ کـــــۆمەڵگەی نمـــــوونەیی.

خەسڵەتەکان چین کە دەبێت بۆ ڕێکخستنی سیاسی و کۆمەڵایەتی نموونەیی بوونیان هەبێت.
١.کۆتاییهێنان بە داواکاری و پێداویستی چونکە ناکرێت کۆمەڵگە ناوببرێت بە نموونەیی و خەڵک برسی بێت.
٢.کۆمەڵگەی نموونەیی ئاوێتەبوونی کۆمەڵایەتی و یەکگرتوویان تێدا بەدی دەکرێت و هەرگیز ململانێی کۆمەڵایەتی و سیاسیان نیە.ئاسان نیە سەرکەوتن لە نێوان ململانێ و نموونەیدا چ لەنێوان تاکەکان یا گروپەکان
٣.کۆمەڵگەی نموونەیی ئازادی دەبەخشێتە تاکەکانی و هیچ بەند و کۆسپ و تەگەرەیەکی نیە و ئازادی ڕەتناکرێتەوە. دروستکردن و دەستپێکردنی تیۆرە یۆتۆپیەکان بەشێوەیەکی بڵاو لە داب و نەریتە سیاسی و سۆسیالیست و لیبڕالەکانەوە هاتووەتە ئاراوە،پاڵنەری یۆتۆپیا پشت بەو باوەڕە دەبەستێت کە مرۆڤەکان لە بنەڕەتدا بوونەوەری کۆمەڵایەتین و هاوکاری یەکترن و پەیوەندی خۆشەویستیان لەنێواندا هەیە،کۆمەڵگەی کێبڕکێ و ڕەفتاری پیادەکراوی کۆمەڵ بوونیان هەیە و چونە کۆمەڵ مرۆڤایەتی تێک داوە و بە تایبەت سەرمایەداری و شالاوی هەژاری و نایەکسانی کۆمەڵایەتی.

کورتەیەک بۆ مێژووی سایکۆلۆجیای سیاسی

دەشێت زۆر بە سادەیی سایکۆلۆجیای سیاسی بەو زانستە پێناسە بکرێت کە توێژینەوە لە کارلێکی نێوان سیاسەت و دەروونناسیدا دەکات، بە تایبەتی کاریگەری سایکۆلۆجیا لە سیاسەتدا.ئەگەر بتوانین سیاسەت وێنا بکەین بەوەی زانستێکی سەنترالە و هەموو شتێک دەوری دەدات و پەیوەندی بە هەموو شتەکانی دەوروبەریەوە هەیە،ئەو وێنایە هەر بانگەشەیەک لە خۆ بگرێت،پێویستە ددانی پێدا بنێین،ئەمە سەرباری ئەوەی ئەرستۆش پەسەندی کردووە،ئەوا دەتوانین زانستە سیاسیەکان لە هێلکاریەکدا لە شکڵی بازنەیەک لە چەقەدا وێنا بکەین و بازنەی بەیەکداچوو دەورە درابێت.ناوچەی بەیەکداچووی نێوان ئابوری و سیاسەت پێی دەگوترێت "ئابوری سیاسی" ناوچەی بەیەکداچووی نێوان کۆمەڵایەتی و سیاسەت پێی دەگوترێت"کۆمەڵایەتی سیاسی" بەو شێوەیە.بەڵام ناوچەی بەیەکداچوونی نێوان بیرکاری و سیاسەت زاراوە تایبەتەکانی پەرەی سەندووە وەک بژاردەی عەقلانی تیۆری ڕواڵەتخوازی یان تیۆری گەمە، هەر لە بنەڕەتەوە"بیرکاری

سیاسـی" هەروەهـا دەتـوانین مێژوو،فەلسـەفە،جوگرافیا، ئەنترۆپۆلۆژیا.هیتر بخەینە پاڵ،بەڵام بەیەکداچوونی نێوان بیرکـاری و ئـابوری بـۆ نمـوونە ڕوونەکردۆتەوە،چـونکە لێـرەدا پەیوەنـدیمان پێـوەی نـیە،بەڵام دەبێـت ئەو بیـرۆکە گشـتیەی لێـردە مەبەسـتمانە ڕوون بووبێتەوە،سـەرباری ئەوەی زانسـتە کـۆمەڵایەتیە جیاوازەکـان بە دڵنیـاییەوە دەتوانێـت زانسـتە سـەرەکیەکانی دی لە چەق دابنێـت،ئەم وێنـایەی لێـرەدا گەڵاڵەی دەکەیـن بـۆ زۆریـنەی زانـا سیاسیەکان مانایەکی دەبێت.بەو پەڕی سادەییەوە دەتوانین سایکۆلۆجیای سیاسی وەک پردێک لە نێوان دوو زانستەکە وێنـا بکەیـن.ئەگەر ئەم پێناسـە سـادەیە تێپەڕێنـین وە تەماشای هەندێک ژمارەی پێشووی ئەکادیمیا بکەین کە بۆ ئەم بوارە پڕ چێژە تەرخان کراوە وە لەم کتێبەدا مەبەستانە بە ڕاسـتی ناونیشـانی سـایکۆلۆجیای سیاسـی هەڵگرتـووە بـواری لاوەکـی جیـاواز و پسـپۆڕی جیـاواز لە دوو توێـدا دەبینین.بۆیە شێوازی جیاواز بۆ وانە گووتنەوەی کۆرس لە سـایکۆلۆجیای سیاسیدا هەیە لەم مەیدانەدا دەتوانرێت دوو تیم جیابکرێنەوە،یەکێکیان گرنگی بە تـوێژینەوەی ڕەفتـاری جەماوەر دەدات،وەک دەنگدان،کاریگەری ڕای گشتی لەسـەر

سیاسەتەکەنی حکومەت و هیتر،تیمەکەی تر گرنگی بە توێژینەوەی ڕەفتاری دەستەبژێر دەدات و چۆن دید و بۆچوون و ڕوانین و وێنەکانی کار لە سیاسەتەکانی حکومەت دەکات و کاریگەری کەسایەتی لە سەرکردایەتی و بڕیار وەرگرتن لە سیاسەتەکانی دەرەوە و شتی تر.لێرەدا سەبارەت بە ڕاڤەکردنی ڕەفتاری سیاسی،جیاکاریەکی دی لەم مەیدانەدا هەیە کە دواتر گفتوگۆی لەسەر دەکەین ڕاڤەیەکی تر کاریگەری سایکۆلۆجیای مەعریفی و میراتی کۆنی سایکۆلۆجیای نائاساییەکانی لەسەر جەخت لەسەر ڕۆڵی تایبەتمەندیەکانی تاک لە دروستکردنی ڕەفتاردا دەکاتەوە.سایکۆلۆجیای سیاسی وەک پسپۆڕییەکی لاوەکی لە زانستە سیاسیەکاندا سێ تێبینی لەسەرە کە دەبێت ئاماژەیان پێ بدرێت یەکەم پێش هەموو شتێک ئەم مەیدانە وەک مەیدانێکی ئەکادیمی دانپێدانراو تا ڕادەیەک تازەیە سەرباری ئەوەی پێشەنگەکانی وەک هارۆڵد لاسوێڵ لە بیستەکانەوە توێژینەوەی لەسەر کاریگەری سایکۆلۆجیا لەسەر سیاسەت کردووە،زانکۆکان لە پێش سالآنی حەفتاکاندا بە زۆری کۆرسی خوێندنی لەسەر سایکۆلۆجیای سیاسەت نەبوو یەکەم کتێب لە زنجیرەی

کتێبی خوێندن سالّی ١٩٧٣ بەناوی کتێبی سەرچاوە لە زانستە سیاسیەکان دەرکەوت لە هەمان کاتیشدا دەزگای پیشەیی تایبەت بەم بابەتە دروست بوو سالّی ١٩٧٧ کۆمەڵەی نێودەوڵەتی بۆ سایکۆلۆجیای سیاسی دامەزرا دوای ئەوەش بە دوو سالّ گۆڤاری سایکۆلۆجیای سیاسی دەرکرا.

دووەم،ئەو بابەتەی پێی دەگوترێت سایکۆلۆجیای سیاسی وەک بابەتی دانپێدانراو لە زانکۆکاندا دەخوێنرێت لە ناوەڕۆکدا ئاراستەیەکی نێودەوڵەتی هەیە.لەگەڵ ئەوەی زۆرینەی ئەکادیمیەکانی لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکان ئەوا لایەنگیری لە ئەوروپا و ئوسترالیا و ناوچەکانی دیکەی جیهانیش رووی لە زیاد بوونە،هەروەک پێشتر باسمان لێوە کردووە سایکۆلۆجیای سیاسی مۆرکێکی نائاسایی هەیە لە ڕاستیدا دەستەی کۆمەڵەی نێودەوڵەتی بۆ زانستە سیاسیەکان مۆرکێکی جیهانی هەیە کۆبوونەوەکانی لە ناوچە دوورەکانی وەک پۆرتلاند و پاریس و پورتوگال دەبەستێت،زۆرێک لە خاوەن فیکری پێشەنگ لە ئەوروپاوە هاتن و ئەو بوارەیان دامەزراند کە پێی دەگوترێت "سایکۆلۆجیای سیاسی" کاریگەری ڤیننی

دەگەڕێتەوە بۆ ڤییەنا کە فرۆید هێنایە ئاراوە،نموونەیەکی ڕوونە بۆ ئەو شتەی بۆی دەچین و دواتر باسی لێوە دەکەین،بەڵام ڕوانینێکی قووڵی ئەو مادەی سایکۆلۆجیای سیاسی پێد دەهێنێت وامان لێ دەکات بڵێین ئەم بابەتە هێندەی کۆنیی سیاسەت کۆنە،لە کاتێکدا خەڵکی بیر لە بابەتی سیاسەت دەکەنەوە دەبینین ئەم پرسیارە دەروونیە سەرەکیە لە خۆیان دەکەن،بۆچی ئەو کارە دەکەن کە دەیانەوێت بیکەن؟ یەکەم شت کە مرۆڤ ئاشکرای دەکات لە ڕیزی ئەوانەی دەچنە نێو زانستە سیاسیەکانەوە بریتیە لەوی هەموو ڕوانینێکی سیاسی بۆ جیهان دواجار لەسەر ڕوانین لە سروشتی مرۆڤایەتی بونیاد دەنرێت ئەوەش ڕوانینە بۆ دەروونی مرۆڤایەتی،ڕوانینی نیکۆلٚ ماکیاڤیلی بۆ دەروونی مرۆڤایەتی زۆر ڕەشبینانەیە و بیرکردنەوەی کۆنسەرڤاتیف(کۆنەپەرست)ە کلاسیکیەکان لەم بارەیەوە زۆر لە لیبراڵە کلاسیکیەکان ڕەشبینانەترە،لە سەرووی ئەوەشەوە تۆماس هۆبز جۆن لۆک و جان جاک ڕۆسۆ گەشەیان بە چەمکی زۆر جیاواز بۆ "دەوڵەتی سروشتی" دا کە دۆخێکی ڕاستەقینە یان گریمانەیی بۆ حاڵەتی نەبوونی دەوڵەت وەسف دەکات و حەقیقەتی سروشتی ئەسڵی

مـرۆڤ ئاشـکرا دەکـات ولیـام سـتۆن و پـۆڵ شـافنەر لە کتێبێکــدا کە بەداخێکــی زۆرەوە چــاپکراوەکەی نەمــاوە بەدواداچوون بۆ کاریگەرییە قووڵە جۆربەجۆرەکانی مێژوو دەکەن کە چەنــدین ســەدەیە پێگەییــوە پــێش ئەوەی سایکۆلۆجیای سیاسـی وەک بابەتێکی ئەکادیمی دانپێدانراو لە سەدەی بیستدا سـەر دەربهێنێت و بڵاوببێتەوە هەروەها دەڵێن"داننان بە گرِوتینی ئەڵمانیا لە سایکۆلۆجیای سیاسیدا دادپەروەریەکــی کامــڵ نــیە بەرامــبەر بەشــداریکردنی کیشـوەری کیشـوەری ئەوروپا لەم بـوارەدا.... بەپێچەوانەی بیروبـاوەڕی باو،سـایکۆلۆجیای سیاسـی لەسـەر دەسـتی نوسـەرە پارێزگارەکان لە ولاتـانی لاتینی گەشـەی کـرد بـۆ نمـوونە لە فەرەنسـا بیریـارە پارێزگارەکـانی وەک هیپۆلیت تــاین و گۆســتاف لۆبــۆن لە ســەدەی نــۆزدەدا ڕاڤەی زانســتییان پێشــکەش کــرد کە دەکەوێــتە نێــو خــانەی ســایکۆلۆجیای سیاسـیەوە،بەڵام ئینگلــتەرا گراهــام والاس مامۆستای ئابوری و زانستە سیاسیەکان لە کۆلێجی لەندەن یەکێک لە نۆبەرەی کتێبەکانی لە سـاڵی ١٩٠٨دا بڵاوکـردەوە ئەوەش شــایانی دەکــات ببێــتە یەکێــک لە دامەزرێنەرانــی ســـایکۆلۆجیای سیاســـی و زانکۆکـــانی بەریتانیـــاش بە

فەرامۆشکردنی ڕێژەیی ئەم بابەتە ئەو کارە بە گاڵتەجاری دەکـــات،والاس لە کتێبەکەیـــدا سروشـــتی مرۆڤـــایەتی و سیاســـەت کە لە هەمـــان ســـاڵدا بڵاوبووەوە،ئاگادارمـــان دەکاتەوە لەوەی تەنها لە دەرەنجامی پڕۆسـەیەکی فیکری عەقڵانی پەتیدا لە بڕیار و ڕەفتاری مرۆڤ بڕوانین.والاس ئامۆژگـاری دەکـات کاتێـک پیـاوانی پڕۆســەی دەروونـی تێدەگەن کە پێی هۆشیار نەبوون یان نیوە هۆشیار بوون ئیـدی بە تەنهـا نە خۆیـان نە ئەوانـی دی لە سـتەمی ئەو پڕۆسـەیە ناپارێزن بەڵکو دەتوانن لە ناوەوەش کۆنترۆڵی دەکەن.بەڵام بە دڵنیـاییەوە زۆریـنەی بەشـدارییەکانی ئەم مەیـــدانە لە ڤییەنـــا و فرانکفـــۆرتەوە ســـەرچاوەیان گرتووە،چونکە بیریارانی وەک سیگمۆند فرۆید و ئەریک فرۆم کاریگەرییەکی تایبەتیان لە پەرەپێدانی ئەم بوارە لە ویلایەتە یەکگرتوەکاندا هەیە،هەروەک دواتر لە بڕگەیەکی تـایبەت بە تـوێژینەوەی کەسـایەتی لەم بەشـەدا ڕوونـی دەکەینەوە، بەڵام تێبینی سێیەم کە پێویستە ئامـاژەی پـێ بدرێت،سایکۆلۆجیای سیاسی وەک پسپۆڕێکی ناسەرەکی لە زانسـتە سیاسـیەکاندا زۆریـنەی(نەک هەمـوو) بابەتەکـانی لەسەر ئەو ئاستە توێژینەوەی بۆ دەکرێت کە بەگشتی پێی

دەوترێت شیکاری لەسەر ئاستی تاک.توێژینەوەی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان بەشێوەیەکی تایبەت لەنێوان سێ ئاست. لە ڕاڤەکردن یان"ئاستەکانی شیکردنەوە" جیا دەکرێتەوە: ئاستی سیستەم(نێودەوڵەتی)، ئاستی دەوڵەت و ئاستی تاک.ئایا سیاسەتی دەوڵەت بەو هێزە یان پێگەیەی لە سیستەمی نێودەوڵتیدا هەیەتی،یەکدەگرێت؟ یاخود سایکۆلۆجیای سەرکردە پەیوەدنیدارەکان لە دوا جاردا دەرەوەی دەوڵەت ئاراستە دەکات؟ لە زانستە سیاسیەکاندا زۆرێک لەو تیۆرانەی ڕووبەڕوومان دەبنەوە،کار لەسەر ئاستگەلێک دەکەن کە زۆرێک لە ئاستی تاک بەرزترە،بە گوزارشتێکی دی،ئەو تیۆرانە جەخت لەسەر گرنگی ناوکۆ یان سروشتی کات(دەورەی ڕووداوەکەی داوە) دەکەنەوە،نەک سروشتی تاکەکان.ئەو تیۆرە واقعیە تازەیەی تا ڕادەیەکی زۆر ڕەفتاری دەوڵەت بۆ پێگەکەی لە سیستمی نێودەوڵەتیدا دەگێڕێتەوە(ئەگەر زلهێزێک بێت یان هێزێکی مامناوەندی یان زلهێزێکی لاواز و هی تر) نموونەیەکی باشە لەسەر ئەم جۆرە تیۆرانە. بەهەمان شێوەش تیۆری مارکسی پێگەی تاک لە مێژوودا کەم دەکاتەوە پێی وایە فاکتەرە"ماددیەکان" نەک تاکەکان،کاریگەری سۆنگەی

بەهێزتریـــان هەیە.زۆرێـــک لەو تیــۆرانە لە مارکســـیەتەوە داتاشراون،وەک تیۆری پاشکۆیەتی و تیۆری سیستـەمەکانی جیهـــان لە ســـەر گریمـــانەیەکی تەوەری هاوشـــێوەی ئەم گریمـانەیەی مارکســی دانراون.هەروەهـا تیـۆری کلاسـیکی پلورالیزم،ئەگەرچی لە کەلەپورێکی جیاوازتر لە مارکسـیزم ســەریهەڵدا بەڵام پێیــوایە دەوڵەت وەپیــر کێبڕکێــی نێـوان گروپە گەورە ئۆرگانیزەکانەوە دەچێت و پانتاییەکی گەورە بۆ تـاک و دەروونیـان بەجێناهێڵێت بۆ ئەوەی کاریگەرییان لەســەر ڕووداوەکـان هەبێـت. هەروەک تـا ئێسـتا بەدیمـان نەککردوە،دەروونناســـی کـــۆمەڵایەتی لە ئاراســـتەکردنی ڕەفتــاری مرۆڤــدا،جەخت لەســـەر گرنگــی هەلــومەرجی هەڵوێسـتداری دەکـاتەوە،ئەوەش کـاریگەری تـایبەتی لەسـەر ئەو دەروونناســـانە هەبـــوو،کە بەرەو بـــابەتە سیاســـیەکان هەنگاویــان دەنا.ســەرباری ئەوەش ســایکۆلۆجیای سیاســی هەروەک لە چوارچێـوەی زانسـتە سیاسـیەکاندا دەخوێنـدرا هەمیشە بەو ئاراستەیەدا دەڕۆیشت کە پێیان وابوو تاکەکان بە بیروبـاوەڕو شـارەزایی ژیـان و کەسـایەتیانەوە بەلایەنـی کەمەوە لە دیــاریکردنی دەرچە سیاســیەکاندا گرنگییەکیــان هەیە.ئەو بیــر و بــاوەڕەی پێــی وابــوو مێــژوو بەتەنهـــا

حەکـــایەتی ڕۆڵــی سیســـتم و هەلــومەرجی دروســـتکردنی مێژوو و سیاسـەت نیە،کێشەیەکی تایبەتی لەکن ئەو کەسـانە هەبـــوو کە تاکەکـــانی بە دانەری مێـــژوو و سیاســـەت دەبینـــی.ئەمە یەکـــێکە لەو خـــاڵە دەگمەنـــانەی زۆربەی شـــرۆڤەکاران لە ســـایکۆلۆجیای سیاســـیدا لەســـەری کۆکن،تەبایی و ڕێکەوتێکی ڕاستەقینەش دەربارەی باشترین تیۆری بۆ شیکاری ڕەفتاری مرۆڤ و دروستکردنی بڕیار بــۆ نمــوونە لەنێوانــدا نیە.بەپێــی تێبینــیەکەی(میکگــوایر) بەزۆری لەم بەشـەدا ئاماژەی پێدراوە،سروشـتی پەیوەنـدی نێوان سایکۆلۆجیا و سیاسەت لە قۆنـاغە مێژووییە جۆرا و جۆرەکانـدا بەنزیکەیـی لە مـاوەی هەشـتا سـاڵی ڕابـردوودا گەشــەی سەندووە.ســەرباری ئەوەش پەرەســەندنی تیـۆریە باوەکـانی سـایکۆلۆجیا بە تێپەڕبــوونی کـات لە مەیـدانەکە ئەنجـام دراوە،چــونکە ســایکۆلۆجیا کــاری لە سیاســـەت کردووە (نەک بە پێچەوانەوە) بۆیە ڕەوتەکانی نێو زانستە سیاسـیەکان شـوێنپێی ڕەوتەکـانی نێـو دیسـپلینی دایکیـان هەڵگرتووە یان دوایکەوتوون.میکگوایر سێ قۆنـاغی پانوپۆڕ لە گەشەســـەندی ســـایکۆلۆجیای سیاســـی جیادەکـــاتەوە ١. قۆنـــاغی تـــوێژینەوەی کەســـایەتی لە ســـاڵانی چـــل و

پەنجاکانـدا کە شـیکاری دەروونـی هەژمـوونی بەسـەریدا هەبوو.

٢.قۆنـاغی تـوێژینەوەی ئاڕاسـتە سیاسـیەکان و ڕەفتـاری هەڵبـژاردن لە شەسـت و حەفتاکانـدا کە بە بەربـڵاوی گریمانەکـــانی "مرۆڤـــی ژیـــر" دەناســـرێتەوە.

٣.قۆناغێکەوە لە هەشتا و نەوەدەکانەوە دەستی پێکردوە و مکوڕیی دەکرد لەسەر توێژینەوەی بیروباوەڕە سیاسـیەکان و چارەسـەکردنی زانیاریەکـان و دروسـتکردنی بڕیـار،بە تـــایبەتیش گرنگـــی بە سیاســـەتی نێـــودەوڵەتی دەدا.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

بیرۆکراسی

تێکڕای ڕێکخراوەکانی ئەمڕۆ تا ڕادەیەکی زۆر ماهیەت و پێکهاتەیەکی بیرۆکراتییان هەیە،زاراوەی بیرۆکراسی لە ساڵی ١٧٤٥ لە لایەن کەسێکەوە داهات بە ناوی (داگورنەی)،ئەو وشەی (بیرۆ bureau) ی بە مانای بەڕێوبەرایەتی و مێزی نوسین بەکاردەهێنا،ئەو زاراوەیەی کە لە بکەری یۆنانی(حکوومەتکردن)وەرگیراوە،ئەوا بەم وشەیەی لکاند،بەم جۆرە بیرۆکراسی بە مانای حکومەت بەرپرسانی ئیداریەە،ئەم زاراوەیە لە بەراییدا تەنیا لە هەمبەر بەرپرسە ئیدارەکانی حکومەت بەکاردەهات بەڵام هێدی هێدی پەرەیسەندو بۆ ڕێکخراوە گەورەکانیش بەشێوەیەکی گشتی بەکارهات،چەمکی بیرۆکراسی لە بەراییدا لە لایەن یاسادانەرەکەی و کەسانی ترەوە بەشێوەیەکی نەشیاو بەکاردەهات(داگورنەی) هێزو دەسەڵاتی گەشەسەندووی لە ڕادەبەدەری بەرپرسە ئیداریەکانی بە نەخۆشی(شێتی ئیدارە bureaumamia)ناوبرد،نوسەری فەرەنسی (بەلزاک)یش

بیرۆکراسی وەکو دەسەڵاتێکی دیوەزمە ئاسای ناوبرد کە لەلایەن قەزەمەکانەوە دادەسەپەێنرێت،ئەو جۆرە تێڕوانینە لە هەمبەر بیرۆکراسیدا لەسەردەمی ئەمڕۆشدا هەر بەم جۆرە بەردەوامە،بیرۆکراسی زۆربەی جاران و بە(کاغەز و کاغەزێنی) یان ناکارامەبوون و بەفیڕۆدانی کات پەیوەست دەکرێت یەکێک تەنزنووسەکان بەناوی(سی_نورسکووت پارکینسۆن) باسێکی سەرسوڕێنەری سەبارەت بە بیرۆکراسی هەیە کە بریتیە لە لەو بۆچوونەی کە بەرپرسانی ئیداری بەشێوەیەکی نافەرمی داوێنی چالاکیەکانی خۆیان پەرەپێدەدەن تا هەر کات و ساتێکی ئازادی کە هەیانە پڕی بکەنەوە(یاسای پاکینسۆن) دەڵێت:کار پەرەدەستێنێت تا ئەو کاتەی خۆی پێ پڕ بکاتەوە،بیرۆکراسیخوازان مەیلییان لە گەشەکردنە،نەک لەم ڕووەوە کە بەرپرسە ئیداریەکان ئەرکگەلێکی نوێیان بە ئەستۆوە گرتووە کە پێشتر ئەو ئەرکەیان نەبووە،بەڵکو لەم ڕووەوەیە کە ئەوان بەردەوام ببینرێن کەوا سەرقاڵی کارکردنن،لەو شوێنەدا کە بەڕاستی هیچ جۆرە کارێکی تێدا بەدی ناکرێت،ئەوان چەندین ئەرک دەستەبەر دەکەن،لەو کات دەبێت چاودێری کارمەندانی ژێردەستیان بکەن و ئەو

کارمەنـدانەش بە نـۆرەی خۆیـان دەبێـت کـاتێکی زۆرتـر سـەبارەت بە نوسـینی ڕاپـۆرت و نامەکـان بەفیـرۆ بدەن و بەم جـۆرە ئەم پرۆسـەیە بەردەوام دەبێت،زۆربەی فـۆرم پڕکردنەوەکان،رازانـــــدنەوەی نامەکان،ئەرشـــــیفکردن و پاراســـتنی فایلەکـــان هەر هەمـــووی لە ڕاســـتیدا بـــۆ جێبەجێکردنـــی ئەو ئەرکـــانە ئەوەنـــدە پێویســـت نـــیە،کەوا بیرۆکراسـی بەهـۆی ئەمـانەوە دروسـت بـووە،بەڵام زۆربەی نوسـەرانی تـر بەجـۆرێکی جیـاواز سـەیری بیرۆکراسـیان کـــردووە واتە وەک مـــۆدێلێکی ورد و ڕێـــک و پێـــک و بەرێـوبەرایەتیەکی کـارامە،ئەوان دەڵـێن: بیرۆکراسـی لە ڕاستیدا کارامەترین شێوەی ڕێکخراوێکە کە وا مرۆڤەکان دایانهێنـاوە،چونکە تێکـڕای ئەرکەکـان بە بنەمـاو بنچیـنە و میتۆدە وردەکانەوە ڕێکخراون،بەرجەستەترین شیکردنەوەی بیرۆکراســـی کە لەلایەن(مـــاکس ڤیـــبەر) جێبەجێکـــراوە ڕێگایەکی قەدبڕی لە نێوان دوو بۆچوونی توندڕەو گرتۆتە بەر لە ڕوانـگەی ڤیـبەرەوە پەرەسـەندی بیرۆکراسـی لە کۆمەلگاکـانی ئەمـڕۆدا ناچارییە،پەرەسـەندنی دەسـەلاتی بیرۆکراتیـک تـاکە ڕێگـای ڕووبەڕووبـوونەوەیە لەبەرانـبەر پێداویســـتیە ئیـــداریەکانی سیســـتمە کـــۆمەڵایەتیە

گەورەکانـدا،بەڵام ڤیـبەر لەو باوەڕەشـدایە کە بیرۆکراسـی کەموکوڕییەکی گشتی تێدا هەیە کە دەرەنجامگەلێکی گرنگ سەبارەت بە پێکهاتەو ماهیەتی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەمڕۆکە بەخۆوە دەگرێت.

بۆچوونی ڤیبەر سەبارەت بە بیرۆکراسی

ڤیـبەر ئەمە دووبـارە دەکـاتەوە کەوا لە کـۆمەڵگە نەریتـیە گەورەکانـــدا ژمـــارەیەکی ســـنوردار لە ڕێکخـــراوە بیرۆکراتیکیەکـــان بـــوونی هەبـــووە، بـــۆ نمـــوونە لە ئیمپراتـۆریەتی چیندا زنجیرە و پلە و پایەکانی بەرپرسـانی ئیـداری ئەوا بەرپرســی کاروبــارە گشــتیەکانی حکــومەت بوون،بیرۆکراسـیەتی گرنگتــر لە جیهــانی کۆنــدا بــوونی هەبوو(سـوپا)بوو بەڵام تەنیا لەسـەردەمی ئەمڕۆکەدایە کە بیرۆکراسییەکان بەشێوەیەکی تەواو پەرەیان سـەندووەو لە زۆربەی بوارەکـانی ژیـانی کـۆمەڵایەتی دەدۆزرێنەوە،ڤیـبەر بۆ توێژینەوەی سەرچاوە و ماهیەتی پەرەسەندی ڕێکخراوە بیرۆکراتیەکـــان نمـــوونەیەکی ئامانجـــداری بیرۆکراســـی دروست دەکات(ئامـانج)لێرەدا پەیوەنـدی بەوشـتەوە نیە کە گونجـاوترین بێت بەڵکو ئامـاژە و پەیوەنـدی بە شـێوەیەکی

بێگەردی ڕێکخراوی بیرۆکراتیکییەوە هەیە،نموونەیەکی ئامانجخوازی خۆی باسێکی وەرگیراوە کە پشت بەستن بە تایبەتمەندیەکی دیاریکراو دەرحەق بە بابەتە ڕاستەقینەکان بۆ شرۆڤەکردنێکی وردی سەرەکیترین تایبەتمەدنیەکانی ئەوان دروست بووە ڤیبەر هەندێ لە تایبەتمەندیەکانی نموونەی ئامانجخوازی بیرۆکراسی شرۆڤە دەکات.

١.بوونی زنجیرە پلەوپایەکانی دەسەڵاتێکی دیاریکراو بەم جۆرەی کەوا ئەرکەکانی ڕێکخراو وەکو ئەرکە فەرمیەکان دابەش بوو،بیرۆکراسی وەکو هەرەمێک بەرچاو دەکەوێت کە تیایدا ئەو پیشانەی کە خاوەن گەورەترین دەسەڵاتن لە لوتکەی ئەم هەرەمەدان،زنجیرەیەکی فەرمانڕەییی لە ئارادا هەیە کە لەسەرەوە بۆ خوارەوە درێژ بۆتەوە و هەماهەنگی نێوان بڕیار و بەڵێن و فرمانەکان دەرەخسێنێت،هەر پۆستێکی بەرزتر،کۆنترۆڵ و سەرپەرشتی پۆستی نزمتر دەکات لەناو زنجیرە پلە و پایەکانی ڕێکخراوەییدا.

٢.یاسا نووسراوەکان،کە خۆی لە تێکڕای ئاستەکانی ڕێکخراوەییدا بەسەر هەڵسوکەوتی بەرپرسانی ئیداریدا زاڵە،ئەمەش بەو مانایە نیە کە ئەرکەکانی بیرۆکراتیک لە بنەڕەتدا کاروبارە سروشتی و نەگۆڕەکانن،هەرچەندە پلەی

ئیداری بەرزتر بێت ئەو یاسایانەی کە پەیوەندی پێیانەوە هەیە زۆربەی جاران چەندین جۆری زۆرتری بابەتە جۆرا و جۆرەکـــان بەخـــۆوە دەگـــرن و تەفسیرکردنەکانیشـــیان گونجـــــاوبوون و ســــــازدانێکی زۆرتـــــر دەخوازێـــــت.

٣.بەرپرسە ئیداریەکان تەواو شیفت و مووچەخۆرن،بۆ هەر پیشەیەکی ناو زنجیرە پلە و پایەکانی ڕێکخراوەیی چەندین مافی دیاریکراو و نەگۆڕ تەرخان دەکرێن ،چاوەڕێی ئەوە لە تاک دەکرێت کە قۆناغێکی خزمەتگوزاری لە ناو ڕێکخراودا ببڕێـــــت،بەرزکردنەوەی پلەوپـــــایە بە پێـــــی توانـــــایی، پســـــپۆڕیەتی و ئـــــاوێتەبوونی ئەم دووانە دەڕەخســـــێت.

٤.لەنێوان ئەرکەکانی پۆستی ئیداری و ڕێکخراو و ژیانی دەرەوەی ڕێکخراودا جۆرە جیابوونەوەیەک لەئارادایە،ژیانی خێزانی،پۆستی ئیداری چالاکیەکانی لە شوێنی کارکردنی جیـــــایە لە ڕوانـــــگەی فیزیکیشـــــەوە جیـــــاوازە.

٥.هیچ ئەندامێک یا هیچ کام لە ئەندامەکانی ڕێکخراو خاوەن ســـەرچاوە داراییەکـــان نـــین کە بـــۆ جێبەجێکردنـــی کاروبارەکـــانی ڕێکخـــراو لەبەردەســـتیاندایە،لە ڕوانـــگەی ڤیـــبەرەوە پەرەســـەندنی بیرۆکراســـی کرێکـــاران بـــۆ کۆنترۆڵکردنی کەرەستەکانی بەرهەمەکانیان جیادەکاتەوە،لە

کۆبوونەوە نەریتییەکاندا و هەروەها لە کۆبوونەوەی خاوەن پیشەییەکانیشدا زۆربەی جاران بە ڕێژەیەکی زۆر کۆنترۆلێکی زۆریان بەسەر پرۆسەکانی بەرهەمەکانیاندا هەبوو و خاوەن ئەو کەرەستانەبوون کە بەکاریان دەهێنا،لە بیرۆکراسیەکاندا بەرپرسە ئیداریەکان خاوەن ئەو بەڕێوبەرایەتیانە نین کە تیایدا کار دەکەن و خاوەن ئەو مێزانەش نین کە لەسەری دادەنیشن یان خاوەن ئەو ئامێرە ئیداریانەش نین کە بەکاریان دەهێنن.

کاریگەریەتی بیرۆکراسی

ڤیبەر دەڵێت:بیرۆکراسی ئەمڕۆکە شێوازێکی زۆر کاریگەرە سەبارەت بە ڕێکخستنی ژمارەیەکی زۆر لە تاکەکان هەندێک بەڵگە بۆ ئەو کارانە لە ئارادایە.

١.میتۆدەکانی بیرۆکراتیک لەوانەیە لەهەندێک ئاڕاستەکانیدا ببنە هۆی سنورداریەتیەکی داهێنراو،بەڵام لە هەمان کاتتدا دەبنە هۆی ئەوەی کە بەڵێنەکان بەپێی پێوەرە گشتیەکان وەربگیرێن نەک لەسەر بنەمای حەز و ئارەزووی سێکسی تاکەکەسی.

٢.ڕاهێنانی بەرپرسە ئیدارییەکان بۆ ئەوەیە لەو بوارەی کە پەیوەندی بە ئەرکەکانیانەوە هەیە شارەزا و پسپۆڕبن،ئەوا ئاماتۆڕی بەتوانا ڕەتدەکاتەوە،بەڵام گرەنتی ڕێژەیەک لە توانا گشتیەکانی دەکات.

٣.خاوەنداربوون سەبارەت بە مافەکان و کارکردنی تەواو شفت لەناو پیشە ئیداریەکاندا ئەوا دەبێتەوە هۆی کەمبوونەوەی دەرفەتەکانی گەندەڵی،هەرچەندە بەشێوەیەکی بنەبڕ لەناوی نابات سیستمە نەریتیەکانی دەسەڵات بوشێوەیەکی گشتی تا ڕادەیەکی زۆر لەسەر بنەمای ئەو شتەوە دانرابوون کە ئەمڕۆ کە ئێمە بەشێوە کردەییەکانی گەندەڵی دەزانین بۆ نموونە خاوەن پلەو پایەکان بۆ باج وەرگرتن لەو کەسانەی کەلەژێر دەسەڵاتی ئەواندا کاریان دەکرد،کەڵکیان لە پێگەی بەرپرسیاریەتی خۆیان وەردەگرت و زۆربەی ئەو پارانەش کە لایان بوو بۆ کەڵک وەرگرتنی تاکەکەسی خۆیان بەکاریان دەهێنا.

٤.ئەو ڕاستیەی کە دەڵێت:بەرهەمی کار لە ڕێگای ئەزموون یان کەرەستە گشتیەکانەوە هەڵدەسەنگێندرێت،ئەوا دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی بەدەستهێنانی پیشەکان جا چ لەڕێگای پەیوەندیە تاکە کەسیەکانەوە بێت یانیش لەڕێگەی پەیوەندیە

خزمایەتیەکانەوە بێت،هەرچەندە بەتەواویش ناوەستێنرێت،ڤیبەر لەو باوەڕەدایە کە هەرچەندە، ڕێکخراوێک لە نموونەیەکی ئامانجخوازی بیرۆکراسی نزیکتر بێت ئەوا لە گەڕان بەدوای ئەو ئامانجەی کە سەبارەت بەو هاتۆتە کایەوە،کاریگەرتر دەبێت،ڤیبەر زۆربەی جاران بیرۆکراسییەکان بە ئامێرە ئاڵۆزەکان دەشوبهێنێت،لەگەڵ ئەمەشدا دان بەوەدا دەنێت کە بیرۆکراسی دەتوانێت کێشە و گرفتێکی زۆری لە ڕێوڕەسمخوازی پێویستی ئیداریدا بخولقێنێت و پەسەندیشی دەکات کە زۆربەی پیشەکانی بیرۆکراتیکی تاقەت پڕوکێنن دەرفەتێکی ئەوتۆ سەبارەت بە داسەپاندنی توانا پسپۆڕیەکان پێشکەش ناکەن،ئیش و کارە ئیداریەکانی ڕۆژانە دەسەڵاتی بەرپرسە ئیداریەکانی بەسەر ژیانمانەو،ئەو بەهایە کە لەپێناو کاریگەریەتی کەرتی تەکنیکی ڕێکخراوە بیرۆکراتیکیەکانە دەیدەین.

بەشی پێنجەم

یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی

MAM HUMANITARIAN FOUNDATION

یاسا و سیستم و دادپەروەری

لە سەرجەم کۆمەڵگەکادان یاسا هەیە و بەرقەرارە بۆ ژیانی ڕۆژانەی خەڵک بە تایبەتی لە سەردەمی نوێدا کە فەرمان دەکات بە هەمووان کە چی بکەن و وە چۆن مامەڵە بکەن و بۆیان ڕووندەکاتەوە مافەکانیان چیە و چۆنە کە ئەمەش کۆمەڵگەیەکی تەندروست بەرهەمدەهێنێت و ملکەچ بوون بۆ یاساکانی ژیان،گفتوگۆ و وتوووێژ زۆرە لەمبارەیەوە واتا یاسا و ڕۆڵەکەی لە ڕەچەڵەکی و ئامانجی لە کۆمەڵگەدا. ئایا ئازادی بە خشش بێت یان توندوتیژ و ستەم؟یان تەنها بۆ خزمەتی هاوولاتیان؟یان بۆ گروپێکی دیاریکراو؟ وە ئایا یاسا بۆ پاراستنی ژیانی هاوولاتیانە؟ یان تەنها بۆ بەرژەوەندی کەمینەیە؟هەروەها گفتوگۆی دیکە هەیە لە پەیوەندی نێوان یاسا و ئاکار ، کە ئایا یاسا پشگیری نۆرمە ئاکاریەکان دەکات؟ وە ئایاا پێویستە ئەمانە بکات؟ وە ئازادی تاک چیە کە یاسا بواری بۆ بڕەخسێنێت و جێ بەجێی بکات لە هەر دۆزێکدا بێت؟ئەم هەموو پرسیارانە پێوسیتی بە ئاسایشی کەسی و سیستمی کۆمەلایەتی هەیە.چەمکەکانی سیستم و یاسا تێکەڵن بە یەکتر ئەم دوو

چەمــــکە ئەوە دەگەیەنێـــت کە یاســـا ئەو کەسەرەســـتە سـەرەکیەیە کە لە ڕوانـگەیەوە سیسـتم دەپارێزێت بەڵام لە هەمـــان کاتتـــدا ئەم ئـــاوێتە بـــوونە کۆمەڵێـــک کێشـــەش دەوروژێنێــــــــــت بە شـــــــــێوەیەکی تـــــــــایبەت. ئایا بەس بۆ پاراستنی سیستمەکەیە لە ڕوانگەی یاسا بەهێز و سەپێنراوە یا بە شێوەیەکی سروشتی دروست دەبێت لە ڕوانگەی ئاوێتەبوونی کۆمەڵایەتی و هەستی عەقڵیەوە؟واتا یاسا پێک دێت لە کۆمەڵێک بنەمای گشتی کە بە ئاشکرایە و ئەوەی دیکەش دەکرێت بەهێز بسەپێنرێت. وە لە کۆمەلگادا ڕەوایە و جێبەجێ دەکرێن،چونکە لەو ڕوانگەیەوە کەرەستە سـەرەکیەکان بونیـاد دەنرێت و پاشـان پارێزگـاری لەسـەر ئازادی و سیستم دەکرێت ئەمەش بێگومان لە چوارچێوەی حوکمداری یاسادا دەبێت بەو باوەڕەی کە هەموو ڕەفتارێک دەبێت پڕاکتیزە بکرێت لە چوارچێوەی یاسادا.ئەمەش بیرو بـــاوەڕێکی پەیوەســـتدارە بە دۆکـــۆمێنتی دەســـتوری و حکومەتەوە،لە لایەکی دیکەوە کە یاسا شێوەیەک پێکدێنێت بۆ کـۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی،بیروبـاوەڕو بنەمـا ئاکاریەکـان و چارەســـەری زۆربەی بـــابەتە پێوەرەکـــان و ئاکاریەکـــان دەکـــات.بێ لەوەی کە یاســـا و بنەمـــا ئاکاریەکـــان لە یەک

جودان لە رووی شیکارییەوە بەڵام هەندێک وای نابینیَ و دەڵێن یەکن و ئاوێتەن،ئەمەش بیرمەندەکانی یاسا سروشتی دیاری دەکەن کە باوەڕیان بەوەیە یاسای مرۆڤایەتی ڕەنگدانەوەی بنەما بەرزەکانی ئاکارن،وە بیرۆکەی گۆڕاوی تایبەت دادەنێن بۆ یاسای زانستی کە دەبیَ ملکەچی بی و بابەتەکانی ئاکاریش دەنریَ بەولاوە. وە سیستمە وەک شێوەیەکی تازە دێتە ئاراوە و جێگیری و ئاسایشی کەسی لەگەڵ خۆی بەرپا دەکات بەڵام هەڵوێستەکانی دوور دەبێتەوە بۆ هەندیَ شت.هەندێک پێیان وایە دەبێت سیستم بسەپێنرێت بۆسەر هەمووان بیَ جیاوازی چونکە مرۆڤەکان بوونەوەری نموونەیی نین جیاوازن لە یەکتر و تەنها لە ڕوانگەی جێبەجیَ کردنی سیستم و کۆنترۆڵەوە دەبێت، وە هەندێکی تر باوەڕیان بەهێز و کارلێکی کۆمەڵایەتی و ئاوێتەبوون هەیە چونکە پەیوەندی نیوان خەڵک پەیوەندی تێکەڵاو بوونە. بۆیە دادپەروەری و یەکسانی مافی هەموو تاکێکە بۆ هەموو شتێک داهات و موڵک و ژیان و تەنانەت بواری کۆمەڵایەتی و خێزانی و وجوود بوونیشی دەبێت وەک یەک چێژی لیَ وەربگرێت.

دۆزی یەکسانی لە نێوە سەرجەم بابەتەکانن لە یاسا و

شـەرع و بوونیـان بە شـێوەیەکی ڕێـک و پێـک ئەمەش ئەوە دیـاری دەکـات کە ئایا هاوولاتیـان دەیانەوێت و ئـارەزووی وەرگرتنـی ئەو یاسـایەن؟بۆیە یەکسـانی گرنگیەکـی زۆری هەیە لە فەلســەفەی سیاســیدا کە دەچێــتە چوارچێــوەی ئەخــلاقەوە کە چەمکێکــی ئاکــاریە خــۆی لە خۆیــدا،وەک دابەشکردنی پاداشت و سزا بۆ هەموو کەسێک وەک ئەرکی بەخشین پاشان دەبێتەوە پرسیارێکی دیکە ئایا ئەو سزا و پاداشــتانە چــین کە دادپەروەری و یەکســانی چارەســەری دەکەن؟بــۆیە بنەمــای جــۆراو جــۆر و جیــاواز هەیە کە هەنــدێکیان گونجــاوون و ئەوانــی دیــکە نــا شــیاون بــۆ بوارەکـانی ژیـان هەموویـان دەچـنە چێـوەی دادپەروەری کۆمەلایەتیەوە.

بەرژەوەندی گشتی و بەرژەوەندی تایبەت

بەرژەوەنـدی گشـتی ئەوەنە بـاس دەکرێت خەریکە هێمـای خـــۆی لەدەســـت دەدات بەهـــۆی ئەو کەســـانەی دەگەنە دەسـەڵات و تەنهـا خۆیـان و گروپەکەیـان دەبیـنن چـونکە ئەگەر بمانەوێـت باسـی دەسـەڵاتی دیموکراسـی بکەیـن کە حکومەت لەسەر بنەما و بنـاغەی ئەو حکومڕانی دەکات بۆ خزمەتـــی خەڵـــک و بەرژەوەنـــدی گشتی،ســـەرجەم سیاسیەکانیش لە سیستمی سیاسیدا هەر وا دەڵێن دووبـارە بـوونەوەی ئەمـانە گومـان دروسـت دەکـات و زۆرجـار پراکتیزە ناکرێت لە واقعدا.ڕاستیەکەی چەمکی بەرژەوەندی گشتی ڕۆڵی خۆی دەبینێت ئەگەر بێت و فێڵ و تەڵەکەبازی پـێ نەکرێـت،چونکە لـوتکەی بنەمـای تیـۆری سیاسـیە لە دیموکراسـیدا،کە ئەویـش حکـومەت و دەسـەڵات لە پێنـاو خەڵکدا،بەرژەوەندی ئاماژە بۆ سودێک یان دەستکەوتێک وە بەرژەنـــودی گشـــتی بـــۆ بەرژوەنـــدی خەڵـــک دەگەڕێتەوە،بەرژەوەنـــدیەکان واتـــا ئەو باشـــانەن کە ڕاگەیەنـدراون بـۆ تاکەکـان،وە بەرژەوەمـدی گشـتی دەبێتە پێویستی بۆ ژیانی تاک و کۆمەڵ یا داواکارییەکی پێویستە.

لە کتێبی(الحجة السیاسیة) ١٩٩٠ بریان باری هەوڵی داوە پێناسە بۆ ئەم دوو چەمکە دابنێت بەرژەوەندی گشتی و کەسی،بەرژوەندی کەسی تواناکانی تاک دەردەخات بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندیەکانیان کە پێویستە و لەلایەن تاکەوە دیاری دەکرێت.دەبێت زۆر بە ئاگایی و ژیرانە بەدەست بهێنرێت بە پێچەوانەوە دەبێتە کێشە بۆ خوودی کەسەکە چونکە خۆویستی دێنێتە ئاراوە کە زۆر کات ماددیە زۆر جار تاکەکان لە هەوڵی گەیشتنن بە ئامانجەکانی خۆیان،بۆیە ئەگەر تاکەکان ژیرانە مامەڵە بکەن پێویستە بەرژەوەندی خۆیان پێش بەرژەوەندی گشتی بخەن و تێدەکۆشن بۆ بەرژوەندی کەسییان ئەمەش ڕەتدەکرێتەوە لە زۆربەی شوێن و سیستمەکاندا بە تایبەتی سۆسیالیستەکان،چونکە مرۆڤ لای ئەوان بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە بەردەوام پێویستە پەیوەندیەکانی چاک بکاتەوە و ئاوێتەی ئەوانی دیکە ببێت بە پێوەرێکی مرۆڤایەتی هاوبەش و ئەمانە بەهیچ شێوەیەک بیر لە بەرژەوەندی خۆیان ناکەنەوە بۆیە بیروبۆچوونەکانیان بۆ سروشتی مرۆڤایەتی کە کۆمەڵایەتییە لە بنەڕەتدا ئەمەش دەچێتە قوولایی ئەوەی کە پێیان وایە بەرژەوەندیە

کەسـیـەکان بیـر لەوانـی تـر دەکەنەوە و پاشــان هەردوو بەرژەوەنـدیەکە جیانـاکرێتەوە بەهـۆی نزیکییـان لەیەکەوە، ئەمەیە ئـاوێتەبوونی کۆمەڵایەتی نەوەک ململانێ و کێبڕکێ بۆ دەستکەوتەکان کە دەچێتە چوارچێوەی کەسیەوە بۆیە بە ئاشــکرا هەمــووان جەخــت لەســەر ئەوە دەکەنەوە کە بەرژەوەندی گشتی پێش بەرژەوەندی کەسی بێت،چونکە گشت نوێنەرایەتی هەموو گروپەکان دەکات و لەوێوە بۆ تاکەکان.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

ئازادی و لێبووردەیی و سەربەخۆیی

ئاسان نیە گفتوگۆکردن لەسەر ئازادی چونکە زانایانی سۆسیۆلۆژیا و فەلسەفە بەشێوەیەکی گشتی بەکاریانهێناوە تێڕوانینی بیرمەندە سیاسیەکان بۆیە لە فەلسەفەدا جیاوازە،ئازادی بۆ موڵکداری و ئیرادەی تاکە لە زانستی ئابووری و سۆسیۆلۆژیا دا ئازادی وەک پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتی ئەژمار دەکرێت،کە تاکەکان تا چەند فاکتەری ئازادییان هەیە لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا و توانای پیادەکردنی هەڵبژاردنیان هەبێ و خۆشگوزەرانی بە دەستکەوتەکانی ئەوانی تر بکەن،سیاسیەکان ئازادی لەزۆر کاتدا وەک هێمایەکی بەرزی ئاکاری ئەژمار دەکەن کە زۆر چالاکە و پێوەرییە.

ماک کالوم لە کتێبی (الحریە الایجابیە و السلبیە) ١٩٧٢ دەپرسێ ئایا ئێمە ئازادین؟ پرسیارێکی بێ مانایە و دەبێ بگۆڕدرێت بۆ ئەو شتانە چین کە ئێمەی لێ ئازادین وە ئەگەر ئازاد بین دەبێ چی بکەین؟ ئازادی نابەسترێتەوە تەنها لەڕووی مادی و یاساییەوە نەبێت لە کۆمەڵگەدا،وە هەندێکی دیکە پێیان وایە نەبوونی کەرەستەی ماددی و بێ

بەشکردنی کۆمەڵایەتی و فێربوونی ناتەواو دەبنە هۆی ڕەتکردنەوەی ئازادی. وشەی ئازادی لە نووسین و هوتافاتی سیاسیەکان زیاتر باس دەکرێت و ئاماژەی بۆ دەکرێت کە ئەمەش پۆزەتیڤە و باشە لە بری ستەم و بەندکردن و کە دژی ئازادین،ئاسانترین پێناسە بۆ ئازادی ئەوەیە کە مرۆڤ چی ویست بیکات بە پێی بژاردەکانی لە زمانی ڕۆژانەیدا و گوزارشتکردن لە ڕاستیەکان و جیاکردنەوەی باش و خراپ،کێشە لە دروستکردنی جیهانی ئازادی پەسەندکراودا هەیە کە لە زۆربەی بیری سیاسی لیبڕالدا ئازادی پەیوەستە بە چەمکی مافەوە بۆیە ئازادی دەچێتە نێو ئیشکردن بۆ مافی تاک لە چوارچێوەی ئەو مافەدا ئامانجەکانی دەپێکێت.

جۆن ستیوارد میل(١٨٠٦_-١٨٧٣) لە کتێبی ئازادیدا جیاوازییەکی ڕوون ئاشکرا دەکات لەنێوان ئەو کردارانەی کە بایەخ بە بە بەرژەوەندی تاک و بەرژەوەندی گشتی دەدات بۆیە پێی وایە مرۆڤ گرنگە کۆنترۆڵی جەستە و ژیانی خۆی بکات، نە بەرگرییەکی تەواوی دەکرد لە ئازادی بۆ ئەوەی کەس زیان بەوی تر نەگەیەنێت کە ئەمانە دەبنە هۆکار بۆ زەرەرو زیانی ئابوری و کۆمەڵایەتی بۆ

کۆمەڵگە،چونکە ئازادی بەهایەکی سەرەکییە و مافی هەموو کەسێکە، تۆماس هۆبز پێی وایە ئازادی بێ دەنگی یاساکانە، کەمـــی کەرەســـتەی مـــاددی بە یەکێـــک لە ســـەرچاوە بەهێزەکـــــانی نەبـــــوونی ئـــــازادی دەزانێـــــت. لێبـووردەیی زۆرجـار گفتوگـۆی ئـازادی تاکەکـان دەچێـتە چوارچێـوەی لێبـووردەییەوە وەک ئەوەی لێخۆشـبوونی دراوسـێ هەبـێ بـۆ یەکتـر. لێبـوردەیی بەهـایەکی بەرزی ئاکـاری کـۆمەلایەتیە لەنێـو کۆمەڵگەدا،هەروەهـا بنەمـایەکی تـۆکمەی کـۆمەڵایەتیە وە دەبێـتە نـوێنەری ئامـانجی سـەربەخۆیی کەسـی،بەڵام خـۆ ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە چۆنیان بوێ وا بکەن وە ناکرێت خۆسەپاندنی تێدا بێت و لێبوردەیی واتا خۆگرتن لە ئارامی و ڕەفتار و مامەڵەکردندا. جۆن لۆک (١٦٣٢-_١٧٠٤) جیاوازی نێوان ژیانی تایبەت و گشـتیدا کـردووە وەک فرمـانێکی زینـدوو،لە توێژینەوەکانیـدا لەسـەر حکـومەتی مەدەنـی تیـۆری گرێبەسـتی کـۆمەڵایەتی جەختـی لەسـەر گرنگـی مـافی سروشـتی کـردووەتەوە کە مـافەکە ژیـان و ئـازادی و موڵکداری ئامـانجی حکـومەت پاراستنی ئەو مافانەیە.

کتێبی (لێبوردەیی) لۆک وەک نامەیەک وابوو لەسەر ئازادی و ویژدانی ئاینی لەسەر بنەمای ئەوەی کە دەسەڵاتداران دڵنیا نین لەسەر مانەی ڕاستەقینەی ئایین... وە لەگەڵ ئەوەشدا ڕازی نەبووە بە لێبوردن بۆ خوانەناسەکان و کاسۆلیکەکان.

سنوری لێبوردن

دەبێت سنورێک بۆ لێبوردەیی دابنرێت ناکرێت بۆ هەموو شتێک کراوە بێت وە ڕەها بێت ئەمە لە کردەوەکاندا بەدەردەکەوێت کە باش و خراپن. ناکرێت دەستتێوەردان لە ئازادی ڕادەربڕین و ویژداندا بکرێت دەبێت کەسەکان ئازادبن،بۆیە تاک و کۆمەڵ لە مەترسیدان بەهۆی سنوری لێبوردن کە بۆ هەندێک دانەنرێت دەبێتە هۆکاری کێشە و نانەوەی ئاژاوە،بۆیە لێبوردنی سیاسی دەبێتە مەرجێکی سەرەکی بۆ ئازادی و دیموکراسی کە گرنتی فرەیی سیاسیە،واتا گوزارشتکردنی بێ قەید و شەرتە بۆ سەرجەم فەلسەفە سیاسیەکان و بەها و ئایدۆلۆژیاکان،کە دەبێت

جیاوازی نێوان مافە یاساییەکان و مافە ئاکاریەکان

هەنـــدێ مـــاف دانـــراوە لە یاســـا و سیســـتمدا لە بنەمـــا فەرمیەکانـــدا کە دەتوانرێـــت بچێـــتە بـــواری جێبەجـــێ کردنەوە،بەڵام هەندێ مافی دیکە هەن ناکرێت و نابێت وەک داواکاری مافی ئاکاری و فەلسەفی کە دەچێتە چوارچێوەی مـــافی مـــرۆڤەوە بە جیاکـــاری بـــۆ منـــداڵ و هەرزەکـــار و لەوانەشە بگاتە کەمینەکان و پاشان ژنان و هتد....... کە ڕێـگە پێـدراون بـۆ وەرگرتنـی مافەکانیـان پشـت بەسـتن بە پێداویستە بایۆلۆجی و هەڵوێستە کۆمەڵایەتیەکانیان لەوانە هەنـدێ مـافی دیـکەش هەبـن بـۆ ئاژەڵەکـان و جۆرەکـانی دیکەش. بۆیە مافە یاساییەکان ئەو مافە پارێزراوانەن کە لە یاسادا بوونیان هەیە و دەچێتە بواری جێبەجێ کردنەوە لە دادگاکانـــدا ئەمەش بەوە باســـکراوە کە مـــافی ئەرێنـــیە. ویسلی هۆفلد لە کتێبی (مفاهیم قانونیه اساسیه) لە ساڵی ١٩٢٣ چـوار جـۆری بـاس کـردوە لە مـافە یاسـاییەکان ١ _کۆمەڵێک یاداشت و ماف و ئازادی هەیە کە بوار بۆ

مـرۆڤ دەرەخسـێنی کارێـک بکـات کە ئەرکـی لەسـەر نـیە بیکـات وەک لە ئـازادی بەکارهێنـانی ڕێگـای گشـتی خێرایـی
٢_هەنـدێ مـاف هەیە داواکـراوە کە یەکێـک لەوی تـر ئیـدانە بکات لەسەر ئەرکێکی بەرانبەری وەک هێرشکردنە سـەر و کە ناکرێت هێرش بکەیتە سەری بێ هۆ و بێ گومـان وەڵام دەدرێتەوە.
٣_ هەنـدێ دەسـەڵاتی یـاخی هەیە وەک توانـای یاسـایین و کەسەکە ئازاد دەکەن بۆ نموونە هاوسەرگیری و هەڵبژاردن
٤_ پارێزبەندی کە ملکەچی هەندێ شت نابێ مـافی منداڵ و پیـــــر و کەمئەنـــــدامی و نەخۆشـــــی درێژخـــــایەن (بۆ نمونە سەربازی ناکەن).

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

مافی مرۆڤ

جۆن لۆک مافی (ژیان و ئازادی و موڵک) ی دیاری کردووە وەک مافێکی سروشتی بۆ مرۆڤایەتی و باسیان لێوە دەکات و بیرۆکەی مافی مرۆڤ دروستبووە لە تیۆرەکانەوە کە لە بنەڕەتدا لە ئارەزووی چۆنیەتی مامەڵە کردنی تاکەکانە لە نێوان خۆیاندا بە تایبەت ئەوانەی دەسەڵاتی سیاسی بەکاردەهێنن،هەر ئەمەشە بیرمەندەکان ڕاڤەی بۆ دەکەن و شیکردنەوەی جۆراو جۆری بۆ دەکەن. (تۆماس جیفرسۆن)یش ئەم مافانە وا دیاری دەکات،وەک مافێکی ئاسایی لە ژیان و ئازادی و گەڕان بەدوای خۆشیەکاندا،ئەمانە مافی سروشتین و لە خواوەیە بۆ مرۆڤەکان بێ جیاوازی. جیفرسۆن سیاسیەکی ئەمریکی بوو (١٧٤٣-١٨٢٦) وە ماوەیەک سەرۆکایەتی ئەمریکای گرتە ئەستۆ دوای ئەوەی کە جوتیارێک بوو پاشان بووە حاکمی ویلایەتی ڤێرجینیا و پاشان وەزیری دەرەوە و پاشان بووە سەرۆکی ئەمریکا لە ماوەی ساڵانی (١٨٠١-_١٨٠٩) وە خاوەن کتێبی جاڕنامەی

سـەربەخۆیی بـوو لە سـاڵی ١٧٧٦ وە هەروەهـا کۆمەڵێـک نوســـینی دیـــکە نـــامە و بەیاننـــامەو نوسراو.شـــێوەی دیموکراسـی بـۆ بـزوتنەوەی چاکسـازی کشـتوکاڵی لەگەڵ هەندێ لایەنگری بۆ چاکسازی کۆمەلایەتی و بڵاوبوونەوەی خوێنـــدن و نەهێشـــتنی کـــۆیلایەتی و جێبەجێکـــردن و بەدیهێنـانی یەکسـانی ئـابوری. جیفرسـۆن زۆر بە تونـدی پارتە سیاسیەکان و گروپە سیاسیەکانی ڕەتدەکردوە کە بە بیروبـــاوەڕی ئەو ئەمـــانە ململانـــێ تونـــد دەکەن و یەکێتـــــی بنەڕەتـــــی کـــــۆمەڵگە تێـــــک دەدەن. چەمکی مافی مرۆڤ کۆمەڵێک پرسیار لەخۆ دەگرێت کێیە ئەو شتەی کە وەک مرۆڤ تەماشا دەکرێت و ئازادی بە کێ دەبەخشرێت لە مرۆڤەکان؟ جیاوازیەکی توند و زۆر هەیە و بەدی دەکرێت لە دەست پێکردنەوەی ژیانی مرۆڤەوە هەروەهـا لەوەی کە مرۆڤەکـان مـاف و پێداویسـتیەکانیان وەردەگـرن، سـەرجەم بوونەوەرەکـان مـافی خۆیـان هەیە مرۆڤەکـان و ئاژەڵەکـانیش ڕاسـتە مـرۆڤ یەک نـین و جیـاوازن بەڵام مافەکـانی مـرۆڤ گشـتی و گشـتگیرە بـۆ هەمووان. پیتر سنجر لە کتێبی (تحریر الحیوان) لە ساڵی تاکەکان توانای گەشەسەندنی بیر و بۆچوونە تایبەتەکانیان

هەبێت لەنێوە بازاڕی بیروبۆچوونەکاندا بە ئازادی و کە پارتەکان کێبڕکێ بۆ دەسەڵات دەکەن،بەڵام ناکرێت لێبووردەیی بچێتە قاڵبی توندڕەوییەوە..... سەرجەم بەها ئەخلاقیەکان ئاڵوگۆڕ کراوە،کەسی لێبووردە شایستەی لێبوردنە بۆیە پارتە سیاسیەکان ڕازین بە بنەما و یاسای دیموکراسی مافی بەشداریکردنیان هەیە،بۆیە زۆر جار چاودێری گرنگە و دەبێ سنور دابنرێت بۆ ئەو شتانەی که بڵادەبنەوە لە سۆشیال میدیا و کەناڵەکان بۆ تەمەن و شێوەی وێنە و فلمەکان و توندوتیژی و سێکس و کوشتن و بڕین و هتد..

لەگەڵ ئەوەشدا ناکرێت ڕەتکردنەوەی نوسین و دەربڕین و گوزارشت کردن قەدەغە بکرێت واتا سانسۆرێک هەبێت لە چوارچێوەی یاسای ئەو کۆمەڵگەیە.

یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی

یەکسانی لە تیۆری سیاسیدا جیاوازیەکی ڕونی هەیە لەگەڵ بیـرو بۆچونەکـان و لەیەکچـوونی گشـتیدا،ئەوانەی دژی یەکسـانین هەوڵیـان داوە ئاسـانکاری بـکەن بـۆ ئەوەی یەکسانی بگۆڕن بۆ لەیەکچوون واتا ئاویتەیان کردووە بە پڕۆسـەی پەرەسـەندنی کـۆمەڵ و ئەنـدازیاری کۆمەڵایەتی،هیچ بیرمەندێکی سیاسی داوای نەکردووە بە یەکسانی ڕەهای لە هەموو شتێکدا،مرۆڤەکان لە دایک دەبن بە بە توانـا و بەهـرە و خەسڵەتی جیـاوازەوە دێـنە نێـو کۆمەڵگە و ئامانجیان پیادەکردن و ئاسانکردنی بارودۆخی ئاسـایی سیاسـی و کـۆمەڵایەتیە کە خەڵک لەو ڕوانگەیەوە ژیـانێکی یەکسـانی و گونجـاو و شـیاو بەڕێـوە دەبەن کە پێویسـتە لە پێناویـدا مانـدوو بـن بە واتـایەکی تـر بەرگێکـی لەیەکچـوون نەبەخشـێت بەڵام دەبـێ بـارودۆخی بـوونی کۆمەڵایەتیـدا یەکسـان بـن کە بـارودۆخێکی خۆشـگوزاری خۆشـی مرۆڤەکـانە. یەکسـانی چەمکێکـی بـاڵای ئـاڵۆزە بـۆ نمـوونە قسـەکردن لەسـەر یەکسـانی ئەخلاقـی و یاسـایی و سیاسـی و کـۆمەڵایەتی و سێکسـی و ئیتنیکـی و هتـد...

مرۆڤەکان بەیەکسانی دروستکراون و هاتوونەتە ژیانەوە و هەر یەکەو مافی سروشتی خۆی هەیە و وەری دەگرێت. یەکسانی سەرەکی لە بنەڕەتدا بایەخ بە دۆخی خەڵک دەدات وەک مرۆڤ و یا لەچاو یاسادا بەڵام چارەسەری هەلی ژیانیان ناکات هەروەها بارودۆخە یەکسانەکانیش. ئەو هەلە یەکسانیە بەشێوەیەکی سەرەکی بایەخ بە بەرودۆخی سەرەتایی دەدات وەک دەستپێکی ژیان،ملکەچ بوون بۆ یەکسانی سێ شێوەی جیاواز لەخۆدەگرێت

١.یەکسانی سەرەکی و دامەزراوەیی کە باوەڕی بەوە هەیە کە هەموو مرۆڤێک بەهایەکی ئاکاری یەکسانی هەیە ئەمەش لە یەکسانی سیاسی و یاسایی ڕەنگ دەداتەوە.

٢.یەکسانی هەلەکان تایبەتمەندە بە یەکسانی لە خاڵی دەستپێکردنی ژیانەوە لەپێناو لێخۆشبوون و خۆشگوزەرانی نایەکسانی سروشتی.

٣.یەکسانی دەرئەنجام هەوڵی بەدیهێنانی بارودۆخی ژیانی یەکسانیە یا هەر هیچ نەبێت یەکسانی زیاتر واتا یەکسانی کۆمەڵایەتی.

ئەگەر باسی دادپەروەری کۆمەڵایەتی بکەین ئەوە ئاماژەیەکی تەواوە بە دابەشکردنێکی دادپەروەرانە کە

دەتوانرێت داکۆکی لێ بکرێت بە بیانووی پاداشتی ماددیەوە،ئەمەو ڕاو بۆچونێکی جیاواز بەدی دەکرێت کە لەوەی دەبێت دابەشکردنەکە یەکسان بێت بەشێوەیەکی بەربڵاو چونکە ئامانجی تێربوونی پێداویستیەکانی مرۆڤایەتیە ئەوانی دیکەش دابەشکردن بەپێی شایەستەکان بێت و مافەکان بە پشت بەستن لەسەر توانا و بەهرە و هزرەکان لە ئیشکردندا، وە هەندێک بەبێ هۆکارە سروشتیەکان دەڕوانن کە توانای گۆڕینی نیە ئەوانە دابەشکردن دیاری دەکەن.لە لایەکی دیکەوە خۆشگوزەرانی و تێربوون بیرۆکەیەکی تەواوە لەسەر ئاستی خۆشی و یەکسانی بۆ هەمووان ئەمەش وا دەکات پاڵپشتی تەواو دەبێت بۆ یەکگرتنی کۆمەڵایەتی و هاوکارە بۆ گەشەسەندنی تواناکانی مرۆڤ و جیاوازیەکان لەناو دەبات و دەیانفەوتێنێت ئەمەش بێ گومان کۆمەڵێک ڕەخنەی دێتە سەر کە جەخت لەسەر بیرۆکەی ڕێگای سێیەم دەکاتەوە بۆ تێربوونی کۆمەڵایەتی لەسەر بناغەی ئەجێندەی ماف و ئەرکەکانە.

موڵکداری وپلاندانان و بازاڕ

لەسەر زۆربەی ئاستەکان ئابوری لەگەڵ سیاسەتدا تێکەڵ دەبێ کە لە زۆربەی کاتەکاندا دەرئەنجامی هەڵبژاردنەکان هۆکارە ئابووریەکان دیاری دەکات.پرسیار کردن لەسەر موڵکداری پەیوەستە بە نموونە ململانێکەرەکان لەسەر ڕێکخستنی ئابوری بەتایبەت سیستمی ئابوری کە کۆنترۆڵی بەشێکی گەورەی مێژووی سەدەی بیستت کردووە وەک پلاندانانی ناوەندی و سەرمایەداری و بازاڕ. زۆربەی وڵاتانی دونیا شێوەی پلاندانانی بۆ خۆی پیادەکردووە بەڵام ئەمە زیاتر لە دەوڵەتی شیوعی کلاسیکیەکاندا دەبینرا.

موڵکداری دەزگایەکی کۆمەڵایەتیە هەر بۆیە نەریت و نۆرمە کۆمەڵایەتیەکان دیاری دەکەن،باسکردنی شتێک واتە دانپێدانە بە بوونی پەیوەندیەکی موڵکداری لەنێوان کەرەستەیەکی مەبەستدار و کەسێک یا گروپێک کە پەیوەندییان پێوە هەیە،واتا جیاوازییەکی ڕوون هەیە لەنێوان موڵکداری و ئەو کەرەستەیەی کە بەدەستیهێناوە،بۆ نموونە فڕێدانی فڕێدانی بەرد بۆ نێو دەریا یا خواستنی

شتێک بۆ ماوەیەک یا لێخوڕین و سەرکەوتنی سەیارەیەک ئەمـــانە نـــابنە دروســـتکردنی پەیوەنـــدی مولّکـــداری. مولّکداری تایبەتی: ماکڤرسۆن پێناسەی دەکات بەوەی کە مافی تاکە یان دەزگایەکە کەس بۆی نیە بەهی خۆی بزانێت،هەموو کەسێک مافی مولّکداری خۆی هەیە بۆ جەستەو کەسی خۆی جگە لە خەسڵەتە ئابووری و سیاسیەکان مولّکداری تایبەت دەستکەوتێکی کەسی کۆمەڵایەتیە و بەها کۆمەڵایەتیەکان بەرزدەنرخێنێت،چونکە خاوەن مولّکداری تایبەت بەشی خۆیان هەیە لە کۆمەڵگە بۆ پارێزگاری کردن لە سیستم هەروەها دەبێت ملکەچی یاسا بن،بەڕێزەوە هەڵسوکەوت بکەن ئەمەش دەچووە بۆچوونەکانی(کبیرمان و ئالّستۆن) بە بەخشینی پارە بۆ هەموو گەنجێک بۆ خوێندنیان لە زانکۆ. سەبارەت بە مولّکداری گشتی یا هاوبەش،مێژوویەکی دوورو درێژی هەیە، ئەفلاتوون بەردەوام ئامۆژگاری ئەمەی دەکرد کە مولّکداری هاوبەش بەرپا ببێت لەنێوان پاشاکان و بیرمەندەکاندا ئەوانەی کە دەسەڵاتداری حکومین،، هەروەها تۆماس مۆڕ لە شاری نموونەیدا(١٩١٦_١٩٦٥) باسی لەوە کردووە کە کۆمەڵگە

بێ موڵکداری تایبەت دەبێت بۆیە دەتوانین بڵێین موڵکداری هـــاوبەش ئەو مـــافەیە کە هـــیچ کەســـێک لە موڵکـــداری دوورناخـــاتەوە واتـــا دەســـتەی گروپـــی بەشـــداری دەکەن لە دەســتکەوتی موڵکدارییەکادا بۆیە هـیچ، ئەنـدامێک بـۆی نـیە پـــارچەیەک لەو داهـــاتە ببڕێـــت و کەســـیش دورنـــاخرێتەوە ئەوانەی کە داکـــــۆکی لە دۆزی موڵکـــــداری جەمـــــاعی دەکەن،سوسیالیســـتەکان و شـــیوعیەکانن،زۆر ڕەخـــنە لەم گـروپە گیـراوە کە موڵکداری گشـتی ژینگەیەی کـۆمەڵایەتی نـــاجێگیر دروســـت دەکـــات و خەســـڵەتی کەســـێتی لە تـــاک وەردەگرێتەوە،هەروەها پاڵنەر و توانای دەستکەوتی باشـی نابێت و لاوازی و خەمساردی لە ئیشکردندا بەدی دەکرێت لە لایەن ئەندامانەوە، موڵکداری دەوڵەتیش زۆر جار تێکەڵ دەبێت لەگەڵ موڵکداری هاوبەشدا،ئەم موڵکدارییە جیاوازە لە تـایبەت و هـاوبەش بەڵام موڵکـداری دەوڵەت و هـاوبەش یەکـــدەگرنەوە لەو ڕاســـتیەی کە دەوڵەت بەنـــاوی گەلەوە مـــامەڵە دەکـــات کە پێویســـتە ئەوە بکـــات بـــۆ بەرژەوەنـــدی گشـــتی کە ئەمە جیـــاوازە لە کۆمپانیـــا تایبەتەکـــان،ئەمەش کۆمەڵێـــــک ڕەخـــــنەی ڕووبەڕوو بـــــووەوە لەلایەن هاوبەشـــەکانەوە کە موڵکـــداری دەوڵەت نە گشـــتیە و نە

کۆمەڵایەتی،بەڵکـــو بەرپرســـەکانی دەوڵەت کـــۆنترۆڵی کەرەســـتەکان دەکەن و کە دەبێـــتەوە تایبەت،یـــا ئەوان کـۆنترۆڵی ئـامێر و کاروبـاری دیـکەش دەکەن بـۆیە بـۆ بیروکراتەکان زیاتر دەبێت.

پلاندانان

پێداویستی بۆ جۆرێک لە ڕێکخستنی ئابوری لە ڕاستیەکی ئاســـانەوە دروســـت بـــووە بەڵام داواکاریەکـــان و پێداویســـتیەکانی مرۆڤـــایەتی دیـــاری نەکـــراون پرۆســـەی پلاندانان ئەوەیە کە دارشتنی پلانێکت هەبێت بۆ بەدیهێنانی ڕێگـــایەک بـــۆ گەیشـــتن بە ئامـــانجێکی دیـــاری کـــراو. بۆیە مرۆڤ بیردەکاتەوە و پێش ئەوەی هەڵسوکەوت بکات بـــۆیە دەبێـــت پـــلان دوو خەســـڵەتی هەبێـــت

١.پـلان چـالاکیەکی ئامانجـدارە و لە چوارچێـوەی بـوونی کۆمەڵێـک ئامـانجی ڕوون،کە شـتێک بـۆ جێبەجێکـردن و ڕەخساوە.

٢.پلاندانان چـالاکیەکی عەقڵانیە واتە باوەڕی بەوە هەیە کە کێشــە ئـابوری و کۆمەڵایەتیەکـان چارەســەر دەکرێـت لە ڕوانـــگەی کـــاری عەقڵـــی مـــرۆڤ و داهێنانەکانیـــان

پلانـدانان لەسـەر کۆمەڵێـک بنەمـای ئـابوری و سیاسـی و ئەخلاقـی بونیـاتنراو وە بە پرۆسـەیەکی ئەقلانـی هەژمـار دەکرێت،پلانـــدانان ئـــابوری دەخـــاتە نێـــو دەســـتی مرۆڤەکـانەوە،وەک پێداویسـتیە سـەرەکیەکانی مـرۆڤ لە ژیانـــدا وەک خـــانوو،خواردن،فێربوون،وە چـــاودیری سـەرەتایی تەندروسـتی،بۆیە دەکرێـت دۆزی پلانـدانان بە دۆزێکی ئەخلاقی ناوببرێت بۆ بەرژەوەندی پلاندانان وە دەبێـتەوە شـوێنگرەوەی موڵکـداری تـایبەت،کە دەیەوێـت خزمەتـی بەرژەوەنـدی گشـتی و جەمـاعی بکـات لە شـوێن بەرژەوەندی تایبەت.

کۆسپ و تەگەرەکانی پلاندانان زۆرن لەوانە کەمی توانـای ئـابوری و گەشەسـەندنی لاواز کە کـاریگەری ڕاسـتەوخۆی هەیە لەسەر پلاندانان هەروەها بازاڕی ئازاد،شوێنگرەوەی شێوەیی لە ڕێکخستنی ژیانی ئابوریەوە،ئەوە پشت بەستن لەسەر کاری بازاڕی هەڕەمەکی کە ملکەچ نیە بۆ ڕێکخستن و کـۆنترۆڵکردن وەک بـازاڕی ماسـی و گۆشـت،بەڵام لە تیۆری ئابوریدا وشەی بازاڕ ئاماژە بە شوێنگەی جوگرافی دەکـات بەم واتـایە بـازاڕ سیسـتمێکی ئـاڵوگۆڕی بازرگـانیە. ئـادەم سـمس (١٧٢٣-_ ١٧٩٠) زانـایەکی ئـابوریيە هەوڵە

سەرەتاییەکانی بۆ شیکاری ڕێگای کاری بازاڕ بوو لە کتێبی(ثورة الأمم)١٧٧٦ بە بنەمای تیۆری ئابوری دەژمێردرێت.دەڵێت ئێمە خواردنی ئێوارەمان لای قەساب و نانەوا و سەوزەفرۆش نیە بەڵکو لە بایەخدانی ئەوانە بە بەرژەوەندی خۆیان بۆ خۆیان،هەرگیز پشگیری تیۆری ڕەشبینی و خۆپەرستی نەبووە لە کتێبی(نظرية المشاعر الاخلاقيه) ١٧٥٩-١٩٧٦ کە تیۆرێکی ئاڵۆزە بۆ بەهێزی جوڵاندنی مرۆڤایەتی لەگەڵ ئەوەشدا بۆچوونی دژی بەرژەوەندی و بەدیهێنانی ئامانجی کەسی نەبووە،واتا کێبڕکێی کەسەکان لەبازاڕدا کە ئابوریناسەکان پەرەیان پێداوە،بازاڕ سیستمێکی پەیوەندیەو ئاڵۆزە بەردەوام گۆڕینەوە و ئالوگۆڕی بەرهەمهێنەران و خەڵک و هێزێکی ئابوریە،باوەڕی ئادەم سمس بە سیستمی سروشتی بووە بەڵام هەندێ جار بازاڕ توشی گرفتی ئاڵۆز و شکست خواردوو دەبێتەوە لە ڕێکخستندا. بیانویەکی ئەخلاقی هەیە کە لەوانەیە سیاسیش بێت دژی بازاڕ کە سۆسیالیستەکان و پارێزگارەکانیش جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە بازاڕ ڕوخێنەر و لەناوبردەی بەها کۆمەڵایەتیەکانە بۆیە دەتوانین بڵێین مولکداری مافێکی

ڕەخساوە بۆ ئەوەی بەهێز یا هەر کەرەستەیەکی دی بکرێتە تایبەت،بۆیە لیبڕالەکان و پارێزگارەکان پشتگیری موڵکداری تایبەتی دەکەن و سۆسیالیستەکان و شیوعیەکان پشگیری هاوبەش و موڵکداری تایبەت دەکەن،بەوەش پلان وەک سیستمێکی ئەقلانی ڕۆڵ دەبینێت لە دیاریکردن و دابەشکردنی داهاتەکانی نێو ئابوری بۆ پڕکردنەوەی بازاڕ یا شوێنگرەوەی وەک ئەوەی پلانی ناوەندی کە بازاڕ وەک سیستمی ئاڵوگۆڕی بازرگانی دەستە شاراوەکان ڕێکی دەخەن.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION

فەرهەنگۆک

پارتی سیاسی party political

ئەو ڕێکخراوەیە کە بە ئامانجی گەیشتن بە دەسەڵاتی حکومی و بەکاربردنی ئەو دەسەڵاتە بۆ گەڕان بەدوای پرۆگرامێکی دیاریکراوەوە دامەزراوە.

دامودەزگای سیاسی apparatus political

کۆمەڵێک لەو ڕێکخراوە حکومیانەی کە ئیدارەیەکی سیاسی ڕێکوپێکی قەڵەمڕەوی زەوی و زارە دیاریکراوەکان دەرەخسێنێت.

ماف Rights

واتە شتێک کە تایبەت بێت بە کەسێک یان بە گرووپێک کەس بۆی نەبێت لێیان بستێنێت یان لێیان دوور بخاتەوە بە دەربڕینێکی دیکە ئەو شتانەن کە ڕێگەدراوە مرۆڤ ئەنجامیان بدات بە پشت بەستوو بە سروشت یان یاسا.

مافە سیاسیەکان Rights political

مافەکانی بەشداریکردنی سیاسی وەکو مافی دەنگدان لە هەڵبژاردنە ناوچەیی و نەتەوەییەکاندا کە تیایدا هاووڵاتیانی کۆمەڵگەیەکی نەتەوەیی خاوەن ئەو مافەن.

فاشیزم fascism

کۆمەڵێـک لە بۆچـوونە سیاسـیەکان یـان سیسـتمێکی سیاسـی ڕاستەقینەیە کە لەسەر بنەمای باڵادەستبوونی بۆچوونی هەندێک لە ڕەگەزەکان لەسەر ڕەگەزەکانی ترەوە بەندە.

بیرۆکراسی Bureaucracy

جۆرێـک لەو ڕێکخـراوەیە کە بەهـۆی زنجیـرە پـلەو پـایە ئاشـکراکانی دەسـەڵات بـوونی یاسـا و ڕێسـا نووسـراوەکان و بەرپرسـە ئیـداریە مووچەخۆرەکـانی تەواو شـیفتەوە دیـاری دەکرێـــت پێـــی دەڵـــێن بیرۆکراســـی.

سەرمایەداری Capitalism

ئەو سیسـتمە ئـابوریەی کە موڵکـداریەتی تـایبەتی سـەروەت و سـامان لەخۆدەگرێت،تێیدا ئەو سـەروەت و سـامانە بـۆ سـوود وەرگـرتن و سـەرمایەگوزاری و دووبـارە سـەرمایەگوزاری دەکرێتەوە.

گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی social transformation

پرۆسـەکانی گۆڕانکـاری لە کۆمەڵگاکـان یـان سیسـتمە کۆمەڵایەتیەکانـدا پێـی دەڵـێن گۆڕانکـاری کـۆمەڵایەتی.

سۆسیالیزم socialism

کۆمەڵێک لەو بۆچوونە سیاسیانەیە کە جەخت لەسەر ماهیەتی هاوکاری بەرهەمی پیشەسازی ئەمڕۆیی دەکاتەوە و پێویستی بە گەیشـــــتن بە کـــــۆمەڵگەیەکی یەکســـــانخوازانەوە هەیە.

دەسەڵاتداریەتی sovereignty

دەسەڵاتی سیاسی زاڵبووی دەوڵەتێک لەسەر قەڵەمڕەوی زەوی و زارە دیاریکراوەکـــان پێـــی دەڵـــێن دەســـــەڵاتداریەتی.

دەسەڵات power

توانای تاکە کەسێک یان کۆمەڵە کەسێک بۆ هەڵبژاردنی ئەو ئەلتەرناتیڤەی کە بۆ خۆیان دەیانەوێت لە هەلومەرجێکدا.

دەوڵەت The state

دامـــو دەزگـــایەکی سیاســـی کەوا دامەزراوە حکومیەکـــان و سەرەڕای ئەمەش بەرپرسە حکومیەکان لەخۆدەگرێت،کە بەسەر قەڵەمڕەوی زەوی و زارە دیاریکراوەکاندا دەسەڵاتی هەیە پێی دەگوترێـــــــــــــــــــــــــت دەوڵەت.

ڕەفتاری سیاسی political Behavior

ڕەفتـاری سیاسـی لە پێناسـە فراوانەکەیـدا ئامـاژە بە چـالاکیەک دەکات کە ئامانجێکی سیاسی بەدیبهێنێت ئەوەش ئەو چالاکیانە دەگرێتەوە کە خەڵکی ئاسایی لە بەشداری سیاسیدا پراکتیزەی دەکەن.

سایکۆلۆجیای سیاسی political psychology

بوارێکی ئەکادیمیە لە ڕوانگەی دەروونیەوە توێژینەوەی سیاسی و کــردەی سیاســی دەکــات و تــوێژینەوەی ســایکۆلۆجیا و زانســـــته سیاســـــیەکان پـــــێکەوە کۆدەکـــــاتەوە.

ئەلتەرناتیڤ Alternative

لە زانستی لۆجیکدا واتە دەرفەتی هەڵبژاردن یان ڕوودانی پێـــدراوێک لە نێـــوان دوو پێـــدراو یـــان زیـــاتردا.

دیموکراسی Democracy

ئەم چەمـکە لە دوو وشــەی کـۆنی یۆنـانی پێکهــاتووە کە بەمانـای حـوکمی گەل دێـت بەڵام بە مانـا هـاوچەرخەکەی واتە ئەو سیسـتمە سیاسـیەی کە هاووڵاتیـان بـۆ مـاوەیەکی دیـــاریکراو پاڵێوراوەکـــان هەڵـــدەبژێرن بـــۆ پێکهێنـــانی

حکــومەت،ئەم سیســتمە بنیــات نــراوە لەســەر بنچیــنەی یەکســـانی هاوولاتیـــان لە مـــاف و ئەرکـــدا ،هەروەهـــا ڕەخسـاندنی زەمیـنەی یەکسـان بـۆ هەمـوو هاووڵاتیـان تـا شــوێنی شــیاوی خۆیــان بگــرن لە بەڕێــوەبەردنی وڵاتــدا.

دەستەبژێر(دەســـــــــــتەبژێر)Elite

دەســـتەیەکی بچـــووک کە پـــێگەو دەســـەڵاتێکی سیاســـی گەورەیـــــــــــان هەبێـــــــــــت لە کـــــــــــۆمەڵگەدا.

جیهانی سێهەم Third world

ئەم چەمکە وەک ئامـاژەیەک بـۆ ئەو وڵاتـانە بەکاردێت کە زۆر هەژارن جیا لە وڵاتانت جیهـانی یەکەم و دووەم و ئەم زاراوەیە زیـــاتر ئەمریکیەکـــان بەکـــاری دەهێـــنن

سەرچاوەکان

١. انتونیو گرامشی،الامیر الحدیث،ت:زاهی شرفان و قیس الشامی دار الطبع بیروت، ١٩٧٠.

٢.جیوفری روبیرت والتر ئیدوارد،المعجم الحدیث للتحلیل السیاسی،ت: سمیر الجبلی بیروت، ١٩٩٩.

٣.حەسەن مستەفا گەزنەیی،بژار عبدڵله ئەحمەد،سیستمە سیاسیەکان،سیستمی سیاسی عێراق و هەرێمی کوردستان بە نموونە/هەولێر،٢٠١٢

٤.د.اسامه الغزالی،الاحزاب السیاسیة فی العالم الثالث،مطبعه الرساله كويت, ١٩٨٧.

٥.د.امیر خداكرم الزندی،العولمة فی ضوء نظریة الصراع الاجتماعی،الطبعة الاولی مطبعة یاد السلیمانیه, ٢٠١٢.

٦.د.حوسێن بەشیریە:بنەماكانی زانستی سیاسی، و:ئەبوبەكر ڕەشید كاروان،چاپی دووەم،چاپخانەی حەمدی هەولێر٢٠٠٦.

٧.د.صادق الاسود،علم الاجتماع السیاسی،اسسه و

ابعاده،جـــــــــــــامعه موصـــــــــــــــــــل ١٩٨٦.
٨.ئەرســتۆ، سیاســەت،و. عیمــران هــاواری چ٢ چاپخــانەی گەنج، سلێمانی ٢٠١١
٩.د.مـــــحەمەد بـــــن ســـــعود ئەلبەشیر:ســــەرەتایەک لە پەیوەنـــــدیکردنی سیاســــــی،و:مەم بورهـــــان قانع،چـــاپی یەکەم،سلێمانی،٢٠٠٧.
١٠.د.مـــحەمەد کمـــال دیـــن امـــام،النظره الاســــلامیة للاعلام،هەوڵـــــــــــدانی میتۆدی،کوێـــــــــــــت ١٤٠٣ک.
١١.د.نادیه حسین سالم،التحلیل العالمی للدعایه،مجله العلوم الاجتماعیه،العدد(٢)١٩٨٤
١٢.ڕۆزە عەبــدوڵا شــەریف،ڕەهەندە کۆمەڵایەتیەکــانی ناســەقامگیری سیاســی لە هەرێمــی کوردســتاندا،چاپخانەی ئاراس،هەولێر ٢٠٠٨.
١٣.عبــدﷲ الخزرجی،التحلیــل لــغه الدعایه،بغــداد ,١٩٨٤
١٤.عثمــان یــونس،بزاڤێن سیاســی.چاپی یەکەم چاپخــانەی ئازادی،دهۆک،٢٠٠٧.
١٥.فــاتح عبــدلجبار،کۆمەڵگەی مەدەنــی و وەرچەرخــانی دیموکراســــی لە عێراقـــدا،و ئـــاوات ئەحمەد،گۆڤـــاری مەدەنیەت،سلێمانی ٢٠٠٠.

١٦.مەنـــــــــــوچەهر موحســــــــــــینی،دەروازەکانی سۆســـیۆلۆژیا،و:کۆمەڵێک وەرگێڕ،موکریانی،چـــاپی یەکەم هەولێر٢٠٠٢.

١٧.ئاســۆ کەریم،دەســتور،چاپخانەی خـــانی،دهۆک ,٢٠٠٨

١٨.یاســین ساڵح،ئۆپۆزســیۆنی سیاسی،ماســتەرنامە،چاپی یەکەم،چاپخانەی ڕەنج،٢٠٠٩.

١٩. انــدرو هیوود،النظریــة السیاســیة(مقدمة) ترجمــة لبنــی لریدی المرکز القومی للترجمة, الطبعة الاولی القاهرة ٢٠١٣.

٢٠. دکتور حسن ابو حمود،علم الاجتماع السیاسی، جامعه دمشق ٢٠١٨.

٢١. عـدلی طاحون،مناهج واجراءات لبحث المیدانی المکتب الجــــــامعی الحــــــدیث الاســــــــکندریه ,١٩٩٨

٢٢. علــی لیله،النظـریه الاجتمـاعیه المعاصــره،مکتبه القـاهره ١٩٩٨

٢٣.داڤیـد پاتریـک هۆتۆن،سـایکۆلۆجیای سیاســی،وحەمە ڕەشـــــید،چاپی یەکەم،دەزگـــــای ســــــەردەم،٢٠١٨.

٢٤. ئەنتــۆنی گیدنز,سیاســەت ,کۆمەلناســـی و تیــۆری

کۆمەڵایەتی,وەرگێرانی:دانا شوانی,چاپخانەی رۆژهەڵات , هەولێر.

٢٥.د. کەمال مەنوفی.تیۆرەکانی سیستمە سیاسیەکان و، ئاوات ئەحمەد، چاپی یەکەم ١٩٨٥

٢٦. Michael Rusha and phillip Althoff ,An Introduction to Political Sociology , London;Thomas Nelson and Sons.1971.

٢٧. د.سميره احمد السيد,مصطلحات علم الاجتماع,ط١,الشقرى,بيروت,١٩٩٧

٢٨. د.حسين حميد احمد,التغير الاجتماعى والتنميه السياسيه فى المجتمعات الناميه ,١٩٨٨.

٢٩. م.رونتال يوديف,الموسوعه الفلسفيه, ت,سمير كرم,دار الطليعه,بيروت,١٩٨١

٣٠. عبد على سلمان,الانثروبولوجيا الاجتماعيه,مطبعه الجامعه,صلاح الدين, اربيل,١٩٨٤

٣١. فوئاد تاهیر سادق,کۆمەڵزانی و کورد,چاپخانەی ژیار,سلێمانی,١٩٩٩

٣٢. معن خليل عمر و اخرون,مدخل الى علم الاجتماع ,جامعه بغداد,١٩٨١.

٣٣.ڕاندمۆند گارفیل،زناستە سیاسیەکان، و. ڕێبین ڕەسوڵ و موحسین ئەدیب چ١ چاپخانەی شڤان سلێمانی ٢٠١٠
٣٤.رەحیم سابیر, کۆردۆلۆجی, چ١,چاپخانەی داناز,سلێمانی, ٢٠٠١.

٣٥. نبيل عبدالهادى ,علم الاجتماع التربوى, عمان , ٢٠٠٧.
٣٦. حامد عبدالسلام الزهران ,علم النفس الاجتماعى ,ط٥,القاهره,١٩٨٤,.
٣٧.محمد احمد الزغبى,التغير الاجتماعى بين علم الاجتماع البرجوازى وعلم الاجتماع الاشتراكى ,ط١,دار الطليعه,بيروت.١٩٨٧
٣٨. سناوء الخولى,المدخل الى علم الاجتماع, دار المعرفه الجامعيه, الاسكندريه,١٩٨٦,.
٣٩. د.محمد الدقس,التغير الاجتماعى بين النظرية والتطبيق, ط١, دار المجدلاوى ,الاردن,١٩٨٧.
٤٠.ڤیان مەجید،سیستمەکانی هەڵبژاردن و پرنسیپەکانی دەنگدان،چاپی یەکەم ٢٠٠٤.
٤١. کەریم قادر پور، دەستەبژێرو گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکان، چاپی یەکەم ٢٠٠٩
٤٢.حەسەن مستەفا گەزنەیی و بژار عبدللە ئەحمەد،سیستمە

سیاسیەکان،چاپی یەکەم ٢٠١٢.
٤٣. سەلام عەبدولکە ریم ,گرفتی بێقەوارەیی کورد لە سەردەمی عەولەمەدا,گۆڤاری کۆچ,ژمارە ١٧,سلێمانی٢٠١١.

MHF
MAM HUMANITARIAN
FOUNDATION